ISSN 1300-4158

AYLIK KÜLTÜR SANAT DERGİSİ • YIL : 14 • NİSAN 2004 • 3.000.000 TL. (KDV DAHİL)

insancıl

2004/04

YILDIZ GÜNCESİ'nde
— Kendi Yolunda Yürümek
— Bir Çift Kumrudur Yârin Elleri
— Değerbilirlik
— Epikür'de Haz

- Özel Bölüm- Alman Felsefesi
- Hasan Hüseyin'in Tanıklıklar'dan-" Adlı Şiirinin İrdelenmesi
- Olympos Tanrılarının "Tantalos İşkencesi"
- Önder Babat'a Şiir
- Fırtına
- Reşat Nuri ve Yaprak Dökümü

İnsancıl'a gönderilen ürünler geri verilmez

Sahibi ve Yazı İşleri Sorumlusu Berrın TAŞ
Genel Yayın Yönetmeni Cengız GÜNDOĞDU
Kurum Yazmanı Şadıye GÜLE
Ofset Hazırlık ve Kapak Tasarım Denız SARAC

Baskı ILICAK Matbaası
Dağıtım DOĞAN Dağıtım A.Ş

Yazı Kurulu
•İsmet ALICI, •Eylem CAN, •Servet ÇOLAK, •Cengız GÜNDOĞDU, •Berrın TAŞ
Danışma Kurulu
•Doç Dr.Medar ATICI (Galatasaray Ünıversıtesı), •Doç.Dr.Melih BAŞARAN *(Galatasaray Universitesi)*, •Prof Dr Sabrı BUYUKDUVENC *(Ankara Üniversitesi)*, •Prof.Dr.Ahmet CEVİZCİ *(Uludağ Üniversitesi)*, •Prof.Dr Yasın CEYLAN *(Orta Doğu Teknik Universı*
•Doç Dr.Cengiz ÇAKMAK *(İstanbul Üniversitesi)*, •Doç.Dr.Yaşar Çoruhlu *(Mımar Sınan Universitesi)* •Prof Dr Zeynep DIREK *(Galatasaray Üniversitesi)*, •Prof.Dr.Çiğdem DÜRÜŞKEN *(Istanbul Üniversitesi)*, •Prof. Dr Ahmet INAM *(Orta Doğu Teknik Universitesi)*, • Prof Dr Sevgı İYI *(Uludağ Universitesi)*, •Prof.Dr.Ömer Nacı SOYKAN *(Mımar Sınan Universitesi)*, •Prof Dr Harun TEPE *(Hacettepe Universıtes*

İNSANCIL hakemli bir dergidir. Danışma Kurulu'nun onayladığı yazılarda bu durum belirtilmiştir

Adres: Küçukparmakkapı, Ipek Sok. Zafer Han No.10 Beyoğlu-Istanbul Tel./Fax. (0212) 249 80 19 E-mail: insancildergisi@hotmail.com
Atölye Adres: Istiklal Cad. Mustafa Katıp Çelebı Mah. Tel Sk. No 20-4 Beyoğlu Istanbul

Yurtıçı yıllık abone bedeli; 36.000.000 TL.
Yurtiçi Ödemeler için
T İş Bankası Parmakkapı-Beyoğlu-Istanbul Hesap No. 1042 577792
Posta Çekı 666043

Yurtdışı yıllık abone bedeli 70 Euro ya da 70 $
Yurtdışı Ödemeler için
T İş Bankası Atakoy-Istanbul 1137 30130317 9305 Euro Hesabı

Ödemeler Berrin TAŞ adına yapılacaktır.

İÇİNDEKİLER

	İNSANCIL ŞİİR ATÖLYESİ ETKİNLİĞİ / HASAN HÜSEYIN'İN *TANIKLIKLAR'DAN -3* ADLI ŞİİRİNİN İRDELENMESİ	1
Eylem HACIMURATOĞLU	YAPRAĞIN SEYRİ (ŞİİR)	4
İlhan YÜCE	OLYMPOS TANRILARININ "TANTALOS İŞKENCESİ"	5
Yılmaz ZİR	ÖNDER (ŞİİR)	10
Berrin TAŞ	FIRTINA (ŞİİR)	11
Temel DEMİRER	TERÖR: KİMDEN? NEDEN? NASIL? (II)	12
Anıl MERİÇELLİ	GEYİKLİ (ŞİİR)	16
Advlye AZMAZ	TÜKETİM TEKER(LEMELE)LERİ -II	17
İsmet ALICI	BÜTÜN GÜNEŞLER ÖPÜCÜKLERDEN DOĞAR (ŞİİR)	25
Ö.Nacı SOYKAN	ALMAN FELSEFESİ (ÖZEL BÖLÜM)	26
Medet TURAN	TELEFONUM CEBİMDE	49
Mehmet AKKAYA	REŞAT NURİ ve YAPRAK DÖKÜMÜ	51
Dilek YILMAZ	ŞİİRE ÖZLEM (ŞİİR)	55
Sabiha ÇETİNKAYA	YAKUTLAR-ELMASLAR (ÖYKÜ)	56
Mustafa GÖKSOY	KUM FIRTINASI (ŞİİR)	57
Cengiz GÜNDOĞDU	YILDIZ GÜNCESİ	58
Hulkı CAN	SOKAKLARIN ISSIZLAŞMASI (ŞİİR)	64

İnsancıl Şiir Atölyesi Etkinliği
Hasan Hüseyin'in *Tanıklıklar'dan-3* Adlı Şiirinin İrdelenmesi

Bu ayın şiirini Eylem Can seçmiştir.

Tanıklıklar'dan-3

girdiler kapılardan
girdiler pencerelerden
mektuplardan kitaplardan telefonlardan
girdiler kirlettiler ve gecemizi
girdiler ağrıttılar ve gündüzümüzü
işimize saygımızı
ölümüze acımızı
sayrı yatağımızı
özlemlere sevgilere sular gibi akışımızı
kıyımlara kıranlara türkü türkü bakışımızı
gözgözelik
dizdizelik
şu hancı dünyamızı
girdiler
kirlettiler
insan onurumuzu

insan yüzü güzeldir
çirkindi bunlarınki
insan yüzü sıcaktır
soğuktu bunlarınki
elleri el değildi
eli andırıyordu
gözleri göz gibiydi
bakışsızdılar
göğse benzer bir kafesti taşıdıkları
içinde yürek yoktu

kapıların arkasında emeklememiş
beşiklere belenmemişlerdi karda tipide
ev dediğin duvar kapı pencere
saygıya gerek yoktu
girdiler akşam sofralarında evlerimize
yoksul sabah çaylarında girdiler

girdiler öpüşürken kuytuda
okşarken saçlarını çocuğumuzun
avutmaya çalışırken acılımızı
duyumsarken sevincini insan oluşumuzun
girdiler bağlarken mektubumuzu
dertleşirken kapısında kırkıncı odamızın
girdiler evlerimize

en ağırtan yerinde bir özlem türküsünün
bunalmış bir kahkahanın ortayerinde
taş gibi yorgunluğunda bir güzelim düşün
ölümcül sayrılıkta umarsız yalnızlıkta
kağıttan kayıklar yüzdürürken geçmiş sularımızda
uçurtmalar salarken umut göklerimize
kucaklarken dostlarımızı telefonlarda
girdiler evlerimize

çirkindiler
korkaktılar
yarınsızdılar
geldiler itilerek
girdiler irkilerek
kararttılar gecemizi
ısırdılar karanlıkta
kanattılar türkümüzü
kırdılar çiçekli dallarımızı
tükürdüler içine ekmeğimizin
ağrıttılar ağrımızı
ağrıttılar vatan vatan
ağrıttılar dünya dünya
ve çekip gittiler
kanlı izler bırakarak
göğümüzün merdivenlerinde

yoktu yarınları onların
çünkü onlar
suç taşıyan sandık gibi
karanlıktılar

Hasan Hüseyin

Ebru ÇAYIR

Hasan Hüseyin'in bu şiiri üzerine düşünürken felsefenin en önemli sorularından biri geliyor insanın aklına: *"insanı, insan yapan şey nedir?"* Aletler yapması, dil oluşturması mı, diğer canlılardan daha iyi düşünmesi... ya da bunları yaptığının bilincinde olması mı? Peki, bu bilinçte olan, iyi düşünebilen herkes insan mıdır? Şairin bu soruya cevabı "hayır" olacak ki, insan biçimli olanlar ve gerçekten insan olanlar ayrımını yapmış şiirinde.

Sınıfların öncüllerinin ortaya çıktığı ilk toplumlardan bu yana, kimi insanlar yaşamının temeline bireysel çıkarı koyarken, kimileri de insanın toplu yaşama kültürüne katkı koymaya çabalamış. Yüzyıllardır bu çabayı sarfeden insanlar oluşturmuş, *"insanı insan yapan şeyi"· kendi mutluluğunu, bir başkasının mutluluğuyla özdeş görebilme, birlikte kurgulayabilme yetisi"*, yalnız kendi gereksinimlerini karşılama telaşından, bir diğer insanın da mutluluğunu düşünmeye evrilen süreç... Hasan Hüseyin'in şiirindeki karanlık-aydınlık karşıtlığı insani gelişimin yanında ve karşısında yer alanları simgeliyor.

Kadın, erkek, çocuk, hiç kimsenin, hiçbir şekilde ezilmediği bir dünyada yaşamak için verilen mücadelede, bu insan biçimli canlılar, ilişkilerimize, coşkularımıza, sırlarımıza, umutlarımıza tecavüz etmeye çalışıyorlar. Girmedik kapımızı bırakmayan karanlık yüzlüler, bir şeye dokunamıyorlar yalnız, yarınlarımıza... onlarınsa yarınları yok.

En kötü zamanlarda umutsuz olmak... *Dipten Gelen Dalga (İlya Ehrenburg, Dipten Gelen Dalga, Çev. Mazlum Beyhan, Sosyal Yayınlar, İst, 1993.)* kitabındaki Nataşa'yı anımsıyorum. Sovyet Rusya'da ağaç yetiştiricisi olarak çalışıyor. Yeniden bir savaş çıkması düşüncesi umutsuzluğa sürüklüyor onu, tam da başka türlü bir yaşam için coşkuyla çabalarken. Meşe sürgünleri hakkında konuşurken, altmış sekiz yaşındaki ormancı Çerevatıh, şöyle diyor ona *"Çok iyi ağaçların durumu. Yirmi yıl sonra gel buraya, tanıyamazsın..."* Yaşlı ormancının gülüşünü gören Nataşa şöyle düşünüyor: *"... nasıl endişelenebilirim? Yüreksizlik bu. Ne diyor Dede? 'Yirmi yıl sonra...' Demek ki kendisinin olmayacağının bir önemi yok onun için, toprak olacak, orman olacak, halk olacak ya... Eğer şöyle iyice bir düşünecek olursak, ölüm diye birşey yok başkaları yaşıyor, senin başladığın sürdürülüyor... Mutluluk da burada değil miz zaten?"*

"Suç taşıyan sandık gibi karanlıktılar" diyor şair. Önce suç taşıyan sandık yakılacak, göğümüzün merdiveninde bıraktıkları kanlı izleri sileceğiz ardından, çıkacağız merdivenimizden... yaşlı ormancının dediği gibi: *"Meşe ilkin ağırdan alır, güç toplar, sonra öyle bir gidiş gider ki..."*

Mustafa ÖZMEN

Şiir de şair de toplumsal koşulların birer ürünüdür.

1970'li yıllar... Kaçgün günlerinin yaşandığı bir dönem, Hasan Hüseyin *Tanıklıklardan-3* adlı şiirini 1977 yılında yazar. Şiir sancılı bir dönemi anlatır.

Şiir şöyle başlar: *"girdiler kapılardan / girdiler pencerelerden / mektuplardan kitaplardan telefonlardan"*

Yaşama saldırılar başlar. Öncelikle özel yaşama. Evlere, mektuplara, telefonlara.

İşbaşındadır saldırganlar. Görevlidir onlar. İnsan onurumuzu kirletmekle görevli. Çark işlemeye başlamıştır bir kere. Gece gündüz demez saldırganlar. İşimiz, ölümüz, hastamız... Hepsi birer hedeftir artık.

Şiirin ikinci bölümünde şairin insana bakışını görürüz. *"İnsan yüzü güzeldir /... / insan yüzü sıcaktır"* Umudun güzel insanda olduğunu bilir şair

İnsan, yarattığı değerlerle insandır. Şair, insani değerleri sıralar. Emek, aşk, insan olma sevinci, dostluk... Bu değerlere sarılır.

İnsan aydınlığı, geleceği simgeler.

İnsanın karşısına karanlığı simgeleyen yüzler çıkar. Bunlar çirkin, soğuk yüzlüdürler. İnsana benzerler, ama insan değildirler. Bedenleri vardır. Yüreksiz bedenler. Sevgiyi, aşkı, acıyı duyumsamayan bedenler. Saygısızca yaşayan bedenler.

Bu karanlık yüzler, insanlığın tüm değerlerine saldırırlar. Her an, her yerde.

"Çirkindiler / korkaktılar / yarınsızdılar" Karanlık yüzler korkar insandan. Çünkü insan gelecektir, insan ışıktır.

Yarını olmayanlar yalnızca yok etmesini bilir. *"Kanattılar türkümüzü / kırdılar çiçekli dallarımızı / tükürdüler içine ekmeğimizin"* Kırıp kanatmaya devam ederler.

İnsanın karanlıkla savaşı devam ediyor. Bu şiirin ardından daha birçok tanıklık şiiri yazıldı, yazılıyor. Kötümser olduğumuz dönemler oldu. Ama biliyoruz ki, suç taşıyan sandık bir gün parçalanacak. İnsan sandıkta tutsak kalan umuduna kavuşacaktır.

Dilek YILMAZ

Her insan çağının tanığıdır. Özellikle de şairler. Hasan Hüseyin de *Tanıklıklardan-3* şiiriyle bir dönemin tanıklığını dizeleri aracılığıyla ulaştırıyor bize.

Yasaklar dünyasında yaşıyoruz hepimiz. Suyun başında duranların çıkarları doğrultusunda oluşturulmuş olan yasalar, insanı kendisinden, insanı insani bir etkinlikten, insanı içinde yer aldığı toplumun gerçeklerinden uzaklaştırmış durumda. Değişik biçimler alsa da yıllardan beri olagelen durum bu. Bu 'tutulma' durumu, insanın kendisine dair, geleceğe dair, düşler kurmasına engel olamamıştır hiçbir zaman. Başlangıçta sadece düş olan bu tasarılar, daha sonraki süreçlerde insanın mücadelesiyle gerçeğe dönüşmüştür.

Hasan Huseyın bu şiirinde geleceğini oluşturmaya, kendisi için, insan için bir dünya kurmaya çalışanlarla, bunu engellemeye çalışanlar arasındaki çatışkıyı anlatır.

Geleceğini oluşturmaya çalışan insan; düne, bugüne ve yarına bilinçli yaklaşımıyla, toplumdaki her gelişmeyi olduğu gibi kabul eden, kendini olup bitenler karşısında taraf olarak görmeyen insandan ayrılır. Bu ayrılma günlük yaşantıdaki ufak ayrıntılarda bile kendini açığa vurur. Yaşamının her anına irdeleyerek yaklaşma, onu üretme isteği, bunu gerçekleştiren insanı yasaklar dünyasının kanunları ve adamlarıyla karşı karşıya getirir. Ve 'zor' devreye girer. Ölümler, hapishaneler... vs. 'zor' sürecinin bilinen unsurlarıdır. Şair şiirinde bu süreci yaşayan insanın acısını anlatır. Bu acı hayatın olağan akışının getirdiği bir acı değil. İnsanın girdiği mücadelede karşısına çıkacağını bildiği istasyonlardır. Kişi karşılaştığı bu durumlar karşısında şaşırmaz, şok yaşamaz. O, etkin olmaya çalıştığı yaşamda iç direnciyle bunların üstesinden gelir. İlk değildir, son da olmayacaktır.

Yazgısını belirlemeye çalışmak, bir bilinç durumunu, değişmeyi ve değiştirmeyi gerektirirken, karşı taraf açısından durum tam tersidir. Yasaklar dünyasının savunucuları düzenlerinin devamı için her türlü yola başvururlar. En ufak insani bir etkinlikten uzaktırlar. Bölünmüş, parçalanmış kişilikleri vardır. Her şeyi 'görevleri' olduğu için yapacak kadar işlerine bağlıdırlar. Ama görevlerini hiçbir zaman sorgulamazlar. İçinde bulundukları dünyayı sorgulamadıkları gibi... İnsanın en düşkünleşmiş, en rezilleşmiş halidir, onların durumları. İnsani değerlere, içinde bulundukları topluma yabancılaşmış, anın tutsakları olmuşlardır. Şair şiirinde onların bu yabancılaşmasını işler.

Hasan Hüseyin, şiirini yaşamın gerçekleri üzerinden oluşturduğu için, bugünden baktığımızda bile güncelliğini yitirmediğini görüyoruz. İmge zenginliğinin yanı sıra yalın anlatımı da şiirin içine zorlanmadan girmemizi sağlıyor.

Nursen URAL

Tanıklıklar'dan-3 bana Homeros'un' *İlyada*'sını hatırlattı. *İlyada* ilkçağ destanımız, *Tanıklıklar'dan-3* de çağdaş dönemin şairinin tanık olduğu yaşamın acılarının, isyanın haykırışıdır. Yaşadığı dönemin acılarının kirliliğinden arınmasıdır. Halkla sanatçı arasındaki fark; halk birbirine yakınarak ya da Tanrı'ya havale ederek acılarından arınır. Sanatçı-şair ise sanatıyla halkının, toplumun sesidir. Halkın arınmasından farklıdır, çünkü elinde; "*Bir şey var ki, kimisi Tanrı der ona, kimisi insan, kimisi tabiat der adına, kimisi evren... Ne derseniz deyin siz adına, durmuyor o! Bir kütüğü kemiren böcek durmuyor, tarlaya düşmüş tohum durmuyor, yumurtanın içindeki civciv durmuyor, ölüyü toprağa katan kurt durmuyor, ana rahminde bebek durmuyor, dalın ucuna vurmuş sürgün durmuyor, yaprağa değen güneş ışını durmuyor, buğdayı serpen el durmuyor, mezarda tahta tabut durmuyor, göğe yükselen bulut durmuyor başak üreten emekçi durmuyor, saatin tik tak'ları durmuyor, yere yağan yağmur durmuyor haksızlığa karşı çıkan yürek durmuyor, cephede asker durmuyor, bilincin ışığı durmuyor, çocukların oyunu durmuyor, başkaldırma durmuyor, meyve dalında durmuyor, özgürlük savaşı durmuyur*"*

Kalemi durmuyor, duramıyor, çünkü düşleri var, gerçeği var, geçmişi, geleceği var; onun çocuklara, yarınlara, insana verilmiş andı var.

Hasan Hüseyin bin dokuz yüz yetmiş yediye kadar yaşanmış tarihin tanığı, geleceğe *Tanıklıklar'dan-3*'le seslenir gibi acının, öfkenin, onurun, özlemin, saygının, karanlığın, aydınlığın, çirkinliğin, güzelliğin, dostluğun, düşmanlığın, satılmışlığın, korkaklığın, direncin... resmini dizeleriyle resmederek *Tanıklıklar'dan-3* tablosunu yaratır.

* Azra Erhat. *İşte İnsan (Atilla İlhan)* Remzi Kitapevi, İstanbul, 1975.

Eylem CAN

Mücadele tarihi aydınlıkla karanlığın savaşıdır Koleyle efendinin... serfle senyörün... işçiyle patronun savaşı sömürülenle sömüren karşıtlığının iki yanında da insan vardır. Peki nedir insan?

Düşünür Evhemeros'a göre insan, ölümlü tanrıdır Sonlu yaşamında, yaratmakla yok etmek iki elinin arasındadır, o halde. Karşıtlığın bir yanını yaratma eylemi oluşturur, diğer yanını yok etme.

Yaratma eylemi üzerine kurulan insan... kendini yaratan, dünyayı yaratan, yaratıcılığı geliştirendir, üretendir, dönüştürendir. İnsana katkı için mücadele edendir. Aydınlıktır, güzeldir, sıcaktır, bakıp görendir Duygu, düşünce, bilinçle eylemin, insan biçimiyle birleşmesidir

Yok etme eylemi üzerine kurulan zıtlığın diğer yanındaki "insan" yok eden, sömüren, tüketendir. Asalakların oluşturduğu karanlıktır. Doğaya serbest mal, insana tüketici olarak bakandır. Çirkindir, soğuktur, bakışsızdır İnsan biçimli olmasına karşın insan olmaktan uzaktır.

İnsana katkı yapana da, insanı, doğayı sömürene de insan demek, insan onurunu kirletir. Bu nedenle insan kavramını bölerek, karanlığa başka bir kavram bulmamız gerekir.

Tanıklıklar'dan şiiri aydınlıkla karanlığın, insanla insan olmayanın mücadelesi üzerine kurulmuştur

Karanlık sinsice hareket eder. Beklenmeyen, anlarda, karşısındaki savunmasızken, kendini güvende duyumsarken saldırır. Yüzlerce yıl yok etmeyi deneyimlemiştir. İşini şansa bırakmaz. Yalnızca işbirlikçilerini iteklemekle kalmaz. Yalnızca kapı-

ları kırarak girmez, aydınlığın evine. Her yönden saldırır. Televizyonla, gazeteyle, kitapla, müzikle, giyecekle, yiyecekle.... Aydınlığı boğmak ister. Aydınlık bir düşün kurulmasını engellemek... varoluşu buna bağlıdır. Düş kuran, duyumsayan, düşünen insan tehlikelidir onun için. Yok edilmelidir.

Karanlık, insan biçimine indirgenirken, aydınlık insani her şeyi kapsar. Geçmişi vardır... *"kağıttan kayıklar yüzdürdüğü"* Geleceği vardır... *"uçurtmalar salar"* umut göklerine. Şimdisi vardır... öpüşür, acılısını avutur, dertleşir, bunalır, yorulur, çaresiz yalnızlıklara düşer, türkü yakar kıyımlara... işte, şimdide karanlık girer, aydınlığın evine... çocuğunun saçlarını okşarken, dostlarını kucaklarken telefonlarda, yoksul sabah çaylarında... geçmiş-şimdi-gelecek bağlantısını koparmak için girer.

"ev dediğin duvar, kapı, pencere / saygıya gerek yoktu" Karanlık, insani kavramların içini boşaltır. Evi, duvar, kapı, pencereden oluşan bir yapıya indirger. Ev, sığınaktır. İnsanın kendini olduğu gibi ortaya koyduğu alandır. Rollere gerek kalmayan yerdir. Bu nedenle karanlığın eve girişi simgeseldir. Insani her şey düşmandır karanlık. Eve girerek, insana, kendini güvende duyumsadığı, beklemediği anda saldırır.

"ve çekip gittiler / kanlı izler bırakarak / göğümüzün merdivenlerinde" Karanlık saldırısından sonra çekip gider. Özgürlük getirmektir, saldırının adı... hayata dönüş operasyonudur.. vatan içindir... dünya içindir... geleceğe, umuda, güzel günlere uzanan basamaklarda kanlı izler bırakırlar. Geleceğe, umuda, güzel günlere düşmandırlar...

Gözlerimin önünde *Bir Gün Bile Yaşamak** romanındaki iki karakter canlandı, *Tanıklıklar'dan-3* şiirini okurken. Habalov'la Gurkiyeviç..

Habalov, Çarlık Rusyası'nın gerici generallerindendir. Kupkuru, iskelete, azraile benzeyen bir adam olarak betimlenir. İnsan kılığına bürünmüştür. İçinin karanlığı bütün davranışlarına sinmiştir. Kupkuru iki büklümlüğü içinde, insan biçimindeki zorbanın karanlık dünyasını simgeler. Karanlıktır, yarını yoktur. Bu nedenle de asıl çocukların düşmanıdır. Geleceğin, aydınlığın... Gurkiyeviç'se güzelliğiyle, aydınlığıyla geleceği simgeler. Gelecek güzel günleri. Apollon'a benzetilir. Işığın, güneşin, aydınlığın, geleceğin habercisi olması yönüyle.

Habalov, Gurkiyeviç'e işkence yaptırır. *"Acaba ben onların elinde tutsak olsaydım... nasıl davranırlardı bana?"* sorusunu cevaplar. *"İşkence yapmak ve insana acı vermek için sınıfsal bir gelenekleri yoktu bunların. Bizim geleneğimizse en az üç yüzyıldır yeni edinimler kazana kazana sürüyor Bunlar işkence etmekten çok kuracakları yeni dün yanın coşkusu, varsayımı içinde.*

Gurkiyeviç, Bolşeviklerin isimlerini vermemek için intihar eder. Göğe yükselen merdivenlerde Gurkiyeviçlerin kanlı izleri vardır. Gurkiyeviç ölmüştür, ama eşitlikçi, sömürüsüz bir dünyanın kurulmasını hiçbir karanlık engelleyemeyecektir. Romanda bu durum Ekim devrimiyle yansıtılır. Habalov tutuklanmıştır.

"Bir kargaya benzeyen karanlığı içinde kendisiyle karısının ve çocuklarının geleceğini düşünüyordu, kapkara yoğun bir bunalım içinde... St. Petersburg proleterlerinin rengarenk giysiler içinde erlerle kol kola dans ettiklerini, hep birlikte türküler söylediklerini ve gittikçe kabaran kıvançlı, pırıl pırıl güneşli dalgalar biçiminde kaleyi dört bir yandan çepeçevre sarmaya başladıklarını gördü."

Karanlığın yarını yoktur. Yarın aydınlığındır. *Tanıklıklar'dan-1* şiirinde, Hasan Hüseyin'in dediği gibi, *"ve hiç kuşkun olmasın ki delikanlım / karanlığın en koyusu / öncesidir şafağın / böyle demiş büyük ustaların / en büyüğü."*

*Orhan İyiler, *Bir Gün Bile Yaşamak*, Ceylan Yayınları, İst. 1997

Yaprağın Seyri

İşte eylül,
Bir ağacın dibinde bekliyor
Gözlerinde biriken sağanak...

Bir ay, bir yıl, bir ömür
Rüzgarla titreyen
Güneşle sararan yaprak
Bekliyor...

Güneşten öpücük
Boynunda yükselirken aşığın
Patlayacak tomurcuk
Kavuşacak dalına!

Eylem HACIMURATOĞLU

OLYMPOS TANRILARININ "TANTALOS İŞKENCESİ"

İlhan YÜCE

Olympos'un doruklarında oturan Zeus'un, çevresindeki tanrı ve yarı tanrılara, söylencesel (mitolojik, efsanevi) kişilere ve insanlara verdiği cezalar ünlüdür. Prometheus, Sisyphos ve Tantalos da, bulutları devşiren Zeus'un cezalandırdığı söylencesel ünlü üç kişinin önde gelenlerindendir.

Olympos'un tanrıları ateşi insana vermez olunca, insandan yana olan yiğit Prometheus gizlice Olympos'a tırmanarak ateşi onlardan çalıp insanlara verir. Üşüyen insan ısınır, karanlık geceleri aydınlanır. Bu işe çok kızan Zeus, Prometheus ile birlikte tüm insanlığı da cezalandıracaktır.

Prometheus, kayalık bir dağın yamacına, ellerinden ve yüreğinden çakılır. Bir kartal her gün gelip, savunmasız Prometheus'un ciğerlerini yiyecektir. Ölümsüz Prometheus'un ciğeri her gün yeniden büyüyecek ve bu işkence belki de yüzyıllarca sürecektir. Zeus ayrıca, güzel Pandora'yı, Prometheus'un kardeşi Epimetheus'a armağan (!) olarak gönderir. Pandora, yanında getirdiği ve "çeyizim" dediği kutuyu açar ve "Pandora'nın Kutusu"ndan her yana kötülükler yayılır. Günümüzden 2750 yıl önce yaşayan ozan Hesiodos, tüm insanlığı saran bu kötülükleri şu dizelerle anlatır:

"O gün bugündür insanların başı dertte,
Toprak bela doludur, deniz bela dolu,
Geceler dert doludur, gündüzler dert dolu,
Salgınlar başıboş dolaşır sessizce
Ölümlülerin çevresinde.
Derin düşünceli Zeus ses vermedi onlara
Sessizce gelişlerini duymasın diye insanlar." (1)

Çok akıllı ve kurnaz bir kişi olarak tanımlanan Sisypos da, Prometheus gibi, Olympos tanrılarına karşı insanları tuttuğundan, ölüler ülkesinde korkunç bir cezaya çarptırılır. *İlyada* ve *Odysseia* adlı iki büyük destanın ozanı Homeros, *Odysseia*'da, Troya Savaşı'ndan dönüş yolunda ölüler ülkesi Tartaros'a uğrayan Odysseus'un ağzından Sisphos ve cezasını şöyle anlatır:

"Sisphos'u gördüm, korkunç işkenceler
çekerken:
Yakalamış iki avucuyla kocaman bir kayayı,
ve de kollarıyla bacaklarıyla dayanmıştı kayaya,
habire itiyordu onu bir tepeye doğru,
işte kaya tepeye vardı varacak, işte tamam,
ama tepeye varmasına tam bir parmak kala,
bir güç itiyordu onu tepeden gerisin geri,
aşağıya kadar yuvarlanıyordu yeniden baş belası
kaya.
o da yeniden itiyordu kayayı teknıl kaslarını
gere gere.
kopan toz toprak habire aşarken başının
üstünden.
o da habire itiyordu kayayı. kan ter içinde. (2)

Cezasıyla ünlü bir başka kişi de, Tantalos'dur. Lydia'nın söylencesel Kralı Tantalos'un krallığı, Sipylos (Manisa) dağı ve çevresindedir. Olympos tanrılarınca lanete uğrayan ve kendi varlığından çok, çektiği ceza (Tantalos ışkencesi) ile ünlü Tantalos'un, soyuyla sopuyla lanete uğramasını gerektiren suçun nedeni üzerine çok çeşitli görüşler ileri sürüldüğünü belirten Azra Erhat, çok güçlü ve varsıl bir kral olan Tantalos'un, *"tanrıların kendisine bağışladığı nimetlerden gurur duyması, şımarıp ölçüyü kaçırması"* (3) görüşünü alır. Ancak bunun yanında, gerçek nedenin, Olympos tanrılarının düzenine aykırı düşen Anadolulu Tantalos'un "anaerkil bir düzenin ve Ana Tanrıça'nın egemen olduğu bir din görüşü" olabileceğini de belirtir.

Yine bir söylentiye göre Tantolos, Hermes'e (Zeus'un Maia ile birleşmesinden olan oğlu) Zeus'un köpeğini vermemek için yalan yere yemin etmiş ve Zeus'un öfkesini çekmiştir. Daha başka söylentilere göre; Tantalos tanrılar sofrasına çağrılmış ve tanrı sırlarını açığa vurmuş, ya da; tanrıların içeceği olan ve içene gençlik, mutluluk ve ölümsüzlük veren tanrı balı (ambrosia ya da ambrasios) ve şarabı (nektar) insanlara tattırmak için aşırmıştır. Kendisine yüklenen bir başka suçsa, tanrıları "denemek için" kesip doğradığı öz oğlu Pelops'u bir şölende onlara yiyecek olarak sunmasıdır. Tanrılar bu korkunç oyunun ayrımına varırlar ve Pelops'un bedenini yeni baştan yaratıp onu dirilten Zeus, Tantalos'a öyle bir ceza verir ki, bu ceza, "Tantalos işkencesi" olarak anılır. Bu cezayı Homeros, yine *Odysseia*'da, Odysseus'un ağzından şu dizelerle verir:

"Tantalos'u da gördüm, korkunç işkenceler
çekerken
Duruyordu bir gölün içinde, ayakta,
yüksele yüksele çıkıyordu su çenesine kadar.
ama içmek için davrandı mıydı, damlasını
alamıyordu suyun.
ihtiyar adam eğiliyor, eğiliyor, eğiliyordu.

su da çekiliyor, çekiliyor, yok oluyordu
emen toprakta,
ve bir çamur peyda oluyordu ayaklarının
dibinde, kapkara.
o saat bir tanrı kurutuveriyordu gölü.
Yemişler sarkıyordu başının üstünde dallı
budaklı ağaçlardan
armutlar, narlar, pırıl pırıl elmalar.
ballı incirler, tombul zeytinler sarkıyordu,
ama ihtiyar adam, koparayım diye
ellerini uzattı mıydı,
bir yel geliyor, savuruyordu onları
kara bulutlara." (2)

Söylencesel olay ve kişiler; Roma ve eski Yunan'dan, Anadolu, Girit, Mısır, Fenike ve Mezopotamya'ya değin uzanan çok değişik toplumların düşlerinde oluşturulmuş ve iki büyük ozanın, Homeros'la Hesiodos'un yapıtlarıyla günümüze taşınmıştır. Bu iki büyük ozanın destanlarındaki kimi bölümler, sahneler ve dizeler, doğrudan doğruya günümüz insanının temel çelişkilerini, açmazlarını yansıtmaktadır sanki.

Bolluk İçinde Yokluk Çeken "Uygar İnsan"

Söylenceler çağındaki toplumların ve ozanların, gerçek yaşamda değil, ancak düşlerinde ve dizelerinde yarattıkları insanlık dışı cezalandırma yöntem ve sahneleri, çok daha çeşitlenip boyutlanarak, şiddeti ve yoğunluğu artarak günümüz "uygar" insanına uygulanır olmuştur. Bunu uygulayanlar, Olympos Dağı'nın tanrıları değil, günümüz emperyalizminin uluslararası dev ticaret tekelleridir. Tüm insanlığın ekonomik, toplumsal ve kültürel yapısını, yalnızca kendi çıkadarı doğrultusunda belirleyen bu tekeller, insanoğlunun elindekini avucundakini almakta, ona yalnızca acı ve gözyaşı bırakmaktadırlar. Tekellerin insanoğluna dayattığı buyruk şudur: *"Ne pahasına olursa olsun üreteceksin ve ne pahasına olursa olsun, tüketeceksin.*

Günümüz insanı, dünyanın en "gelişmiş" en "uygar" bölgelerinin haramilerince, hiç durmadan üretmeye ve hiç durmadan tüketmeye mahkum edilmiştir. Gerçek gereksinmeleri için değil, yalnızca haramilerin kârları uğruna, doğayı tüketerek "üretmeye" ve kendini tüketerek "tüketmeye" mahkum edilen günümüz insanı, çağımızın olanaklarıyla katmerlendirilmiş bir tür Tantalos İşkencesi altındadır. İnsanoğlu, doğanın bağrını hoyratça söküp, parçalayıp, onun havasını, suyunu, toprağını yok ederek üretirken, ürettiği bu bolluk içinde, tıpkı yaşlı kral Tantalos gibi açlık ve susuzluktan kıvranacak, bin bir acılarla yanıp tutuşacaktır.

Üstelik insanı buna mahkum eden haramilerin kaderi de, yok edilecek insanın ve doğanın kaderiyle aynıdır. İnsanoğlu, kendini ve milyonlarca yıldır üstünde yaşadığı yeryüzünü yok etme yolunda çaresizce ilerlemektedir. Çağımız insanı, tarihin en korkunç açmazı, en amansız ve yakıcı çelişkisiyle karşı karşıyadır.

Doğal özelliğini büyük oranda yitirmiş topraktan kimyasal gübreler aracılığıyla zorla alınan buğday, insanların karnı doysun diye değil, uluslararası buğday tekellerinin kasaları dolsun diye üretilmektedir. Besin maddelerini üreten insanın, onları elde edebilmesi için, cebinde parası da olması gerekmektedir. Parasız insan, o besin maddelerini kendisi üretmiş olsa da, açlıkla karşı karşıyadır.

Genç yaşta bu dünyadan çekip giden güzel insan Memet Baydur, Federico Fellini'nin 1970 yılında yazdığı *Neden Palyaçolar?* adlı bir denemesinden şu alıntıyı yapar:

- *Susadım.*
Paran var mı?
Hayır.
Öyleyse susamadın demektir." (4)

Bu örnek, her tür tüketim maddesi için geçerli olan bir örnektir. Aç insan, parası yoksa, aç değildir! Yoksul insan, yalınayak insan, çıplak insan, parası yoksa, yoksul değildir, yalınayak değildir, çıplak değildir! Uluslararası haramilerin emperyalist kapitalist düzeninde, buğdayın, besin maddelerinin "satın alınamamış" fazlası imha edilirken, onları üreten insan, açlığa ve ölüme mahkum edilmektedir.

Altı milyar insanın yaşadığı "uygar" dünyamızda, hayvanların açlıktan öldüğü pek görülmezken, bir milyar insan açlıkla pençeleşmekte, her 7 saniyede bir 10 yaşından küçük bir çocuk açlıktan ölmekte, uygar dünyanın uygar insanı, bu "sıradan gerçekleri" kayıtsızlıkla izlemektedir Günümüz uygar insanının yüreğini aç bir köpek yavrusu, aç bır insan yavrusundan daha çok sızlatmaktadır

Panait İstrati'nin *Nerrantsula (Sokak Kızı)* romanında, yüreği insan sevgisiyle dolu, koltuk değnekli kötürüm genç Aurell şöyle haykırır: *"Ah uygarlık!.. Şimdi anlıyorum: Uygarlık güzel şey! Ama keşke insanlar yabanıl kalsalardı."* (5)

İnsan Gereksinmelerinde Ölçü Yitirilmiştir

Dünyayı avuçlarının içine alan uluslararası dev tekeller, tüm dünyanın üretim ve tüketimini denetlemektedirler. Emperyalist ABD tek başına sanayi ve ticari alanda dünyanın en büyük 500 kuruluşunun 250'sine sahiptir. Dünya siyaseti, bu haramilerin çıkarları doğrultusunda oluşturulur. Emperyalist devletlerden, onlara bağımlı devletlere değin, yöneticiler; toplumlarının sorunlarını çözmek için değil, bu haramilerin çıkarları önündeki engelleri kaldırmak, onlara yol açmak için görev yapmaktadırlar. Savaşlar, bu haramilerin çıkarları için yapılır. İnsanlık, onların çıkarları için kırar birbirini. Çekilen açlık, işsizlik, akan gözyaşı, bunlar yüzündendir.

Bır ınsanın beslenmesindeki ideal ölçüt nedir? Bir ınsan, bır günde neler yemeli, neler içmelidir?

Bir insan neler giymelidir? Nasıl bir konutta oturmalıdır? Nasıl çalışmalı, nasıl eğlenmelidir? Bu tür sorular anlamını yitirmiştir. İnsan gereksinmelerinde ölçü yitirilmiştir.

Uluslararası tekellerin patronlarından, en üst gelir gruplarındaki insana, çok gelirli mesleklerden, az gelirli meslekiere, orta ve düşük gelirlilerden işsizlere değin tüm insanlar; amansız bir yarışmanın içindedirler. İnsanlar, hem gelir elde ederken, hem de tüketirken yarışmak zorundadır.

İnsanoğlu durmadan üretecek, durmadan tüketecek, yine de bunalımlardan, işsizlikten, toplumsal çatışmalardan kurtulamayacaktır. İnsanlığın bir bölümü açlıktan kırılırken, bir bölümünün besi hayvanı gibi yiyecek tüketmesi, insana, kapitalizmin dayatmasıdır. Emperyalist ülkelerdeki 400 kiloluk 500 kiloluk insan, kapılardan sığmayan, oturduğu, yattığı yerden kalkamayan, kıpırdayamayan insan, kapitalizmin armağanıdır. Şişmanlık sorunu, emperyalist ülke insanının yüzde kırkının sorunudur ve bu oran giderek artmaktadır.

Uluslararası haramiler insana, doğrudan doğruya sanki şöyle demiştir! *"Çalıştın. İşte ücretin. Bunu, yalnızca benim için harcayacaksın. Dağlar gibi yığılı her türden tüketim maddesini sen tüketeceksin. Araban varsa, eskimeden değiştireceksin, modeli değişti diye değiştireceksin. Ayakkabılarının, eteğinin, pantolonunun, gömleğinin, ceketinin, tüm giysilerinin yenisini alacaksın durmadan! 'Sırtımdakiler eskimedi' mi diyorsun? Güldürme insanı. Gelirine göre on takım, yüz takım, bin takım giysilerin olacak. Perdelerin eskimeden söküp atacak, yenisini alacaksın. Koltuk takımlarını sık sık yenileyeceksin. Mutfak eşyalarını durmadan yenileyecek, eskisini atıp yenisini alacak, yenisini atıp daha yenisini alacaksın. Dişlerinde çürükler, başında sürekli bir ağrı, midende yanma, yüreğinde tekleme mi var? Bırak bunları bir yana. Bak, komşun mutfağı yenilemiş. Sen de bir usta bul hemen. Söktür fayansları, kırdır tezgahı. Yapay mermerden yeni bir lavabo, üstüne boydan boya kapaklı dolaplar. Sonra banyoyu, yatak odasını değiştirirsin. Yaşamının tek ereği, işte böyle, tüketmek olacak. Buna uymak için, ek işler de yapmalı, daha çok kazanmalı, daha çok tüketmelisin."*

Kendi varlığına yabancılaştırılmış günümüz "uygar" insanı, bu tüketim buyruğunu fazlasıyla yerine getirmekte, hem doğayı hem kendini tüketmektedir.

Doğanın bağrından sökülerek çıkarılan demir, insanın gerçek gereksinmelerinin karşılanması için değil, yalnızca uluslararası tekellerin karları için işlenmektedir. Doğanın bağrından çıkarılan kömür, insanın gerçek gereksinmelerinin karşılanması için değil, insanın ısınması için değil, yalnızca uluslararası tekellerin kârları için tüketilmektedir. Doğanın bağrından hortumlanan petrol, insanın gerçek gereksinmelerinin karşılanması için değil, yalnızca uluslararası tekellerin kârları uğruna tüketilmektedir. Yeraltının doğal kaynakları, insanın gerçek gereksinmeleri doğrultusunda değil, uluslararası tekellerin kârları için hovardaca tüketilmektedir. Yeraltındaki demir, kömür ve petrol yatakları hızla tükenmektedir. Gelecek otuz yılda ticari enerji tüketiminin üçe katlanacağını hesaplayan ABD Teknoloji Değerlendirme Bürosu'na göre; *"Enerji ihtiyacı, petrol, kömür ve doğal gaz gibi yenilenemeyen fosil yakıtlarından karşılanmaya devam edilirse, bunun sonuçları felaket olabilir... Dünyanın tüm petrol kaynakları, gelecek 40 ile 80 yıl içerisinde tükenecektir."* (6) Bir başka değerlendirmeye göre, yeraltındaki tüm petrolün 30-40 yıllık bir ömrü kalmıştır.

Yeraltındaki akaryakıtın büyük bölümünü tüketen özel arabalar; insanın bir yere daha çabuk ulaşması gerekçesinden çok, otomobil ve petrol tekellerinin kârlarını arttırmak için yollardadır. Trafik kazalarında her yıl yüz binlerce insan, uluslararası bu haramilerin kârları için ölmekte, yaralanmakta, sakat kalmaktadır.

İnsanoğlunun, kışın soğuğunda ısınmak, gecenin karanlığında aydınlanmak için yakıt bulamayacağı günler hiç de uzak değildir.

"Pantolon Değil, Mavi Jeans İstiyorum Ayakkabı Değil, Adidas İstiyorum!.."

Emperyalist ülkelerin uluslararası tekelleri, tüm dünyayı yalnızca kendilerinin at oynattığı bir pazar haline getirmek ve ulusal ekonomileri çökertmek yolunda hızla ilerlemektedirler. Küreselleşme, tüm dünyanın, uluslararası tekellerin küresel pazarı haline getirilmesidir. Yeryüzünde her türden üretim, yalnızca bu haramilerce gerçekleştirilecek, tüm insanlığın alınteri, onların kasalarına akacaktır.

"Yakında ülkelerin yerini şirketler alacak. Artık insanlar bir ülkenin vatandaşı olmayacak, markaların topraklarında ikamet edecek. Microsoftya'da, ya da McDonaldistan'da yaşanacak." (7) diyen Frederic Beigbeder, Batı'da her insanın, 18 yaşına gelene değin, ortalama 350 bin reklama hedef olduğunun hesaplandığını belirtir.

İnsanlar, günün yirmi dört saati, sürekli tüketmeye çağıran reklam bombardımanı altındadır. Radyo, TV, basın, internet, binaların çatıları, duvarları, insanları tüketime çağırmaktadır. Reklam uçakları, reklam balonları, filmler, el ilanları, tanıtım kitapçıkları insanları tüketime çağırmaktadır. Kentlerden kasabalara, köylere değin, gelişmiş bölgelerden dağ başlarına değin reklam, insanların yakasını bırakmaz.

Futbol takımlarının reklam alması gibi, kimi ünlüler de reklam almaktadırlar. Çok daha "ünlülerin" örneğin Michael Schumacher'in başı, omuzları, göğsü, karnı, sırtı; ticari büyük şirketlerce parsellenmiştir! Formula-1 dünya şampiyonu Ferrari pilotu (sürücü ya da şoför değil!) Michael Schumac-

her'in giysilerinin her yanı, milyonlarca euroluk reklamlarla doludur. Schumacher, şapkasının önünde, ana sponsoru DVAG şirketinin adını taşır ve bunun için her yıl 2 milyon 600 bin euro alır. 2 yıl süreyle Sting marka güneş gözlüğü takarak 500 bin euro alacaktır. Özel yarış giysisinin omuzlarında Voldane telefon şirketinin yazısını taşıdığından, bu şirketlerden her yıl 3 milyon euro, göğsünün sağ yanında taşıdığı Shell ambleminden 1 milyon 600 bin euro almaktadır. Ayrıca ünlü yarışçının göğsünün sol üst yanında ve karın boşluğunda boydan boya Marlboro ile, göğsünün sol alt yanında Bridgestone reklamı bulunmaktadır. (8)

Emperyalist ülke toplumlarından GBÜ'lere (Geri Bıraktırılmış Ülkeler) değin tüm insanlık, tam bir tüketim kültürü içinde hamur gibi yoğrulmaktadır. *"2003 yılından neler bekliyorsunuz?"* sorusuna ilköğretim okulu öğrencilerinin verdiği yanıtları derleyen bir öğretmen, bu yanıtlardan ilginç bulduklarını Atilla İlhan'a gönderir. Bir öğrencinin, 2003 Yılından Beklediklerim başlığı altında sıraladığı dileklerden kimileri şöyledir: *"Yeni yılda internet istiyorum. Yeni yılda Nike istiyorum. Yeni yılda Lacoste istiyorum (bir sürü). Yeni yılda Tommy Hilfinger istiyorum (bir sürü). Yeni yılda Benetton istiyorum (bir sürü). Yeni yılda Nike çanta istiyorum, Adidas'tan ayakkabı, çanta istiyorum. Nike'den basket topu istiyorum."* (9)

Atilla İlhan soruyor: *"Bunlar 'yurttaş' olarak mı yetiştirilmişler, yoksa 'tüketici' olarak mı?"*

Ayakkabı; çıplak ayağı soğuktan, sıcaktan, yağmurdan, çamurdan ve her tür dış etkiden korumak için yapılmış bir tür giyecektir. Pantolon, gömlek, ceket, manto, palto; bunlar da yine, bedenimizi soğuktan, sıcaktan, yağmurdan, kardan ve her tür dış etkilerden korumak için kullandığımız giysilerimizdir. Ama tüketim çılgınlığı, her alanda olduğu gibi, burada da, giyinmenin gerçek anlamının önüne geçmiştir. Tüketici insan, ayakkabı, pantolon, çanta, top değil; Adidas istemektedir, Mavi Jeans, Nike, Benetton istemektedir.

Dünya insanlığının bir bölümü, temel gereksinim maddelerini alamadıkları için açlıktan, hastalıktan, ilaçsızlıktan kırılır, bir bölümü, tam tersine, bu maddelerin aşırı tüketimi nedeniyle çeşitli sağlık sorunları yaşarken, yüksek gelirli bir kısım insan da, daha aşır, daha lüks tüketime yönlendirilmektedir. Bir ulaşım aracı olma özelliğinden daha çok, en büyük sömürü aracı olan otomobilin daha lüks ve pahalıları üretilip piyasaya sürülmektedir.

Lüks tüketim, giderek her alana yayılmakta, insan aklını ve mantığını zorlayan boyutlarda örnekler ortaya çıkmaktadır. Remzi Gökdağ, *Los Angles Times*'da çıkan bir araştırmaya dayandırarak verdiği haberde, 2002 yılı ABD'sinde, öne çıkan 'lüks' tüketim harcamalarından kimilerini şöyle sıralar: *..Kayak merkezi Aspen'in bir gecelik konaklama bedeli 5 bin dolar. Peter Philippe marka kol saatinin Calibre 89 modeli 2.7 milyon dolar. Port Lauderdale'da bir gün içinde 18 yat, tanesi 22 milyon dolardan satılıyor. Gulfstream Şirketi'nce 40 milyon dolara satılan uçaklar için verilen siparişler yetiştirilemiyor... On yıl öncesine göre arabalar daha büyük ve gösterişli... Günümüz ailesinin evi, 1950'lerde yaşayan bir ailenin evinin iki katı büyüklükte. İkinci eve sahip ailelerin sayısında büyük artış yaşanıyor... Lüks tüketimdeki artış, hayat standardının da arttığı anlamına gelmiyor. Çalışan Amerikalının işe ayırdığı zaman, ailesiyle geçirdiği zamandan daha fazla... Harcama hastalığına kapılmış bir toplum için tasarruf, bir anlam taşımıyor. Amerikan halkının bankalardaki tasarruf hesabı, diğer gelişmiş ülkelere göre en alt düzeyde."* (10)

Çöplükler İçin Üretim

Doğayı ve insanı tüketen kapitalizmin çarkı döndükçe yoksullar daha yoksul, varsıllar daha varsıl olmaktadır. GBÜ'lerden en gelişmiş emperyalist ülkelere değin, çalışan geniş kitleler hızla yoksullaşmaktadır. *"Ekonomist Simon Head'e göre, ABD'deki çalışan nüfusun alt %80'lik diliminin (enflasyona göre ayarlanmış) ücretleri 1973 ve 1995 arasında %18 düşmüş, şirketlerdeki elit tabakanın geliri ise, vergi öncesinde %19, vergi muhasebecileri sihirli değneklerini değdirdikten sonra %66 artmıştır. Bir diğer ekonomist, Paul Krugman ise, ABD'deki ücretlilerin en üst %1'lik diliminin gerçek gelirinin 1979-1989 arasında iki kattan fazla arttığını... İngiliz The Economist dergisi, çalışan nüfusun en üst %20'lik diliminin gelirinin, en alt %20'lik dilimin yedi katı olduğunu, oysa yirmi yıl önce bu farkın sadece dört kat olduğunu hesaplamış. ABD'nin bir çalışma bakanı, 'bir yanda bir avuç zenginden, diğer yanda, geride kalmış büyük bir gruptan oluşan iki katmanlı bir toplum olma yolundayız' derken, Amerikan Merkez Bankası Federal Reserve Bank'in Başkanı geçenlerde, gelir eşitsizliğinin 'toplumumuz için büyük bir tehdit' haline geldiğini"* (11) açıkladı.

Az gelirliden çok gelirliye, açlardan yarı açlara ve toklara değin tüm insanlar daha fazlasını daha lüksünü ve daha pahalısını tüketecekler, bunun için de daha çok çalışacak, gerekirse ek işler yapacaklardır. Önde gelen emperyalist, bir başka deyişle "en gelişmiş" ülkeler olarak ABD, Avrupa ülkeleri ve Japonya'da 1990'lardan bu yana, çeşitli meslekler ve işkollarında emek gücünün %50'ye yakınını kadınlar oluşturmaktadır. Bu durum, kadınların, işkollarının birçok bölümünde erkeklerin oranını yakalaması açısından sevindirici sayılabilir. Ancak, dün; yalnızca erkeğin çalışmasıyla "geçinebilen" aile, bugün; kadının da çalışmasıyla yine ancak "geçinebilmektedir." Bugün ABD'de, oturulabilir bir ko-

nutun kirası, bir işçi ücretinin yarıdan çoğunu götürmektedir. Richard Sennet, ABD'de *"orta sınıf standardında bir yaşam sürmek için, bir allede iki yetişkinin çalışmasının"* (11) zorunlu olduğunu yazar. Bu durum, en "gelişmiş" ülkelerde bile, çalışanların gelirlerinin günden güne erimekte olduğunu gösterir.

Kadınlar ve gençler dahil, toplumun tüm yetişkinleri çalışacaktır elbet. Çalışma, insanın bedensel bir gereksinmesidir de. Ancak insanların bunca çabası, bunca didinmesi; karnını doyurmak, koşullara uygun giyinmek, bir konutta barınmak, bu arada kültürel gereksinmelerini de karşılayıp insanca yaşamak için değildir. Çünkü böyle bir yaşamın ölçüsü yitirilmiştir. İnsanların bunca çabaları ve çırpınışları; uluslararası haramilerin "daha çok tüketim" buyruğuna uymak içindir. Emperyalist Batı'nın çöplükleri, çöplerden çok, kullanılabilir eşyalarla doludur. Her türden giyim eşyaları, mutfak araç gereçleri, bisikletler, radyolar, TV'ler, bilgisayarlar, çeşitli mobilyalar, oturma ve yatak odası takımları, dolaplar ve daha saymakla bitmez çeşitli eşyalar, Batı'nın çöplüklerini doldurmaktadır. Zülal Kalkandelen New York üzerine şunları yazar: *"Saat gece 02.00. Manhattan sokakları sessiz. Çöp yığınlarının içinden birileri eşya topluyor. Fakat çöpçü değiller. Gerçekten düzgün giyimli insanlar. Hayır, film çekilmiyor. Şaşırmayın, bu bir Manhattan geleneği. Evinize eşya mı lazım? Sakın yüzlerce dolar harcayarak almaya kalkmayın. Bu kentte bir evi, sokağa atılan eşyalarla döşemek mümkün... Çalışır durumda televizyon, müzik seti, video, bilgisayar, her türlü elektronik alet, giysi dolabı, masa sandalye ve akla gelebilecek her şey. Neden insanlar kullanılır durumdaki eşyaları sokağa atıyorlar?.. Manhattan'da lüks olmayan bir kafe veya restorana gittiğinizde, masa ve sandalyelerin sokaktan toplanmış olduğunu hemen fark edersiniz.... Çöpten eşya alırken utanmayın. Kentte bu hemen herkesin yaptığı son derece doğal bir davranış..."* (12)

"Bu Cehennem, Bu Cennet Bizim"

Doğanın demirini, kömürünü, bakırını, petrolünü tüketerek üreten, havayı, suyu, toprağı kirletip yok ederek üreten insan, çöplükleri doldurmak için üretmektedir sanki.

Tantalos İşkencesi, Olympos tanrılarının Kral Tantalos'a verdikleri bireysel bir cezadır. Günümüzün emperyalist haramilerinin insana verdiği ceza ise, tüm insanlığı kapsamasının ötesinde, onun biricik yaşam alanı olan yeryüzünü de kapsamaktadır. Üstelik, cezalandırıcıların da, bu yeryüzünden başka, ikinci bir yaşam alanları yoktur. Aynı teknede yol alan cezalandırıcılar ve "cezalılar" teknelerinin dibini delmek için uğraşıp didinmekte, çılgınca yarışmaktadırlar!

Geceler ve gündüzler dert doludur. Toprak bela doludur., deniz bela dolu. Salgınlar ve kötülükler, ölümlülerin çevresinde başıboş ve sessizce dolaşmaktadır. Çünkü Prometheus ile birlikte insanı da cezalandıran;

"Derin düşünceli Zeus ses vermedi onlara
Sessizce gelişlerini duymasın diye insanlar."

Cezalı Tantalos da, bir gölün içinde dikilmekte, çenesine değin gelen sudan bir damla bile içememektedir. Başının üstündeki dallardan ballı incirler, armutlar, narlar, pırıl pırıl elmalar sarkmaktadır:

"Ama ihtiyar adam, koparayım diye
ellerini uzattı mıydı,
bir yel geliyor, savuruyordu onları
kara bulutlara.

Homeros ve Hesiodos; insanlığın üç bin yıl önceki acılarını söylencelerle yoğurarak, böylesine çarpıcı dizelerle anlatan iki güzel ozan.

Yaklaşık üç bin yıl sonra bugün, aynı topraklarda, bizim topraklarımızda yetişen, kulağını toprağa dayayıp, Afrika'daki, Asya'daki, Güney Amerika'daki insanın sesini dinleyen ve onun acılarının kaynağını su gibi bilen dünya ozanımız Nazım Hikmet, elinde Prometheus'un meşalesi, tarihinin en amansız açmazı içindeki "uygar insanın" durumunu, çelişkisini ve özlemini, şu destansı dizelerle yansıtır:

"Bilekler kan içinde, dişler kenetli,
ayaklar çıplak
ve ipek bir halıya benzeyen toprak,
bu cehennem, bu cennet bizim.
Kapansın el kapıları, bir daha açılmasın.
yok edin insanın insana kulluğunu!
Bu davet bizim.
Yaşamak! Bir ağaç gibi tek ve hür
ve bir orman gibi kardeşçesine,
bu hasret bizim!" (13)

İki avcuyla yakaladığı kocaman bir kayayı Sisyphos, kan ter içinde habire itmekte tepeye doğru. Kaya tepeye vardı varacak, işte tamam!.. Bir güç iter onu tepeden gerisin geri, yuvarlanır aşağıya baş belası kaya yeniden. Sisyphos da tekmil kaslarını gere gere iter kayayı yeniden... yeniden... yeniden! Bilimsel, teknolojik ilerlemelerle omuzlarındaki kötülüklerin ağırlığı artan "uygar insan", Sisyphos'un bıkıp usanmadan habire ittiği kayayı bir gün tepeye çıkaracak ve insanlığıyla bağdaşmayan tüm kötülüklerinden arınıp gerçek kimliğiyle buluşacaktır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

(1) Sabahattin Eyuboğlu, Azra Erhat. *Hesiodos, Eseri ve Kaynakları.* Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1977

(2) Homeros, *Odysseia*, Çev: Azra Erhat, A. Kadir. Can Yayınları. 6.B. 1992.

(3) Azra Erhat. *Mitoloji Sözlüğü.* Remzi Kitabevi 7.B mayıs 1997

(4) Memet Baydur. *Hepsini Okudunuz mu?* İyi Şeyler Yayıncılık. 1.B. Mayıs 1996.

ÖNDER

(3 Mart 2004 günü kaybettiğimiz Önder Babat'a)

Yürüyordun,
Şarkılar söyleyelim diyordun.
Koşalım var gücümüzle
Avuçlayalım kır çiçeklerini
Demet demet sunalım insanlara
"Ama kardeşler
mutlu olabilir mi insan
bir başına"
Aklına düşüyordu
karton kulübelerde yaşayanlar

Yürüyordun,
Ansızın
bulutlandı mavi göz
gök karardı
sis kapladı Beyoğlu'nu
yer sarsıldı
bir yangında yitti
kır çiçekleri

Sendeledin.
Bir kadın
kıvrandı sancılar içinde
çığlıklarla yırtıldı gece
Yüreklerimiz balyozlarla dövüldü.
Buz tuttu gökyüzü
Parça parça döküldü.

Düştün
sarıldın toprağa
kardeş eller uzandı sana
bir çocuk doğdu
kanlar içinde
ağlayarak
soluğun durduğunda
göbek bağı kesildi
annesinin ılık memesi
susturdu çocuğu

Yılmaz ZİR

(5) Panait İsrati. *Nerrantsula/Sokak kızı*. Çev: Faruk Ersöz. Cumhuriyet gazetesi kitapları. Haziran 2001
(6) Marion A. Brisk. *Çevre Dostu 1001 Proje*. Çev: Özel Namık Sözeri Okulları İngilizce öğretmenleri. Beyaz Yayınları 1.B. Eylül 2000.
(7) Frederic Beigbeder. *3.900-TL*. Çev: Renan Akman. Doğan Kitap 3.B. Nisan 2001.
(8) *Cumhuriyet*. 10 Mayıs 2003
(9) Atilla İlhan. *Cumhuriyet* 3 Şubat 2003.
(10) Remzi Gökdağ. *Cumhuriyet* 23 Şubat 2003
(11) Richard Sennet. *Karakter Aşınması/Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri*. Çev: Barış Yıldırım. Ayrıntı Yayınları 1.B. 2002 (2000 adet)
(12) Zülal Kalkandelen. *Cumhuriyet* 29 Eylül 2002
(13) *Nazım/Çocukluğu, Gençliği, Cezaevi Yılları*. Anlatan Samiye Yaltırım. Aydın Aydemir Cem Yayınevi 2.B. 1979

FIRTINA

Berrin TAŞ

Fırtınalarda doğdum

hiç kimsem yok
yalnızım

göğsümde
bir yumruk taşıyorum

rüzgarlara
tutunuyorum
görmek için
topraktaki
karıncayı
ağacı
kuşu
kar altındaki
menekşeyi

inanamıyorum
benim mi
bu karlar
ayışığında
uzandığım
yokuşlu gökyüzü

gecenin evinde
fırtına
diner bir gün

diner
yaylalardan
ovalardan
uğuldayarak
kıvranarak
göğsüme ulaşan
o kimsesiz çırpınış

aşk
biter bir gün

biter
uzak dağbaşlarında
unutulmuş
çocuk ağlayışları
avutulamaz
kararmış
kırmızı bir gülün
akşam küllerinde

TERÖR: KİMDEN? NEDEN? NASIL? (II)

Temel DEMİRER

II. Aynm: İmparatorun Terörü Hakkında

"Büyük Kartaca, üç savaş yaptı
Birincisinden sonra gücünü koruyordu henüz.
Ikincisinden sonra da henüz içinde yaşanabilecek haldeydi
Üçüncü savaştan sonra ise izi kalmadı."(65)

"Yalan ve saptırma, ABD dış politikasının önemli bir bileşenidir.

ABD ve AB, İran ve Kuzey Kore gibi ülkelerin nükleer silahalar sahip olmasını engellemeye çalışıyor Nükleer enerjinin, barışçıl amaçlarla kullanılmasının bile ne kadar sakıncalı olduğu malum. Öyleyse, İran ve Kuzey Kore'ye yönelik baskılar haklı kaygılardan kaynaklanıyor ve olumlu diyebilmek için, önce, bazı gerçekleri bilerek görmezden gelmek gerekiyor Birincisi halen elinde nükleer silahlar olan ülkeler, bunları muhafaza etmeye hatta sayılarını arttırmaya devam ediyorlar. Düne kadar elinde nükleer silah olduğunu kabul etmeyen İsrail, bu belirsizlik stratejisini terk etti, yeni aldığı Dolphin sınıfı denizaltılara nükleer başlıklı füze koyacağını açıklayarak kendi bölgesinde, saldırgan bir duruşa geçti.(66) Ama, İran ve Kuzey Kore'ye yapılan baskının bir benzerini burada görmek olanaklı değil. ABD'nin ve AB'nin sesi çıkmıyor.

Çünkü, esas amaç kitle imha silahlarının yayılmasını önlemek değil. ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı John Bolton diyor ki: 'Konu bunların, ABD için tehdit oluşturup oluşturmamasıyla ilgilidir.'(67)

Öyleyse ABD'nin dostları her türlü kitle imha silahlarına sahip olabilirler, bugüne kadar nükleer silahlara sahip olanlar ellerindekileri geliştirmeye ve çevrelerini tehdit etmeye devam edebilirler. Aslında durum daha vahim. ABD 'önleyici vuruş' taktiğinin bir parçası olarak kullanmak amacıyla, küçük çaplı kullanılabilir nükleer silahlar geliştiriyor.

1996'da Clinton döneminde nükleer silahı olmayan ülkelere karşı nükleer silah kullanılmayacağına ilişkin ilkenin kaldırılmış olduğunu, ABD'nin Bush döneminde, Balistik Füzeler Anlaşması'ndan çekildiğini, Nükleer Silahların Denenmesini Yasaklayan Anlaşma'yı onaylamadığını göz önüne alırsak, Le Monde Diplomatique'de Pascal Boniface'in işaret ettiği gibi, 'bundan sonra, engelleyici ilk vuruşun nükleer silahlarla yapılabileceğini' düşünebiliriz. Boniface, nükleer cephanelikten sorumlu. United States Staregic Command'ın. Kongre gözlemcilerine dahi kapalı olarak yaptığı gizli bir toplantıda bu konuyu ele aldığını yazıyor.

Şimdi bu gelişmeler karşısında, ABD veya bir başka nükleer silahlara sahip ülkelerle arası iyi olmayan ülkelerin ilk refleksleri ne yapıp yapıp nükleer silah elde etmeye çalışmak olmaz mı? Bush yönetimi nükleer silahların yayılmasını gerçekten önlemek mi istiyor? Yoksa, nükleer silahlarla bir 'önleyici ilk vuruş' yaparak dünyanın geri kalanına, iradesini kabul etmeyenlere karşı ne kadar acımasız davranabileceğini göstermesine olanak sağlayacak bir ortam mı yaratmayı amaçlıyor?"(68)

İSRAİL'İN NÜKLEER SİLAH KRONOLOJİSİ (69)

1967	15 adet bomba
1969	19 kilotonluk 5-6 adet bomba
1970	50-100 adet Jericho (Eriha) 1 (500 km) tipi bomba
1973	13 adet bomba, 20 adet nükleer füze. Yeni geliştirilen bir "bavul bomba"
1974	10 adet bomba her biri 12.175 mm'lik tüpler ve toplam 108 adet silah başlığı taşıyan 3 adet nukleer kullanıma uygun topçu ekibi
1975	Lance (130 km) tipi füzeler
1976	10-20 adet nükleer silah
1980	200 adet bomba
1984	12-31 adet atom bombası, 31 adet plütonyum bombası 10 adet uranyum bombası
1985	En az 100 adet nükleer bomba
1986	100-200 adet fizyon ve çok sayıda füzyon bombası
1990	Jericho (Eriha) 2 (1.500-4.000 km) füzesi ve çok sayıda Shavit fırlatıcı
1991	50-60 ila 200-300 adet bomba
1992	200'den fazla bomba
1994	64-112 adet bomba (5 kg'lık silah başlıklı) SO'sı nükleer başlıklı Jericho füzesi olmak üzere toplam 200 roket
1995	66-116 adet bomba (5 kg'lık silah başlıklı) 70-80 adet silah "tastamam bir repertuar" (nötron bombaları, nukleer mayınlar, bavul bombalar, denizaltı bombaları)
1996	60-80 adet plütonyum silahı, 100'den fazla ER türü değişken düzenekler, 200-300 kadar bomba, 135 adet plütonyum silahı, 50-100 adet Jericho 1 ve 30-50 adet Jericho II füzesi.
1997	400'den fazla termonükleer ve nukleer silah
2000	Popeye Turbo 1 turbojet (200 -km), 12 adet denizaltı fırlatıcısı

Bu noktada "Yahudi bir örgüt tarafından yapılan araştırmaya göre, ABD'lilerin yüzde 43'ü, İsrail'in dünya barışına tehdit oluşturduğunu düşünüyor Halkın yüzde 37'si ise kendi ülkelerinin dünya için

en büyük tehdit oludğunu düşünüyor"ken; (70) suni "gerekçe"ler, yalanlar ve çifte standartlarla ABD İmparatorluğu içni terör ve terörist saldırganlık bir varoluş nedenidir...

Örneğin "ABD'nin önde gelen şahinlerinden Richard Perle, yazdığı kitapta Bush'un Suriye ve İran'da rejimi değiştirmesini, Fransa'yı rakip olarak görmesini istiyor"ken;(71) "İsrail'den gelen açıklamalar. İran'ın da hedef alınabileceğini düşünüyor...

Bush yönetiminde etkin militarist ve İsrail yanlısı, Şaron yönetiminin birçok stratejik yaklaşımını paylaşan 'Neo-Con' grup, Irak'ın işgalinin hemen ardından Suriye'yi gnüdeme getirmek istemiş. Bush ise yaklaşan seçimleri de düşünerek seçim kampanyası danışmanı Karl Rove ve Ulusal Güvenlik Danışmanı Condoleezza Rice aracılığıyla Suriye'yi şimdilik gündemden çıkarttığını bildirmişti. Ancak, Suriye tümüyle gündemden çıkmadı: 'Terörizmi desteklemeye devam ettiği takdirde' Suriye'ye yaptırım uygulanmasını gündeme getirecek olan 'Syria Accountability Act / Suriye'den Hesap Sorma Yasası' ABD Kongresi'nde tartışılıyor. İsrail lobisinin yardımıyla karar aşamasına doğru ilerliyor..." (72)

Ve ayrıca "Bush yönetiminin yeni planına göre şüpheli gemi ve uçaklarda istendiğinde arama yapılacak... Yeni alınan kararlara göre ABD artık istediği zaman Suriye, kuzey Kore, İran ve Libya gibi ülkelere ait olan ve silah taşıdığından kuşkulandığı uçak ve gemileri durdurup arayabilecek..." (73)

Burada durup soralım: Bunlar hesaplı-kitaplı terörist faaliyetler değil de nedir? Ve nihayet terörizm ABD emperyalizmi için ödüllendirilen bir eylem değil midir? İşte bunu doğrulayan "küçük" bir haber: "ABD ordusu, Irak, Afganistan ve Kuveyt'teki askerlerine görev sürelerini uzatmaları halinde ikramiye vermeyi önerdi. Yetkililer, askerlerin en az üç yıl daha silah altında kalmayı kabul etmeleri halinde 10 bin dolara ulaşan ikramiye paketleriyle ödüllendirileceklerini duyurdu..."(74)

Doğası gereği çifte standartlı olan terörist imparatorluğun terörünün " 'Amerikalılar Yargılanamaz mı?' sorusuna yanıtı, günümüz kuvvet politikası ve ondan doğan bazı kararlar ve yasalar çerçevesinde, HAYIR'dır! 139 devletin, yani ülkelerin çoğunun imzaladığı ve 90'ının onayladığı ve daha birçoğunun onaylamaya hazırlandığı Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM) diye bir yargı organı oluşturuldu. Ceza konusunda dünya adaleti hedefine en fazla yaklaşan organdır. Temelindeki Roma Statüsü 17 temmuz 1998'de yapılmış, 1 Temmuz 2002'de yürürlüğe girmiştir. Bölgesel değil evrensel savcılarla yargıçların seçimi ve işlevinde bağımsız, ayrımcı olma yerine eşitçi, geçici değil sürekli olarak düşünülmüştü.

Başkan Clinton bu belgeyi son gün (31 Aralık 2000) imzaladı. Şunu da eklemeyi unutmadı: 'Temel endişelerimiz tatmin edilmedikçe, benden sonraki başkanın bunu Senato'ya onay için göndermesini önermem. Onaylanmadı, imza bir çeşit geri çekildi. Amerika (savaş suçları yanında saldırı suçuna da bakacak olan) bu mahkemeye muhalefetini şiddetlendirdi. Senato, Amerikan Personelini Koruma Yasası'nı (2002) geçirdi ve Güvenlik Konseyi UCM'ye taraf olmayanları bu yargıdan muaf tutan karar (1422/2002) aldı. bu olaylar dizisi UCM'yi daha başında zayıflatmış, kuvvet politikasına hukuk egemenliğinin üstünde yer vermiş, Amerikalıları ayrı bir 'yargılanamaz' sınıfına koymuş, uluslararası toplumu keyfi bir anarşi rejimi içine atmıştır.

Belgeye göre (M.19), UCM'nin uluslar-üstü otoritesi kuşku götürmez. Ama imzalamamış bir devlete karşı ağırlığı nedir? Hele bu Amerika gibi tek süper güç olursa. Bu devlet imzalamış tarafa bile yaptırım uyguluyabilir. Bir hukuk konusu birden siyasileşiyor. UCM'nin ABD ile ilişkisi üstüne Washington'da Kongre'de söylenenler ve nihayet Amerikalıları bu yargıdan muaf tutan yasa ibretle okunmalı. Amerikan personeli Kosova olayında yargılanabilir ama ancak ABD'nin kurdurduğu ve kuruluşunda vetonun işlediği geçici mahkemede. Orada bile savcı davayı 'teknik' nedenler ileri sürerek ama aslında bağımsız olmadığı için açamamıştı (1999). ABD vetosunun işlediği Güvenlik Konseyi'nin oluşturduğu geçici mahkemelerin kaderi bu olacak. hukuk kuvvete boyun eğecektir.

UCM ise, tasarlandığı biçimde böyle değildi. Amerikan Personelini Koruma Yasası ABD'nin dış eylemlerini ceza endişesi yaşamadan sürdürmesini sağlıyor. Bu yasa (müttefikleri dışında) Roma Statüsü'nü onaylayanlara askeri yardımı da yasaklıyor. Ayrıca, öteki taraf devletler Amerikalı görevlilerin yargılanmayacaklarına ilişkin ikili antlaşmalar imzalamalılar. UCM Amerika'da hiçbir araştırma da yapamaz. Herhangi bir Amerikalı bu mahkeme adına gözaltına alınırsa, Washington bu otoriteye karşı 'elindeki tüm olanakları(!) kullanır' Bu yasa uluslararası yargıya çok açık bir 'çifte standart' getiriyor. Kimi devlet yurttaşı tutuklanabilir, kimine karşı parmak bile kalkamaz. Başka hiçbir devlet Roma Statüsü'ne ilk başında imza koymuş Amerika'yı örnek alarak bu mahkemeyi batırmaya çalışmadı.

ABD kendini başka bir yoldan da garantiye aldı. Roma Statüsü (M.16) Güvenlik Konseyi'ne, başlamış olan bir davayı bir yıl erteleme ve bu ertelemeyi yineleme olanağı tanıyor. Bu konsey iki hafta içinde (12 Temmuz 2002) M. 16'yı kötü niyetle yanlış yorumlayan bir karar aldı. Roma Statüsü'ne taraf olmayanlara sanki ilerisi için sonuna kadar ve kolektif olarak yargıdan muafiyet hakkı veriyormuş

gibi bir uygulama getirdi. Bu yorum Roma Statüsü'nü değiştirmek demektir Oysa, taraf bile olmayan başkalarının yaptığı antlaşmayı değiştiremez. Güvenlik Konseyi'nin Amerika ve kendi için böyle yetkisi yok. Ne var ki olan bu... Bu tavır ABD'nin tek kutuplu dünyada kimseye hesap vermeden kendi başına buyruk siyasetidir."! (75)

"İyi de ABD'ye bu yetkiyi kim veriyor?" denilecek olursa yanıt basittir: İmparatorun terörist zorbalığı...

Bu zorbalık; başkalarına (ötekilere), "Amerikan İç Güvenlik Bakanlığı'nın geliştirdiği ve terörle mücadele önlemleri kapsamında değerlendirilen program çerçevesinde ABD'nin vize talep ettiği ülkelerden gelenler giriş noktalarında parmak izi bırakacak ve fotoğrafları çekilecek, (76) tavrını reva görürken; benzer bir tutumun kendine yönelmesinden de kuduruyor...(77)

Örneğin, "ABD'nin yabancıların parmak izi ve fotoğraflarını çekerek fişleme uygulamasına misilleme yapan Brezilya ile ilk kriz koptu. American Airlines'ın Miami-Sao Paulo seferini yapan uçağının pilotu Robin Hersh, havaalanında fotoğrafı çekilirken sinirlenip uygunsuz bir el hareketi yapınca 10 kişilik kabin ekibiyle tutuklandı... (78)

Devam edelim...

"Washington'da yürüyen 100 bin kişi, ABD yönetiminin Irak politikasını protesto etti. 'İşgali sona erdirin, Şimdi onları eve getirin' sloganları atılan gösterilerde eylemciler, 'Usame Bin Rumsfeld' yazılı tişörtler giyip" (79) tepkilerini ifade ederken; "Irak'taki 131 bin kişilik işgalci ABD ordusunda intihar vakaları ve nedeni bilinmeyen ölümler artıyor"ken (80) "Washington Post gazetesi, Başkan George Bush (81) yönetiminin, Irak'tan ABD'ye getirilen asker cenazeleriyle ilgili haberyapılmasını yasakladığını yazdı..." (82)

İş bununla da bitmedi...

"Uluslararası Kızılhaç Komitesi Genel Müdürü Angelo Gnaedinger, Küba'daki Amerikan üssü Guantanomo'da çocuk mahkumların da bulunduğunu söyledi. İnsan Hakları İzleme Örgütü'nden derlenen bilgilere göre, Guantanamo'da en küçüğü 12 yaşında, 5-6 çocuk bulunuyor... (83)

"Askerler savcı, yargıçlar da cellat gibi,"(84) denilen Guantanamo vahşetinin yanısıra, "ABD'de yaşayan milyonlarca Müslümana yönelik tacizler, 11 Eylül olaylarından sonra sürekli artıyor... (85)

Ve nihayet, "ABD, işkence sanatında da bir numara... 1963 yılında kaleme alınmış olan ve Kubark kılavuzu olarak bilinen CIA'nın sorgulama kılavuzunda 'derin bilgiler' yer alıyor. Bugün başta Guantanamo olmak üzere dünyanın çeşitli yerlerindeki üstlerde sorgulanan tutsaklar, ABD emperyalizminin işkence sanatında daha da uzmanlaştığını gösteriyor.. (86)

Tüm bunlar, terörist ABD'nin, çeşitli biçimlerdeki devlet terörü değil mi?

Ayrıca Gürcistan'da olup-bitenler terörist bir müdahale değilse nedir? İşte öyküsüyle bir terörist müdahale..

"Gürcistan'da Devlet Başkanı Eduard Şevardnadze'nin istifasına yol açan protestoların önderlerinden Mihail Saakaşvili'nin bir süredir ABD tarafından iktidara hazırlandığı belirtiliyor... (87)

"Gürcistan'da 2 Kasım seçimine isyan eden muhalefetin direnişi sonucu istifa etmek zorunda kalan eski Devlet Başkanı Eduard Şevardnadze, ABD'nin düşürülmesine yardım ederek kendisine ihanet ettiğini öne sürdü. Şevardnadze, pek çok konuda Washington'a destek verdiği halde neden terk edildiğini anlayamadığını belirterek, 'Irak için yardım istediklerinde verdim. Olup biteni izah edemiyorum, dedi. Şevardnadze, devrilmesinde ABD'nin Tiflis Büyükelçisi Richard Miles'ın muhalefete destek verdiğini söyledi..." (88)

Ve bunların ardından "ABD'li yetkililer, Gürcistan'daki askeri varlıklarının artık kalıcı olacağını açıkladılar Amerikan ordusu, 2002 ilkbaharından beri Gürcistan ordusuna eğitim ve teçhizat desteği veriyordu. Üç tabur Gürcistan askerini eğiten Amerikan askeri uzmanlarının mart ayında ülkeden ayrılmaları öngörülüyordu. 65 milyon dolarlık 'eğitim ve donatım programının' 18 ay sürmesi öngörülüyordu. Ancak Amerika, bu ülkedeki askeri varlığını kalıcı hale getirmeye karar verdi..." (89)

Bunlarla birlikte yalan ve korkunun terörist imparatorluğu olarak nitelenmesi mümkün olan ABD tiranlığının dezenformasyona dayalı, manipülatif icraatlarına gelince...

Örneği "11 Eylül" mü?

Öncelikle "ABD'nin eski Dışişleri Bakanı Madeleine Albright, Saddam'la 11 Eylül arasında bağ olmadığını söyledi..."(90) Bunun yanında "ABD'de 11 Eylül 2001 saldırılarını soruşturan bağımsız komisyonun başkanı Thomas Kean, ilk kez, eylemlerin 'önlenebileceğini ve önlenmesi gerektiğini' kamuoyuna açıkladı. CBS televizyonuna konuşan Kean, "Bu tarihin çok önemli bir parçası ve hakkında açıkça konuşulmalı' dedi. Kean, 'Raporu okuduğunuzda, nelerin yapılmadığını ve nelerin yapılması gerektiğini görüyorsunuz. 11 Eylül önlenemeyecek bir şey değildi' diye konuştu..." (91)

Gerçekten de, "önlenemeyecek bir şey değildi" dedikleri 11 Eylül, "Bush çetesinin öteden beri beslediği savaşçı niyetlerini güçlendiren bir olay!.. Varsın üç beş bin Amerikalı ölsün!.. Sonunda amaçlarına ulaşmadılar mı, Bush'lar, Rumsfeld'ler, Wolfowitz'ler!.. Bin Ladin, bir bahaneydi!.. Terörle savaşmak bir bahene!.. Önemli olan Irak petrolleri-

ni ele geçirmekti1 Size özgürlük getiriyoruz, diktatörleri yok edeceğiz,' en başta Saddam, sözleri bir aldatmacaydı... İkiz kulelerin yıkılması, gözleri savaş hırsıyla dönmüş bir çeteye gerçek bir armağan oldu... İngiliz tarihçi Timoty Garton Ash'e göre:

'Bush'un bilgisizliği ortada, ama kurnazlığını küçük görmemeli.' Dünyayı kurtarmak, halklara özgürlük getirmek! Bu anlayış yeni değil. ABD'nin yüzyıldır sürdürdüğü bir politika! Hem yalnız ABD'nin de değil! Bütün sömürgen, anamalcı Batılı ülkelerin yıllardır sürdürdüğü bir politika; Asyalı, Afrikalı, Güney Amerikalı, Ortadoğulu, kim olursa olsun bu güzel sözlerle tuzağa düşürülmedi mi?" (92)

Yalana yaslanmış ABD İmparatorluğu (93) Irak saldırısında kullandığı "gerekçeler" konusunda "Washington Post gazetesinin haberine göre, Senato İstihbarat Komitesi'nin üzerinde çalıştığı raporda, CIA'nın Irak savaşı öncesinde kitle mihá silahları ve terör bağlantısıyla ilgili topladığı istihbaratı abarttığına dikkat çekiyor..." (94)

Bunun yanında "ABD'nin eski Hazine Bakanı Paul O'Neil, Geroge W. Bush ve yönetiminin Irak'ı işgal kararının iddia edildiği gibi, 11 Eylül saldırılarından sekiz ay sonra değil, Bush'un yemin edip göreve başladığı Ocak 2001'den sonra alındığını kaydetti. 'Başından beri Saddam'ınkötü biri olduğu ve gitmesi gerektiği kanısı hakimdi' diyen O'Neil, 'Bana göre, bize tehdit oluşturanlara önce saldırma kavramı, ABD'nin tek yanlı neye karar verirse onu yapma hakkının olması, büyük bir sıçrama' ifadelerini kullandı..." (95)

Kaldı ki "Irak'ı işgal eden ABD'de, her yönetimin önceliğinin petrol olduğuna işaret eden bir belge ortaya çıktı. 31 Aralık 2003'de açıklanan İngiliz istihbarat belgelerine göre, ABD Başkanı Richard Nixon'ın yönetiminin 1973'teki petrol krizi sırasında Suudi Arabistan, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirliklerı'ni işgal etmeyi planlamış. Hatta işgal için Türkiye, Yunanistan, Kıbrıs, İsrail ve Şah dönemi İran'ının üslerinin kullanılması öngörülmüş.

Belgelerde ABD'nin bölgedeki işgalini 10 yıl sürdürmeyi ve bu sürede alternatif enerji kaynaklarına ulaşmayı düşündüğü kaydedildi. Buna göre ABD, Suudi Arabistan, Kuveyt ve Abu Dabi'deki petrol yataklarını ele geçirmesi halinde, 28 milyon tno petrol rezervine sahip olacaktı. ABD'nin Kuveyt'i işgali halinde Irak'ın karşı saldırıya geçmesi ihtimali için 'En büyük risk, Iraklıların Sovyetler'in de desteğini alarak müdahale etme ihtimaliydi' deniyor..." (96)

Ve nihayet, "ABD'nin Irak'a saldırısından önce, 30 kadar Amerikan şirketi ve işadamının bu ülkeye silah ve askeri teknoloji sattığı ortaya çıktı..." (97)

"Ortadoğu'da nice tiran yaratmış ABD'nin gerçek hedefi, zaman zaman elini verdiği, silah verdiği Saddam'ın kendi halkı üzerindeki baskıcı/tiran kimliği olmadı.

ABD'nin hedefi, küresel egemenliğini engelleyenleri 'bertaraf' ederek karnından yardığı Ortadoğu gibi, Avrasya'nın kalbini avucunun içine almaktır. Petrol vanalarına ve Avrasya'nın kalbi üzerine silahını çattığı zaman, ABD, kendi stratejistlerinin sözleriyle söyleyelim, 'Batı Avrupa ve Doğu Asya üzerinde muazzam bir nüfuz kuracak' ve 'Ortadoğu'yu ve Avrupa'yı otomatik olarak kontrol edebilecek' (Brzezinski) gerçekleşecektir.

İnsanal olan, insanı insan yapan bütün değerleri, yıkarak, yakarak, yokederek, bitiriyor o..." (98)

Bu koordinatlarda Irak'ın işgali için kurulmaya çalışılan Russell Mahkemesi'nde Bush'un yargılanmasına ilişkin olarak John Berger şunları diyor: "Yapılanların kayıtlarını tutmak zorundayız; suçlular, suçlulukları gereği, kayıt tutmak bir yana, kayıtları yok etmeye çalışır. Onlar masumların ve belleğin katilleridir. Kayıtlar, yeni küresel diktatörlüğe karşı yükselen muhalefeti daha da güçlendirmek ve büyütmek için gerekli. Silahlanma içindeki yeni tiranlar -askeri ve ekonomik- her savaşı kazanabilecek durumdalar. Ne var ki,-(kendi tabirleriyle) iletişim savaşını kaybediyorlar. Dünya kamuoyunun desteğini kazanamıyorlar. Sonuçta bu, tiranlığın kendi felaketi olacak. Ama, daha ne kadar trajedi, istila yaşandıktan ve beraberinde daha ne kadar felaket getirdikten sonra? Tiranlık daha ne kadar yeni yoksulluğa yol açtıktan sonra? İşte, kayıt tutmanın, kanıtları toplamanın aciliyeti bundan... Her gün daha fazla insan HAYIR diyor, çünkü, bugün kurtarmaya kararlı oludğumuz ve aşkla bağlı olduğumuz herşeye EVET demenin önkoşulu bu..." (99)

(Sürecek)

DİPNOTLAR

65. Bertolt Brecht.
66. The Observer, 12 Ekim 2003.
67. The Guardian, 24 Ekim 2004.
68. Ergin Yıldızoğlu, "Yalanla Döşenmiş Yollar", Cumhuriyet, 27 Ekim 2003, s.13.
69. Turan Kışlakçı, "Kitle İmha Silahları ve İsrail", Kudüs Dergisi, No.1, Bahar 2003, s.142.
70. "İsrail ABD'liler için Büyük Tehdit" Cumhuriyet, 19 Aralık 2003, s.10.
71. "Perle'den 'Darbe Kılavuzu' Cumhuriyet, 1 Ocak 2004, s.11
72. Ergin Yıldızoğlu, "Şaron Bölgeyi Savaşa Sürüklüyor" Cumhuriyet, 7 Ekim 2003, s.11.
73. "ABD Kendisine Yeni Yetkiler Verdi", Cumhuriyet, 8 Temmuz 2003, s.11.
74. "ABD Ordusu İkramiye ile Kandıracak", Cumhuriyet, 7 Ocak 2004, s.11.
75. Türkkaya Ataöv, "Amerikalılar Yargılanamaz mı?" Cum-

huriyet, 18 Aralık 2003, s.17
76. "ABD Fişlemeye Başladı" Cumhuriyet, 6 Ocak 2004, s.10.
77 "Brezilya'da bir yagrıç ülkeye girecek ABD vatandaşlarına, ABD'nin bu ülkeye giden Brezilya vatandaşlarına yaptıklarının aynının yapılmasını emretti. Polis sözcüsü, kararın bozulmaması durumunda, 1 Ocak 2004'de yürürlüğe gireceğini söyledi. ABD vize uyguladığı ülkelerin vatandaşlarının, 5 Ocak 2004'den itibaren ülkeye girişlerinde parmak izlerini alacak ve fotoğraflarını çekecek." ("Brezilya'dan ABD'ye Misilleme" Cumhuriyet, 1 Ocak 2004, s.11) "Brezilya'nın Mato Grosso eyaleti federal yargıcı Julier Sebastiao da Silva'nın kararı sonrası Sao Paulo uluslararası havaalanında iki polis, ülkeye giriş yapan ABD vatandaşlarının parmak izini alıp fotoğrafını çekmeye başladı." ("Brezilya'dan İlk Fişleme", Radikal, 2 Ocak 2004, s.11.)
78. "Sambacılar 'Kibirli' Amerikalılara Öfkeli", Radikal, 17 Ocak 2004, s.10.
79. "Askerlerimizi Eve Getirin" Cumhuriyet, 27 Ekim 2003, s.11
80 "ABD Ordusunda İntiharlar Artıyor" Radikal, 25 Kasım 2003, s.11.
81 "Eski Hazine Bakanı Paul O'Neill, 'Sadakatin Bedeli' adlı kitapta, Başkan Bush'u, 'sağcı ideologlarla çevresi sarılmış, politikalarının sonuçlarını görebilecek entelektüel yapı ve meraktan yoksun, pasif, tehdit edici ve yüzeysel biri' olarak nitelendirdi." ("Eski Bakan O'Neill: 'Bush Entelektüel Değil' Cumhuriyet, 15 Ocak 2004, s.10.)
82. Bush'tan Cenaze Haberlerine Yasak", Cumhuriyet, 27 Ekim 2003, s.11.
83. "Guantanamo'da Çocuk Mahkumlar", Cumhuriyet, 27 Kasım 2003, s.11
84. Augusta Conchiglia, "Guantanamo Orman Kanunları", Le Monde Diplomatique-Vatan Eki, 18-24 Ocak 2004, s.5-6.
85. "Müslümanlar Taciz Ediliyor" Yeniden Özgür Gündem, 18 Temmuz 2003, s.7
86. Anıl Yüksel, "İşkence Sanatında Bir Numara", Sol Dergisi, No.212, 2 Ocak 2004, s.12.
87 "Gürcistan'da ABD-Parmağı", Cumhuriyet, 26 Kasım 2003, s.11. Ayrıca bkz: "ABD Gürcistan'da Kalıcı" Evrensel, 20 Ocak 2004, s.10.
88. "Şevardnadze: ABD Bana İhanet Etti" Radikal, 28 Kasım 2003, s.11... Ayrıca bkz: "Şevardnadze: Batı Bana İhanet Etti", Cumhuriyet, 28 Kasım 2003, s.11.
89. "ABD Gürcistan'da Kalıcı" Cumhuriyet, 19 Ocak 2004, s.11.
90. Mine Esen, "Irak Niye Şimdi Vuruldu?", Cumhuriyet, 1 Kasım 2003, s.10.
91 "11 Eylül Saldırısı Önlenebilirdi", Cumhuriyet, 19 Aralık 2003, s.11
92. Oktay Akbal, "Onların Özgürlüğü Köleliktir... , Cumhuriyet, 10 Nisan 2003, s.2.
93. Bkz: Ali Özcan Demir, "Neo-Coni Kardeşliği ya da Bushmaster", Eski Dergisi, No.27, Ocak 2004, s.28-29; Öner Yağcı, "Korkunun, Dehşetin, Terörün, Yalanın ve İşbirlikçi Yaratmanın Son İmparatorluğu", Berfin-Bahar Dergisi, Yıl:9, No:71, Ocak 2004, s.17-17; "Çukurdaki Amerika", Atılım, No:2003 50 (64), 20 Aralık 2003, s.1-3; "Mahkeme Kararları Bush'a İnsan Haklarını Anımsattılar", Cumhuriyet, 20 Aralık 2003, s 10; Hüsnü Öndül, "Önleyici Savaş Kuramı ve İnsan Hakları (1)", Yeniden Özgür Gündem, 16 Aralık 2003, s:4; "Bush'u Eleştiren Eski Bakana Soruşturma", Yeniden Özgür Gündem, 14 Ocak 2004, s.6; Osman Ulagay, "ABD Demokrasi İhracatında Başarılı mı?", Milliyet, 22 Aralık 2003, s.13; Yücel Sarpdere, "Dnüyanın Adaleti ABD'nin Elinde mi?", Evrensel, 18 Aralık 2003, s.2; "11 Eylül'de İstihbarat Hatalı", Cumhuriyet, 25 Ağustos 2003, s.10; Bülnet Aras, "11 Eylül, Uluslararası Sistem ve Sekülerizm", Radikal İki, 4 Eylül 2003, s.5; "ABD, Libya'ya Yaptırımları Uzattı", Yeniden Özgür Gündem, 7 Ocak 2004, s.7; Deniz Kavukçuoğlu, "Özgürlükçüler Üzerine", Cumhuriyet, 27 Temmuz 2003, s.17; "ABD'den Ortadoğu'ya Serbest Ticaret Bölgesi", Radikal, 10 Mayıs 2003, s.11; "Halliburton'un Kasaları Doluyor", Evrensel, 11 Aralık 2003, s.10.
94. "Senato'nun Irak Raporu: 'CIA İstihbaratı Yetersiz ve Abartılı' ", Cumhuriyet, 25 Ekim 2003, s.11.
95. "Irak Savaşı En Başta Planlandı", Radikal, 12 Ocak 2004, s.11. Ayrıca bkz: "Yeni Suçlamalar: O'neill Bush'un Peşini Bırakmıyor", Cumhuriyet, 13 Ocak 2004, s.11.
96. "ABD'nin İlk İşgal Planı 30 Yıl Önce", Radikal, 2 Ocak 2004, s.10.
97 "Savaş Öncesi Satış: Irak ABD'den Silah Aldı", Cumhuriyet, 17 Ekim 2003, s.10.
98. Muzaffer İlhan Erdost, "Savaş ve Savaş", Edebiyat ve Eleştiri Dergisi, Yıl: 11, No.73, Ocak-Şubat 2004/01, s.14-15.
99. John Berger, aktaran: Berat Günçıkan, "Georg Bush Ayağa Kalk", Cumhuriyet Dergi, No.929, 11 Ocak 204, s.4.

GEYİKLİ

Sararan otları
Gökyüzüne tırmanan yaprakları
Yere sarkan zeytin dallarını
Nasıl unutabilirim

Evimizin önündeki
Yediveren güllerini
Gül yüzündeki gülümseyişi
Nasıl unutabilirim

Ömrümüz olursa
Önümüzdeki yıl gene geliriz
Geyikli'nin geyikli gecesini*
Nasıl unutabiliriz

Odunluk İskelesi'ndeki şiir gecelerini
Şiir gecelerinin tek sunucusu
Muammer hoca'yı
Nasıl unutabiliriz

Anıl MERİÇELLİ

**Geyikli gece: Turgut Uyar'ın bir şiirinden*

TÜKETİM TEKER(LEME)LERİ -II

Adviye AZMAZ

Bir zamanların bir bakanı. Çarpıcı sözleri ve sözde tasarrufa yönelik tutumuyla ünlenen. İngiltere'ye gidiyor. Londra'yı gezmek için bir araba kiralıyor. Kodaman markalı, kocaman ücretli, *"Hesaplı harcamalarınızla ünlüydünüz, ne oldu size sayın bakanımız"* diyorlar. *"Ya merkep mi kiralıyacaktık, burası Londra..."* deyiveriyor. Parantez açtım: Üç yıl kadar önce, Fransa kırsalında, organik tarım konusuna bağlantılı bir seminerdeyim. Bir gün bir merkep ("eşek" mi desem ki) gözüme ilişti. Parlak gri renkte, yakışıklı bir yaratık. Ağaçlarla donanımlı yemyeşil çayırda yayılıyor... yediği önünde, yemediği arkasında. Dünya umurunda değil. Özenerek bir süre seyrettikten sonra içeri girip sordum. Kimindi bu ("donkey" mi desem, "ass" mi desem, "esel" mi desem, "âne" mi desem; uluslararası bir seminerdeyiz ya...) *"dört ayaklı dost"* Ne işi vardı buralarda... bizde çok olurdu bunlardan, ama böyle seçkinini hiç görmemiştim. Karşıdaki çiftliğin dekoruymuş; hiç iş yaptırmazlarmış. *"He is lovely, isn't he?" (Ne hoş, öyle değil mi)* diye de ekledi yanıtı veren hanım. İngiltere'de durum nasıl bilmiyorum ama, iyi ki bizim bakanın tutumluluğu orada tutmamış. Kapattım parantezi.

İnsanoğlu temel gereksinimlerini karşılamak zorundadır. Bu nedenle de üretmelidir. Ama, yaradılışından bu yana biyolojik yapısında bir değişiklik olmadığı halde, üretim/tüketim-arz/talep bağlantılarının gücü, pazarlama güdümleyicilerinin usta ayrıntıları *"temel gereksinim"* anlayışını ve kapsamını alabildiğine değiştirmiştir. Hem tüketim yollarının sayısı artmış, hem de bu alanlara giren ürünlerin sayısı ve içeriklerini oluşturan maddeler...

- göce çorbasından çikolatalı karıncalara,
- toprak çömlekten altın yaldızlı tencere setlerine,
- ocak başlarından dev, sofistike mutfaklara,
- tel dolaptan derin dondurucular a,
- gramla alış-verişten süpermarket sepetlerine,
- bir avuca sığıveren iplik filelerden çuvalımsı plastik poşetlere,
- *"söylemesi ayıp, dün akşam yemekte... vardı da..."* tutumundan markacılığın sergilenmesine,
- has bulgur *"pıt-pıt"*ından *"marine"*lenmiş kuzu incikli, ithal pirinçli pilavlara,
- çalı süpürgesinden "rainbow"a,
- ikiye bölünmüş iplik makarası fırıldaklarından çocuklarımıza trangenik ürünleri yediren sentetik topaçlara,
- çaput bebekten, tüyleri çocuklarımızın ciğerlerine yöneliveren sentetik *"teddy"*lere, *"barbi"*lere,
- kese'den *"pealing"* lere,
- düzgün'den, modern makyaj malzemelerine.
- çerçicilikten dev süpermarketlere,
- en küçük birimi *"para"* olan alış-verişten *"milyon"* birimlilere,
- mimari şaheserlerden, tüketim çılgınlığı pompalayan işyerleri üzerine kurulu camilere,
- bir elin parmak bölümlerini sayıvermek varken, 99'luk, binlik tesbihlere,
- ve nihayet - şimdilik - 150 milyar dolarlık yıllık gelire ayarlanmış transgenik -sözde *"yeni ürün"*lere... gelip dayanıveren çarpıcı gelişmeler. Böylesi bir durumda *"temel gereksinim"*in önü tıkanabilir mi; tavan sürekli yükselirse tabanı bir noktada tutabilir misiniz. Kimbilir daha ne yollar oluşacak, ne tür *"yeni ürün"*ler, ne tür güdülemelerle pazarlanacak ve tüketiciler kimbilir ne yollarla para edinip bu tekerlemeleri tüketecekler. Seçme, seçenek edinme, temel gereksinimleri giderme tüketicilerin evrensel hakları olarak belirlenmişken *"ya o, ya bu"* ya da *"onu alma, bunu al"* uyarısıyla, ya da *versus*.. bağlantısıyle insanları yönlendirmek doğru mu... Doğru olsa bile, bilgilendirme, bilinçlendirme amaçlı çalışmaları yapmak ve bunların sürekliliğini sağlamak çok zor. Ancak hızla yükselişi önlenemeyen biyoteknoloji yaşamımızın en ince ayrıntılarına kadar inip yerleşivermişken, bu zorlukları aşmak bir zorunluluktur. Önemli olan, *"aşma"*nın, sorunları çözme'nin etkin yolunu bulabilmektir

"Merhaba Mr. Türkler... Merhaba Mr. Türkler

Bir küçük kızdan geliyor bu ses. Kabarttım kulaklarımı... evet, bir küçük kız bağırıyor avazınca *"Merhaba Mr Türkler. "* Beş-altı yaşlarında olmalı seslenen: *"Merhaba Mr. Türkler."* Ama selam verircesine değil bu selam sözcüğü... azıcık ağlamaklı, yardım istercesine. Daha bir kabarttım kulaklarımı. Yedi-sekiz metre kadar uzağımdan geliyor bu ses. Kim var yedi-sekiz metre kadar uzağımda... hiç kimse. Ne var yedi-sekiz metre kadar uzağımda... WC. Hayret, bu ses bu tuvaletten mi geliyor.. dur hele bir daha bağırsın. Bağırdı: *"Merhaba Mr. Türkler."* Hemen koştum. Kavradım kapının kolunu. açılmıyor. Zorladım birkaç kez, ileri-geri, aşağı-yukarı... olmuyor. *"Ne oldu güzelim* sana...?" dedim Türkçe. Hemen yanıtladı *"I can't open the door call my mummy "* (Kapıyı açamıyorum. Annemi çağırır

mısın?) Tekrar zorladım kapıyı. O da içerden çabalıyor. Ama olmuyor, kilitlenivermiş her nasılsa. *"Please call my mummy"* diye yakarıyor küçük kız. Mummy'sini ara da bulasın. Koskocaman gemi. İstanbul-İzmir seferini yapıyor. Kimbilir kaç yüz yolcusu var. Herkes ya yemekte, ya cafede, ya uyuyor, ya güneşleniyor. Nasıl bulayım, nereden bileyim bu küçük kızın mummy'sinin kim olduğunu. Büroya koştum. Hemen bir teknisyen geldi ve altın saçlı, mavi gözlü kız geminin WC'sinden kurtuldu. Annesinin bacaklarına sarılışı görülmesi yarar yüklü, mesaj dolu etkin bir olaydı.

*"İmdaatt"*ı da biliyor olabilirdi bu güzel yaratık. Ya da kendi dillerinde *"heelpp"* diye bağırabilirdi. Ya da ağlamaklı bir yaygara koparabilir, kapıyı güm güm yumruklarla dövebilirdi. Ama o en güzelini yapmıştı: *"Merhaba Mr. Türkler"* Er veya geç, o WC'nin önünden biri geçecek ve bu cici kız kurtulacaktı.

"İade-i itibar", söylenişi, kulağa seslenişi, yazılışı, karizması etkin bir deyim. Özellikle de anlamının yapıcılığı, kapsamının genişliği ve bu kapsama giren ayrıntıların işlevselliği bakımından üstün bir yaklaşım. Gereğini yerine getirmek hem itibarı iade edilenin önemini vurguluyor, olumlu özelliklerini sergiliyor; hem de, itibarı iade edene saygınlık kazandırıyor. Çılgın tüketimin hızını kesmek, tekerlemelerin önüne takoz koymak, *"versus"*'lerin oluşturduğu şaşkınlığı azaltmak, insanın ve doğanın sömürülmesini engellemek için yapılan tüm çalışmaların özünde *"iade-i itibar"* vardır. Bunların başında tarıma yönelik olanlar geliyor; *"organik/ekolojik/biyolojik"* olarak isimlendirilen yeni akıma yönelik uygulamalar; toprak anayı kimyasallarla daha fazla yıpratmamak için, doğal yöntemlerle üretmesine olanak sağlayan çalışmalar. Özellikle son yirmi yılda gelişen bu yaklaşım, tüm dünyada hızla yayılarak tüketiciye doğal ürünler sunuyor; insan, hayvan, çevre ve bitki örtüsünün sağlığını koruyor. Doğaya ve doğallığa itibarını kazandırmaya çalışıyor. Bu tür gayretlerin/yaklaşımların dünya çapında çatısı olan kuruluş IFOAM (International Federation of Agricultural Movement)dır. O halde;

• Bu federasyona bağlı tüm kuruluşlar,

• Bu federasyonun düzenlediği dünya konferanslarına katılan on binlerce kişi; sunu veya sade emekle katkıda bulunanlar; kucağında bebeği ile gelen genç anneler; dünyadaki üretimin 60'ı hayvan beslemekte kullanılıyor, *"ben ülkemdeki... vejeteryan derneğinin başkanım, başka söze gerek var mı"* diyenler,

• Arjantin'de üretimin en yüksek olduğu yılda, çocuklarda beslenme yetersizliğinin de çok yüksek olduğunu söyleyenler,

• Dünyadaki aç nüfusun çokluğundan bahsedenlerin doğum kontrolünden haberleri var mı diye soranlar,

• Dünyadaki açlığı gidermenin başka yolları var; gen teknolojisinin müdahalesine gerek yok diyenler,

• İşlenmiş gıdaların %60-%80'i genetik müdahalelidir, dikkat edin kobay olmayın uyarısında bulunanlar,

• *"gıdaların etiketlenmesini isteyin, alışveriş yaptığınız yerleri sorguya çekin, bakanlara, politikacılara fax, mektup, ne mümkünse yağdırın, genetik müdahaleyi durdurmalarını isteyin"* diye haykıranlar,

• biyoteknolojiyi savunanların iddia ettiği gibi, genlerine müdahale edilmiş organizmalar, özellikle de genetik müdahaleli tohumlar, dünyayı beslemek, çevreyi korumak, fakirliği gidermek amaçlı değil, kâr amaçlıdır, geliştirilen politikalar buna yöneliktir, genleri değiştirilmiş gıdaları yemek risklidir, transgenik ürünlerin ekolojisi ve risklilik durumu hakkında bilinmeyenler çoktur. Yapılan araştırmalar, bu araştırmaları finanse eden özel kuruluşların güdümündedir, genetik müdahaleli organizmalar açık arazide yetiştirilmeye başlandı mı hiçbir yasa onları çoğalmaktan alıkoyamaz, genetik kirlenme bir yerleşti mi tüm gelecek nesillere aktarılır, genlerin bu yöndeki manipülasyonların patentlenmesi, bu alanda ticaret durdurulmalıdır... uyarısında bulunanlar,

• Macaristan'da doğup büyüdükten sonra USA'da yüksek öğrenimini ve doktorasını tamamlayıp, Asya kıtasının bilmem hangi dağındaki marjinal topluluklarla birlikte yaşayarak onların beslenme özelliklerini ve oradaki bitki örtüsünü araştıran ve bulgularının bir özetini Türkiye'deki uluslararası bir konferansta sunan genç bayan antropolog,

• Doğayı korumak, toprak akımını engellemek, kır çiçeklerine mekan sağlamak için ülkelerini bir uçtan diğerine "hedge"leyen, bir tür çalı-çırpı-ağaççık vs. ile çit'leyen, Çin Seddi yerine çit seddi yapan İngilizler,

• Çiftlik hayvanlarının refahını ve korunmasını sağlamak, insafsızca doğranarak tüketilmesi için kilometrelerce uzaktaki ülkelere canlı olarak nakledilmesini engellemek için neredeyse yirmi yıldır ömür törpüleyen İngilizler,

• Yıllardır Uzakdoğu ülkelerini dolaşarak ağaçlandırma konusunda yapılan dikkate değer araştırmaların dökümanlaşmasına büyük miktarlarda finansman desteği veren İsviçreliler,

• Bir küçücük kartın boşluklarını doldurup postalayıverdiğim ricama, kocaman bir kutu ağaç / ağaçlandırma / ormancılık konularında kitap / döküman vs. göndererek karşılık veren Kanadalılar,

• Değerli yaratıkların ve bitkilerin mekanı, tekniği yüksek, ekonomisi ucuz, çevreye uyumu ve estetiği üstün, bir sanat olduğu kadar bir bilim örneği de olan, atalarımızdan kalan bu kültürel mirasımızı

koruyalım, canlandıralım... diyerek "dry stone walls" ("guru galama taş duvar") hakkında tüm dünyaya işbirliği çağırısında bulunan İsviçreliler,

• Bir zamanlar sıkça başvurulan, özellikle soğuk algınlığı rahatsızlıklarına etkide bulunduğunu bildiğimiz "şişe çekmek" geleneğini yeni bir tasarımla patentleyip İzmir Fuarı'nda da sergilenmesini sağlayan Güney Koreliler,

• ve bu tür çalışmaların sürdürülebilir olması, verimliliklerinin artması, hedefledikleri amaçların gerçekleşmesi için fedekarca katkıda bulunan "Precautionary Principle" ve "Whistle Blowers" gibi dünya çapında ünlü sivil toplum kuruluşları, ve kimbilir daha nice benzeri çabalar... hepsi, hepsi *"iade-i itibar"* içerikli, *"iade-i itibar"* bağlantılıdır; aşağıda sunduğum güzelim grubun emekleri de...

"Aayy... ne kadar da çok öksürüyorlar... konuşmacıyı hiç duyamıyorum... burada da var besbelli bir grip salgını" diye başlamışım not defterimi doldurmaya. *" ah yine kaçırdım cümlenin sonunu... burnunu mendillerine boşaltanların sayısı da çok... tüh kaçtı bir önemli cümle daha..."* 2000 yılının Kasım ayı.

Fransa kırsalında eski, fakat bakımlı bir binada, organik tarıma yönelik bir seminerdeyim. Baş organizatör ve yönetici İsviçreli bir çiftçi eşi. Baş konuşmacı bir Alman, ömrünü tarıma adamış 80 yaşında bir hanım. Kırk kişi kadarız. Hepimiz kadın. Güneyden bir tek ben varım. Bir doktorla evli, ortayaşlı bir hemşireden başka kentli görünümlü yok aramızda. Olsa olsa hepimiz *"rurban"*'ız. Kimimizde *"rural"* lık, kimimizde *"urban"* lık biraz daha fazla. Hepimizin Toprak Ana ile bir bağlantısı var. O'nun sağlığını bio-dinamik yöntemlerle korumaya yönelik konuşmalar yapılıyor. Herkes kendi deneyimlerinden, okuduklarından, duyduklarından derlediği "sunu"larını sunuyor. Sonra oturup beş şişle ördüğü çorabını eline alıyor. Hem dinliyor, hem örüyor. Sunulan konuşmaların ayrıntıları bana yabancı. Ama "biyo-dinamik" yöntemlerle toprak bakımının, ekiminin, gübreleminin, ürün hasadının ana hatlarını anlamakta güçlük çekmiyorum. Aklımdan ve gözlerimin önünden kimyasal gübre ile astarlanıverilen tarlalarımız, *"sen ne diyon a bacım, şoo garşı gayalarda diken bile bitmezdi bir zamanlar, şimdi basıyoz kimyayı, alıyoz bire elli ürün..."* diyen köylü komşum geçiyor.

Onlarca seminer, sempozyum, konferans, kongre -her nasıl adlandırılmışsa- gibi toplantılara katıldım. Bu küçük ve mütevazi, ama konularına baş koymuş -yaş ortalaması 40-45- kadınlarınki kadar etkilenmedim. Ne gazeteci vardı, ne TV'ci. Ne yaldızlı kart-vizitler uçuştu ortalıkta, ne *"e-mail"*, *"fax"* vs. numaraları. Tebliğlerini sundular, dinlediler, dinlettiler, dinlerken çoraplarını ördüler, küçük bir tiyatro oyunu sergilediler, kahkahalarla güldüler, dans ettiler, şarkı söylediler. Çorba, sebze ve meyve ağırlıklı yemeklerini son kırıntılarına dek tükettiler. Sergilenen el sanatlarından, kitaplardan, doğal besin maddelerinden satın aldılar, çantalarını doldurdular. Dağıldık.

Yıllardır yaparlarmış bu işi. Her yıl bir başka kırsal alanda. Son toplantıları ile ilgili programı eklemişler gönderdikleri davetiyeye. Gidemedim. Kimbilir yine ne güzel konular dinleyecek, ne güzel insanlar tanıyacaktım. Olmadı. N'etmeli, nasıl etmeli de, böylesi güzel tekerlerden ülkemizde de üretmeli.

"Organik/ekolojik/biyolojik" olarak adlandırılan yeni akım, 1980'lerde giriyor ülkemize. Ege bölgesinde başlıyor ilkın. Üzüm, incir, fındık gibi bize has ürünlerin Avrupa ülkelerine ihracına yönelik olarak. Zamanla hem ekilen alanın kapsamı hem de işlenen ürün sayısı artırılıyor. Bu arda bir de dernek kuruluyor; Ege Üniversitesi çatısı altında: ETO (Ekolojik Tarım Organizasyonu Derneği). Konunun hem ülkemizde tanıtılıp yaygınlaştırılması hem de Avrupa'dakilere paralel olarak geliştirilmesi yönünde pratik ve teorik çalışmalar ilerliyor. Amaçları şöyle özetlenebiliyor bu *"yirmi birinci asrın reformu"*'nun: Gelecek nesilleri korumak / kimyasalların insanlar, çevre ve hayvanlar üzerindeki etkilerinden korunmak / toprak verimliliğini, ekolojik koşulları göz önüne alarak doğal koşullarda, uzun dönem için sağlamak / toprak ve genetik kaynak erozyonunu önleyerek biyolojik çeşitliliği korumak / yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanarak enerji tasarrufu yapmak / üretici ve tarımsal işletmelerde çalışan insanların sağlığını korumak / küçük çiftçilerin gıda güvencesini, gelir düzeylerini artırmak / sağlıklı ve besin kalitesi yüksek ürün elde etmek..

Ancak, bu güzelim *"iade-i itibar"* yaklaşımlarının karşısında, yükselişi önlenemeyen biyoteknolojik gelişmeler ve transgenik ürünlerin kolaylıkla pazara sürülüverilmesi ve insanların bu ürünleri tüketiverme alışkanlıklarını önleyememe riski var. *"Organic versus transgenik"* ikileminin sergilenivermesi var. Genetik gelişmelerin organik çalışmalara sıçraması var. AB ülkeleri bu tür bir riski önlemek için *"organic gelişmelere genetik müdahaleyi"* yasaklamıştır. Ülkemizde organik kanat rayına oturmuş bulunuyor. Ancak genetik müdahaleden korunup korunmadığı, transgenik ürünlerin satışının -pek çok ülkede yasaklanmış olmasına rağmen- yasaklanıp yasaklanmayacağı konularında izlenecek politikaların yönü pek bilinmiyor; netlik kazanmıyor bir türlü.

Diyor ki devletin üst kademelerindeki yetkililer:

Organik tarım Türkiye'de 1985-86 yıllarında başlamış ve sağlıklı gıdaların tüketimine yönelik dünyadaki değişikliklere paralel olarak gelişmiştir... yasal düzenlemelerin şekillendiği 1996 yılında top-

lam 1947 çiftçi 6790 hektar alanda 10.304 ton üretim yapmakta iken 2000 yılı verilerine göre 18.385 çiftçi ailesi 59.985 hektar alanda, buğdaydan gül yaprağına kadar uzanan yelpazede 95 çeşit 237.210 ton ekolojik ürün üretmiştir... taze meyve ve sebzeler, kuru yemişler, hububatlar, baklagiller, bal, pamuk, baharatlar üretilenlerden bazılarıdır... hayvansal üretim için bazı çiftlikler geçiş döneminde dir... Modern biyoteknoloji... yüzyılımıza damgasını vuracak teknoloji olarak kabul edilmektedir... ancak olumsuz kullanıma açık olması yanında... ortaya koyduğu riskler de ihmal edilmeyecek durumdadır... yeni bir sektörün bu teknoloji ile birlikte oluşması, yeni ticari imkanları ve kavgaları birlikte getirecektir... gen pazarı şimdiden her türlü canlı organizmanın bir kazanç kaynağı olarak görülmesine yol açmaktadır... ülkemiz, bitkisel, hayvansal, mikrobiyolojik zenginlikleri nedeniyle bu tür faaliyetlerin odağında bulunmaya aday ülkelerin başında gelmektedir... modern biyoteknolojiyle elde edilen her türlü ürün risk taşımamakla birlikte, risk taşıyanların varlığı tüm dünyaca kabul edilmektedir... yapılan ve yapılacak olan çalışmaların ve ithal edilecek transgenik ürünlerden ilk defa ülkemize girecek olanların biyogüvenlik kuralları kapsamında değerlendirilmesi önemlidir... biyogüvenlikle ilgili hukuki ve kuramsal altyapının oluşturulması için ilk çalışmalar başlatılmıştır... genetik yapıları değiştirilmiş organizmaların üretilmesi, pazara sürülmesi ve genetik olarak değiştirilmiş mikroorganizmaların geliştirilmesi ve kullanımı ile ilgili mevzuat çalışmalarına temel teşkil edecek metinler hazırlanmış ve kanunlaşması için gerekli prosedür devam etmektedir.

Görüldüğü gibi, devletin üst kademelerindeki yetkililerin tutumunu netleştirmek zordur. *"Organic versus genetik"* ikilemi açısından yorumlanacak olursa *"mavi boncuk politikası"* izleniyor denilebilir. Ama yine de *"trangenik"* kanadın mavisinde bir solukluluk sezilmemektedir. Ne de olsa ortada yıllık 150 milyar dolarlık bir pazar var, bu pazardan pay almak isteyenlerimiz var, bu payın olabildiğince büyük olmasını düşünenler var ve en acısı bu gelişmelerden haberleri bile olmayan milyonlarca tüketicimiz var.

Devlet Planlama Teşkilatı'nın tutumunu da *"8. Beş Yıllık Kalkınma Planı"* na esas alınacak çalışmalara hazırlık olmak üzere kurulan *"Biyoteknoloji ve Biyogüvenlik Özel İhtisas Komisyonu"*'nun raporundan anlamak mümkün. 58 sayfalık bir kitap halinde basılmış bulunan bu raporda... *komisyona yüklenen misyon, ilgili alanlarda kısa ve uzun dönemlerde Türkiye'nin stratejisini ve hedeflerini saptamak ve bu hedefler doğrultusunda gerekli yatırımları, yasal ve kuramsal düzenlemeleri, politikaları ve uygulanacak performans kriterlerini belirlemektedir... Ülkemiz özellikle tarım sektöründeki modern biyoteknoloji ürünleri için çok yüksek bir uygulama potansiyeline sahiptir ve önemli bir pazar durumundadır* " denildikten sonra, öngörülen çalışmalara yönelik yaklaşımlar... *"1. Modern biyoteknolojinin gelişmesi ancak, moleküler biyolojide araştırma gücünün gelişmesiyle ve sanayiye uygulanabilir sonuçların elde edilmesiyle mümkündür. 2. Modern biyoteknolojinin toplumsal refaha katkı sağlaması ancak çalışmaların her aşamasında biyogüvenlik önlemlerinin alınması ile mümkündür...* şeklinde özetlenmektedir. Görülüyor ki burada da *"mavi boncuk politikası"* izlenilmektedir, ama transgenik kanadın mavisi oldukça koyudur. Yani, çalışmalar biyoteknolojik alanda yoğunlaşacaktır; biyogüvenlik, biyoteknolojistlerin etik anlayışına ya da insaflarına bağlı kalacaktır. Böylesi bir tutumun oluşmasında, DPT'nin, biyogüvenlik ve biyoteknoloji konularını aynı ihtisas komisyonuna vermesi ve de komisyon başkanının biyoteknoloji alanında ünlü bir profösör olmasının rolü büyüktür. Biyogüvenlik konusu bağımsız bir komisyon halinde ya da *"biyogüvenlik versüs biyoteknoloji"* bağlantısıyle işlenseydi biyogüvenliğin kapsamına giren konular ve işlenişi biyoteknolojinin insafına bırakılmayacaktı. Ancak bu durum, rapor içeriğinin 8. Beş Yıllık Plana nasıl yansıdığına ve uygulama halinde öncelik alan koşullara bağlı olarak da istenilen amaca yönlendirilebilmelidir. STK'ların ve özellikle de gönüllü derneklerin bu alandaki rolü önemli, ama ümit vermiyor. Mevcut ve potansıyel sorunlar pek çok, kapsamlı ve karmaşık. Gen teknolojisinin daha neler getireceği belli değil, "getirebileceğini" bilenler var, ama şimdilik dillendirmiyorlar. Hem herkes biliyor ki *"şişeden cin çıktı, deve dönüştü bir kere"*; tekrar sokabilmenin olanağı yok; olsa bile sokmak isteyen kim... Kimbilir daha ne tüketim pazarları oluşturacak bu dev.

ister biyoteknolojik, ister yeni bitki ve hayvan türü, ister klonlama olsun, kısaca ne olursa olsun bu tür çalışmalar yasaklansa dahi, yapılanların engellenemeyeceği ve gizli de olsa her zamana sürdürüleceği... 'he göre, STK'ların ve gönüllü derneklerin hükümet desteğinden uzak tutulması düşünülemez. Ancak, giderek bir üçüncü sektör oluşturan bu kurumların üst düzeyli / önemli toplantılardaki yerleri "gözlemci" sıfatiyle belirlenmektedir.

Parantez açtım: Bizim mahalleye giderken trafiğin kilitleniverdiği bir kavşak vardır. Uzun zaman bu kavşakta üniformalı görevli yoktu. Biraz anormalce 30-35 yaşlarında genç bir adam gönüllendi bu görevi. Her zaman gülen yüzüyle, etkin karizmasıyla, kara kışta, yakıcı yazda, gündüzler boyu yaptı bu işi. Hem de iyi yaptı. Öylesine ki, bir zaman sonra o noktaya bir trafik polisi konuldu. Sonra alındı. Ve genç adam tekrar üstlendi görevi. Taa ki oraya bir

trafik lambası konulana kadar. İşte gönüllü kuruluşları bu genç adama benzetiyorum ben. Kapadım parantezi.

Yasaların fazla bir yararı olmuyor tüketim tekerlemeleri sorunları ile başa çıkmakta. Kolay delinip, zor uygulanıyorlar. kısa ya da güdük oluşuyorlar; boşlukları bulunuyor. Tüketici haklarının korunması ile ilgili 4077 sayılı kanun 1995 yılında kabul edilmişti. Yenisi (4822), 2003 yılına zor yetişti. Son yılların teknik, biyolojik, biyoteknolojik, sosyal, kültürel, politik değişmeleri ve de gelişmeleri dikkate alınırsa, bundan böyle -kalkınma planlarında olduğu gibi- her beş yılda bir tüketici haklarını ele alma kanunun tazelenmesi gerekecek. 4822 sayılı kanunun tüketim çılgınlığını yavaşlatmak, tüketim tekerlemelerinin üretimini takozlamak gibi önemli bir çabayı üstlendiği söylenilemez. Aksine, bu çılgınlığın rayına oturmasını, tüketicilere fazla zarar vermeden sürmesini sağlayıcı önlemler / yaklaşımlar içermektedir.

Tüketim dünyasının tekerlemelerinden olan "kapıdan satışları" ele alalım. En belalılarından birıdır bu kapıdan satışlar. Kolay kolay dize getirilememektedir. Kurbanları kadınlardır. Okumuş/okumamış cahil kadınlar: genellikle kenar semtlerde yaşayan ailelerin kadınları. En yakıcı yanı da, bu satışların tencere, tava, çanak, çömlek gibi mutfağa, yani mideye yönelik hizmetler için kullanılan araç gereçler odağında gerçekleşiyor olmasıdır. Erkeğin kalbine giden yolun midesinden geçtiğine hâlâ inanan kadınların gözdeleridir bu araç-gereçler O kalbi taşıyandan ne dayaklar yediğini, yiyeceğini, böylelikle oluşan dramın güzelim çocuklarının geleceğini karartacağını bile bile, gelen satıcıların güdümlemelerine kanıverirler. *"Kapıdan satışlara rağbet etmeyin, kapıdan dolandırıcılıktır bunlar"* diye haykırah ilgililer / yetkililer bu satışların yasaklanması yönünde emek verseler ya...

Bir de *"etiket"* sorunu var, tüketim dünyasının belalı tekerlemelerinden. Bu daha da yakıcı; kapıdan satışlar *"cahil-cühala"* yı ve de genellikle kadınları kandırıyor, etiket ise sözde okumuşları-sofistikeleri-uyanıkları-bilinçlileri, erkek-kadın herkesi kandırıyor. Etiket de bir güdümleme işi. Ne etiketler var iki yüzlüleri, tezgah altı/tezgah üstü etiketleri, zemine/zamana göre ayarlanmış olanları. Öylesine ki, etiketi okuyarak, etikete rağmen, "bilinçli tüketici" olduğunuzu bilmenize rağmen, aldanmadığınızı, aldatılmadığınızı kanıtlamanız kolay değildir. Ülkemizde transgenik ürünlerin satışları yasak olmadığına göre, etiketsiz ürünü tercih etmez misiniz. Örneğin bir dürüst satıcının, ürünün etiketine ürünün hangi canlı ile hangi öteki canlının genlerinden oluştuğunu, hatta gen karışım oranlarını bile yazdığını, bu canlılardan birinin solucan olduğunu düşünün. Ünlü bir ziraat profösörünün *"solucanın toprağa yararının bir traktörünkü kadar"* olduğu yönündeki sözlerini de anımsayın... kararınız ne yönde olabilir... mideye yönelik tuzaklar kurulmuş bir kere, alışkanlık da var, İzmirli bir işadamının lokantasını isimlendirdiği gibi, *"tıkınmak"* zorunluluğu da var. seçme hakkınız da var... Organik ve transgenik ürünler ve tüketici hakları konulu bir sempozyumda, ünlü bir işadamı *"şahsen zirai ilaçlı ürün yerine, genleri değiştirilmiş ürünü tercih ederim"* demişti. Ben etmem. Bu yaşa kadar girmiş gövdemize zehir girebileceği kadar. Bir de solucana yol verememem. Hem ben vejeteryanım.

Aslında, transgenik ürünler "ayıplı mal" değil mi? Olmadıkları ispatlanmamış henüz. Üretenlerin buna pek de niyetli olmadıklarını biliyoruz. Ülkemizde satışları yasak da edilmemiş. 4822 numaralı kanun *tahsis veya kullanım amacı bakımından değerini veya tüketicinin ondan beklediği faydaları azaltan veya ortadan kaldıran, maddi, hukuki veya ekonomik eksiklikler içeren mallar, ayıplı mal olarak kabul edilir... diyor, şöyle devam ediyor: " tüketici... ayıplı malın neden olduğu ölüm ve /veya yararlanmaya yol açan ve/veya kullanımdaki diğer mallarda zarara neden olan hallerde imalatçı-üreticiden tazminat isteme hakkına da sahiptir."* Ayıplı malın neden olduğu zarardan dolayı birden fazla kimse sorumlu olduğu takdirde bunlar müteselsilen sorumludurlar. Satılan malın ayıplı olduğunun bilinmemesi bu sorumluluğu ortadan kaldırmaz. Güvenli olmayan mallar, piyasaya özürlüdür etiketiyle dahi arz edilemez.

Bu görüşler kanun kapsamına alınırken sadece buzdolapları, bluzlar ya da tenceresine uymayan kapaklar... değil, çocuklarımızın ciğerlerine yönelik tüylerle bezenmiş, sentetik oyuncakları, yüz bin liraya bile satılabilen ucuz, anlamsız, uydurma çerezleri, genleri değiştirilmiş sebzeleri de dikkate alanlar olmuş mudur acaba. Örneğin, bir bilinçli tüketici midede oluşan bir delinmenin, beyinde oluşan bir urun bu tür *"ayıplı ürünler"*in meydana getirdiğni ispatlasa tazmin hakkı doğmaz mı...

Kısacası, tüketici hakları ile ilgili sorunların çözümü çok zor. Reklam kurullarını, tüketici konseylerini, tüketici mahkemelerini kanunda belirtilen sayıların iki katına da çıkarsanız, insan sağlığının, çevre güvenliğinin, tam olarak sağlanması yönünde gerekliliklerin yerine getirilmesi kolay olmayacaktır. Biyogüvenliğin küresel, hatta evrensel anlamda sağlanması için uluslararası işbirliğine, küresel hatta evrensel etiğe yönelmek, yasaların boşluklarını bunlara göre doldurmak zorunludur.

Aslında, tüketici haklarının korunması ile ilgili yasaların ve özellikle de yeni yasanın, son yılların çarpıcı, şaşırtıcı değişmeleri, gelişmeleri yönünden değerlendirilmesi uzmanların, hukukçuların işi. Bu iş hakkiyle yapılsa da tüm tüketiciler *"zararın nere-*

sinden dönsen kârdır" sözünden yararlansalar.

Devletin kodaman kuruluşları *"organik versus transgenik"* formülüne takıla dursunlar, *"mavi boncuk"* yaklaşımlarını-transgenik yana maviyi biraz fazla kaçırsalar da sürdüredursunlar; organik kanadı destekleyenler, yaşam içeriğine, yaşam felsefesine yerleştirmek için yol gösteren, çaba veren, emek veren, destek veren kişi ve topluluklar da var. Sayelerinde, *"ekolojik yaşam"* olarak da adlandırılan bu yaklaşım ülkemizde de rayına oturmuş sayılabilir. Taraftarları giderek artıyor. Yasalar arkadan geledursun.

Organik üretim hızla ilerlemektedir; yeterince ve gereğince olmuyorsa da, bu ürünleri tüketicilerin seçimine sunan marketler, süpermarketler, en azından "raf"lar var. Ekolojik yaşamla, doğayla ve doğaya dönüşle ilgili sergiler, fuarlar, konferanslar, seminerler, sempozyumlar var. Bunlara katılanların sayısında önemli ve anlamlı artışlar var. Bu alana giren konularda gazete sayfalarında ayrılan yerlerin, *"köşe"*lerin arttığını, TV programlarının bu yöne yöneldiğini, çeşitli dergilerin ve kitapların basımlarında öncelik aldığını görüyoruz. Kitapçı rafları dolup taşıyor. Geleneksel/ bitkisel yöntemlerle iyileşmeye, iyileştirmeye yönelik "uzman"lar ortaya çıkıyor. *"Buğdayını kendin öğüt, kendi ekmeğini kendin yap"* sloganlı *"el değirmenleri"* (elektrikli) alıcı buluyor-hem de dolar karşılığında.

Ancak, bütün bu çabalar okyanusta bir damla. Bu damladan yararlanabilenlerin sayısı çok düşük. Pahalı bu *"nimet"*lerden yararlanmak. Hemen hemen tamamı lüks ortamlarda gerçekleştiriliyor. *"Halk"*ın büyük çoğunluğunun haberi bile yok. Bu kesimin haberi olmadıkça da, örneğin transgenik ürün satışlarının takozlanması bile mümkün değil. Parantez açtım: *"Naturel"* başlıklı yaklaşımlardan birinin *"arz-ı endam"* ettiği ilk yıllarda, sundukları olanaklardan yararlanmak için bir talepte bulundum. Taleplerini dikkate alacaklarını bildirdikleri kişilerde *"görgülü"* olmak gibi bir özellik aradıkları belirtiliyordu. *"Görgülü"* olmaktan ne anlaşılabileceğini, benim bu sıfatı hak edip etmediğimi görüşmek üzere bir randevu geldi. Verdikleri saatin noktasında oradaydım. Kırk dakika kadar beklettiler sekreterin odasında. Sonra *"yetkilinin meşguliyeti nedeniyle"* görüşmenin yapılamayacağı bildirildi. *"Görgülülük"* testine alınmamıştım bile. Aradan bir yıl geçmedi, çok yakınım bir bayanı hem de ısrarla aldılar. Aramızda *"yaş"* farkından başka bir *"görgülülük"* kriteri yoktu. Kapadım parantezi.

Diyesim o ki, bu yeni akım kapamına herkesi almadıkça, akımın gerektirdiği iyiliği, çevre ve insan sağlığına sunmamız zorunlu *"iade-i itibar"*ı yapmamış oluyoruz. Herkesi kapsamına alan organize topluluklar oluşturmak zor. Bireysel gayretlere çok ihtiyaç var. Bu da zor, ama eli-kolu-bağlı oturmanın zamanı değil. Önemli olan *"zor"*u başarmaktır. Küçük bir örnek: İki akademisyen, hem de tarımsal konularda yükseköğrenim veren bir kurumda, tartışıyorlar ve konunun sivri ucu *"ben sigara içiyorsam, sen de domates yiyiyorsun"* çıkmazına gelip dayanıyor. Ama çıkılıyor: uygun bir zamanda, uygun bir ortam bulununca odalarını ayırıveriyorlar. Ancak her sorun böylesine dar içerikli değil elbette, ne girdaplar var...

Yıl 2001. İsveç uçağındayız. Yanıma genç bir erkek düştü. Tarancı'nın ölçüsüyle, yarıya gelmiş olmalı yaşı. İnce uzun, sofistike görünümlü biri. Yemek bekliyoruz. *"İstediğim gelmezse yandım, karnım çok aç..."* dedim. *"Neydi istediğiniz..."* diye sordu. *"Vejeteryan menü"* dedim. *"Girerken gördüm, hostesin yanındaki tepsi vejeteryan etiketliydi..."* dedi. *"Kimbilir kimindir..."* dedim. Şöyle bir çevresine bakındı ve *"eminim bu kocaman uçakta sizden başka vejeteryan yoktur"* dedi ve bir daha konuşmadı. Yemeğini tamamladıktan sonra da dayadı başını arkaya ve uyudu. Halbuki kendisiyle bu konunun ayrıntılarını görüşmek isterdim. Bu koskocaman uçakta benden başka vejeteryan olamayacağına kendisini inandıran gösterge neydi. Örneğin, neden konuşmayı kesivermişti. Belirgin bir şekilde susmasının anlamı neydi, yaptığı yorum bir hakaret miydi, iltifat mıydı, şikayet miydi? Bir çıkmazın, bir labirentin içinde bulunduğumu düşünüyordu ise haklıydı... Vejeteryan menünün tamamen sebze ve meyvelerden oluştuğu, halbuki bu ürünlerin pek çoğunun transgenik olduğu, transgenik gıdalara *"frankenstein"* gıdalar denildiği, bunun *"asrın en korkunç yaratığı"*ya da *"yaratıcısını yok eden yaratık"* anlamında kullanılışı, özellikle Almanların *"Der Mensch ist was er isn't," (Ne yediğini söyle, sana kim olduğunu, ya da nasıl biri olduğunu neye benzediğini söyleyeyim anlamında)* deyiminin şimdilerde yaygınlaştırılıverilmesi, *"deli dana"* olayı nedeniyle on binlerce dört ayaklı üretici dostların cayır cayır yakılışı, *"Phoenix"* adlı buzağısını bu vahşetten kurtarmak için yetkililerle saç-saça, baş-başa cebelleşen AB'li çiftçi, *"anne-yavru"* ikilisinin biribirinden koparılıp milimetrik parçalar halinde mideye indirilmesi, ünlü üniversitelerimizden birinde *"uluslararası ilişkiler"* profösörü genç bir bayanın bu konuda kitapçıklar yazıp sebil gibi dağıtması ve daha nice benzerleri oluşturuyor bu labirentin sapmalarını. Tüketim tekerlemeleri dünyasının labirentleri bunlar; tüm tüketicileri kapsar. Çıkışlara varmak için harcanan emek, gösterilen çaba kutsaldır. Önemli olan konuyu-sorunu *"ben-im-se-mek"*'tir; "bilinçlenmek"ten ötedir *"benimsemek"*

1960'ların son çeyreğinde ODTÜ öğrenmim sırasında İsrail asıllı profesörümüzün önerdiği bir kitaptaydı: tarımsal gelişmeye yönelik bir model... bir teker; bir at arabası tekerleği. Tekerleğin ortasında-

ki yuvarlağa bağlanan her bir parmak bir yaklaşımı gösteriyordu. Çok sevmiştim bu modeli. 1970'lerin ilk çeyreğinde USA'da *"master"* yaparken bir profösörümüzün kitabındaki kilit kavramı da çok sevmiştim: *"İnvolvement"* Bu iki sevgiliyi birleştiriverdim: *"involvement wheel"* oldu. Türkiye'ye dönünce de Türkçeleştirdim: *"Ben-im-se-mek tekerleği"* oldu. O zamandan beri sık başvururum bu tekerleğe, mesleki/özel çalışmalarımda. Sekiz parmaklı bir tekerlektir bu. Bunlardan dördü *"asal parmaklar"*dır: konunun/sorunun farkında olmak, buna ilgi duymak, hakkında bilgi edinmek ve bu alanda aktif yer almak. Bu asal parmaklar gerçekleştirilirse, tekerlek harekete geçer. Ancak, önemli olan tekerleğin gideceği yolu iyi seçmektir. Bu seçim doğru ise, tekerleğin yürümesi için gerekli enerji ve de öteki parmaklar kendiliğinden oluşur. Özellikle, seçilen yol insan ve çevre sağlığı gibi küresel çapta ve yaşamsal önemde bir konu kapsamında ise.

Yıllar önceki bir yazımda *"kalkınma"* kavramını açıklamak için yine bu tekerleğe başvurmuş ve özetle: *her yenilik, her hizmet, her atılım bir 'U dönüş' seyri izler; bir süre sonra uygulama durur/durdurulur; bu bir 'U dönüş'tür. Yasaklanmayan bir dönüştür bu. 'Zararın/yanlışın neresinden dönülse kârdır.' deyimine uyar. 'Kalkınma' bir 'U dönüş'ler topluluğudur Dönüşü kısa yoldan gerçekleştirenler, yani zararı/yanlışı çabuk fark edip çark edenler 'kalkınan ülkelerdir'* "demiştim. Bu yaklaşıma güncel bir örnek: Transgenik ürünlerin satışını yasak edenler kalkınan ülkelerdir; bir 'U dönüş' yapmışlar zarardan/yanlıştan dönmüşlerdir. *"Bir zamanlar kimyasal gübre kullanmamız için bizlere ne öğütler verilmiş, ne baskılar yapılmıştı; şimdi kullanmamamız isteniyor şaşırdık... istenileni yapacağız yine, ama nasıl..."* diye yakınan Egeli çiftçi bir "U dönüş"ün yolunu ve kronolojisini göstermekteydi.

Kısacası, her tüketicinin bir *"benimsemek tekerleği"* olmalıdır. Bu tekerleğin yolu iyi seçilmelidir. Organize çabalarla gerçekleştirilemeyen, bireysel gayretin keyif ve onuruyla başarıya ulaşabilir. *"Katkısız süt isteyen gider köye yerleşir, alır bir inek ve sağar hem kentte yaşamak hem de katkısız süt içmek mümkün değildir..."* demişti, gıda teknolojileri fuarında bir yetkili. Doğrudur, ancak yalnız süt için değil elbet; kıra/kırsala açılmak çok yönlü yarar getirir hem hal hem de gelecek için; hem kendimiz hem de en önemlisi çocuklarımız için... hem çevre hem de insan sağlığı bakımından.

Bir *"Ulusal Çevre Andı"*mız var bizim, konuyu benimsemiş olduğumuzu gösteren: *"Şimdiki ve gelecek kuşakların temiz ve sağlıklı bir çevrede yaşam hakkına sahip olduğu gerçeğinden hareketle, / Çevreye duyarlı bir kalkınmadan yana olduğumu vurgulayarak; / Doğal kaynakların ekonomik kalkınmanın hem kaynağını hem sınırını oluşturduğunu bilerek, / Çevrenin korunması ve geliştirilmesinde bireysel katkı ve katılımın gereğine ve önemine inanarak; / Çevresel değerlere sahip çıkıp zarar verenleri uyaracağıma, doğal kaynaklardan faydalanırken tutumlu davranacağıma, sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda hareket edeceğime, bu yönde işbirliği ve dayanışma anlayışı içerisinde hareket ederek, çevre konusunda herkese örnek olacağıma söz veririm. İmzalar: Cumhurbaşkanı, TBMM Başkanı, Başbakan, Çevre Bakanı, Tarih: 1995"*

İşte her bireyin, tüm tüketicilerin ezbere bilmesi, benimsemesi ve içeriğinin hakkıyle uygulanması zorunlu bir *"And"* Tüketim tekerlemelerine güçlü bir takoz oluşturur en azından. Çikolatalı karınca bile yiyerek yükselen kan şekerlerini düşürmek için *"odun talaşı tabletleri"* kullananlar, doğal kaynakları sömürmek yerine *"Dolly"*cilere başvursunlar. Kopyalanmış karıncaları çikolatalamak daha ekonomik olabilir.

Ankara'nın beş yüz yıllık hamamının saunasındayım. Tombalakça, 45 yaşlarında bir kadın geldi tam karşıma oturdu, simetrikçesine. Bir şey söyleyeceği besbelli. Derin bakıyor. Fazla bekleyemedi: *"A benim teyzem, nasıl dayanıyorsun sen bu sıcağa bu yaşta..."* *"Ya sen nasıl dayanıyorsun bu tombalaklıkla..."* deseem... Kıyamıyorum kadına. Güzel yüzü çok güleç. *"Nerelisiniz?"* diye soruyorum konuyu saptırmak için.

İyi ki sormuşum. Ankara'nın sebze-meyve bahçesi olarak ünlenen ilçedenmiş. Üç-dört gün önce Altın Park'taki tarımsal gelişmelerle ilgili fuarı gezerken görüştüğüm bir ziraat mühendisinin sözlerini aktardım kendisine. *"Ankara çevresinde toprak kalmadı gayri. Yıllardır kullanılan kimyasallar öldürdü toprağı. Şimdi canlandırmaya çalışıyorlar, ama çok zor bu iş..."* demişti genç adam. *"Doğru söylemiş..."* dedi tombalak kadın *"Üstelik domatesi de erkekleştirdiler, hiç domates üretilemiyor bizim orada bile."* *"Ya patates?* "dedim heyecanla. Hani gençliğimde benim üç canım vardı da bunlardan biri *"canım patates"* idi de, kayık kadar sarı patatesler pazarlara sürülüverince çıkıvermişti ya bu can. İzini süreceğim ömrünün çoğunu toprağı işlemekle geçiren bu kadının, *"Patates de öyle, ekmez olduk gayri. Satın alıyoruz bizler de..."* dedi.

"Ephemera" diye sıkdoku içerikli, güzel ve anlamlı bir kavram dolaşır oldu ortalıkta son yıllarda. *"Çağın hobisi"* olarak isimlendiriliyormuş. Bir de sergi açıldı bu konuda İstanbul'da bir yıl kadar önce. *"Günlük yaşama ait küçük ve geçici belgeleri toplama merakının"* adı imiş, ephemera. *"Atmayın, değerlendirin"* sloganına dayanıyormuş. *"Bir zamanlar bu dünyada başka insanlar yaşıyordu... kendi düşünceleri vardı, kendi tutkularının ege-*

menliği altındaydılar; ve şimdi hepsi bitti. Nesiller ardarda yok oldular, tıpkı kısa bir süre sonra bizim de yok olacağımız gibi..." alıntılarıyla bir giriş yapılmış dergideki yazıya. Sanki yıllardır arıyordum bu yaklaşımı ve böyle bir kavramı. Yapmıştım ben böyle bir değerlendirmeyi... de 135 sayfalık bir kitap oluşmuştu. Adını da *"Dürdane Dürer'in Helvası"* koymuştum... Hani şu *"un var, şeker var, ne duruyorsun helva yapsana"* uyarısına uyarak. Ama *"para getirmez, satmaz bu"* demişlerdi de ben de kaldırıvermiştim dolaba.

Şimdilerde yine kabardı ephemera merakım. Biyoteknolojinin dayanılmaz yükselişi ile buhar oluveren yiyeceklerimizin aroması hakkında. Özellikle de patatesin aromasını belgelemek ve gelecek nesillere aktarmak istiyorum. Bu muhteşem işin patentini ben alacağım. Ancak, patent alabilmek için zorunlu işlemler arasında patentini alacağınız şeyin *"tarifname"*si-*"tanım"* değil, *"tarifname"*- gerekli. *"Tarifname"*nin iyi anlaşılması için bir de örnek verilmiş benim okuduğum belgede: *"kamyon mikserlerinin tamburunun yerinde sabitlenmesi için emniyet cihazı"* Peki, nasıl yapacağım ben bir zamanların tadına doyulmaz patateslerinin aromasının *"tarifnamesi"*ni...

Nicelerini ektim, ektirdim...
yavru ağaçları toprak analarına kavuşturdum...
nicelerinin gölgesinde nice gündüz rüyaları gördüm...
nicelerini kucakladım, gövdelerinin orta yerinden öptüm...
yapraklarını sıvazladım, dallarını okşadım...
salınımlarının müziğini dinledim...
niceleriyle sohbet ettim...
meğer bunlar bir hiçmiş.

Yıl 1999. Seul. Eski olimpiyat alanındaki bir tepenin üzerindeyim. Orta yaşlı bir kadın bir ağacın çevresinde fır dönüyor. Çıldırmış sanki. Gidip ağaca sarılıyor, okşuyor, sıvazlıyor, sonra geri geri geliyor, yüzünü ağaçtan ayırmadan, sonra tekrar gidiyor, sarılıyor ağaca, sıvazlıyor, okşuyor ve tekrar geri geri geliyor, ağaca arkasını dönmeden. Çarpılıyorum. Çevredekilere bakıyorum, kimsenin umrunda değil. Çoğunluğu sarmaş dolaş gençler. *"Trans"* dedikleri bu mu ki diye düşünüyorum. En yakınımdaki genç bir çifte *"nedir bunun yaptığı"* der gibi sorumsu bakışlar, yüz ve el çizgilerimle... *"sus"* işareti yapıyor onlar da, parmaklarını dudaklarına götürerek... hastahane duvarlarında resmi asılı hemşirenin yaptığı gibi. Bu, bir tür ibadet besbelli diye düşünüyorum ve ayaklarımın ucuna basa basa usulca oradan uzaklaşıyorum. Halbuki ne kadar isterdim kadın kendine geldiğinde onunla konuşmayı.

Dünyanın yaşayan en yaşlı ağacı neredeydi sorusu yanıtlanmış bir bilim ve teknik dergisinde. Kaliforniya'nın beyaz dağlarındaymış. 4767 yaşında olduğuna değgin kesin kanıtlar varmış. Adı *"The Old Man"* miş. Denizden 3000 metre yükseklikteki Mathesala ormanındaymış. Bu bölgede yağış yılda 30 cm. kadarmış ve bunun da çoğu kar şeklindeymiş. Dolamik denilen ve çok az miktarda besin maddesi içeren kireç taşı niteliğindeki toprakta yaşarmış, bu *"İhtiyar Adam"* İğne yaprakları 20 ila 30 yıl dökülmeden durumuş üzerinde. Dikenli kozalak çamı türündenmiş. Çok az enerji tüketirmiş, enerjiyi depolarmış. Bu ihtiyar adamın, uzun yaşama sırrı peşindeki insanlara ne gibi mesajlar vereceği henüz net olarak ortaya çıkmamış. Ancak insanlar bugün uzun yaşamak için açlıktan ölme sınırında bir beslenme rejimine sıcak bakıyorlarmış. Kalori kısıtlamasının sıçanlarda yaşamı uzattığı ise bilinen bir gerçekmiş. Bilim adamları bu tür ağaçların beş yüz yıl daha yaşayabileceğini tahmin ediyorlarmış.

Güney Kore'de gördüğüm kadının bu ihtiyar adamdan haberi var mı bilmem. Birileri kulağına fısıldayıverse kalkıp taa oralara kadar gider mi ki... giderse de boşa gider. çünkü bu ağaçlardan 17 adet varmış ve *"The Old Man"*'in hangisi olduğunu gizli tutuyorlarmış. *"İşgüzar bilim adamlarının baltasına kurban gitmesin"* diye. Bu *"Old Man"*'e aşık oldum ben. Bu yazıma çok yakıştığı için.

P.S. Vaktiyle *"En laik dua Allah rast getirsin"*dir... içerikli küçük bir yazı yazmış ve o çerçevede sunulan büyük ödülü almıştım. Rastlantıya bakın: Bu yazıma ekolojik yaşam ile ilgili bir fuardaki son veri ve renklerden katabilmek için atladım İstanbul trenine. Atlarken sağ dizim "kilitleniverdi" Yürüyemedim. Bir tekerlekli sandalye istedim. *"Ne gezer bizde öyle şeyler abla, hamallarınkine biniver"* dedi tren görevlisi. Meğer varmış. Bir üst görevlinin emriyle geldi bir tekerlekli sandalye. Haydarpaşa'da iki saat üstünde oturdum bu tekerleklinin, sonra bir başka trenle Ankara'ya döndüm. Doğru bir *"acil"* servisine. Yine tekerleklide. Sonra da eve. Yine tekerleklide... Şimdilerde iki koltuk değneği görüyor tekerleklinin işini... Tekerlemenin böylesi de varmış... Ömrümde ilk kez... Güler misin... ağlar mısın.

Bitti

Betül ÇOTUKSÖKEN
Kavramlara Felsefe ile Bakmak
8.000.000 TL.
İnsancıl Yayınları

Bütün güneşler öpücüklerden doğar

İsmet ALICI

1
Görüyorum yüreğini... görüyorum
çiçekli bir ırmağa dönmüş yüreğini
derin...
parlak çakıl taşları içinde

2
çoraklardan geldim ben
tuz ve yara içinde
neye dokunsam
kılıç kesti... uzaklara kaçtı o insan
sırtıma bindi yük
işte kement
işte semerim
doğru...
katıyım
hırçınım
kabayım
bunca yara
bunca kesik
bunca yükün altında

arıkuşum
yara
kesik
yük
her şeyi taşırım
yeter ki bırak...
bırak gökyüzünün altında kalayım
bu kadar yıldızı, kuşu, bulutu
ilk defa gördüm
yumuşar...
katılığım
hırçınlığım
kabalığım
açılmış bu gökyüzünün kolları arasında

sonra, çiçeklerden taç örmesini de bilirim

3
otuz yedi yıl
gece ve gündüz
ışığında kaldım
gölgene geçemem

ey sevgili
aşım... kanımın parçası
. başka şey iste benden

4
işte ağrıyor omzum
yükünün altında
geceleri uyutmuyor ağrın
çaydanlık bardağa doluyor sürekli
koyu demiyle
duvar omzuma biniyor
masa eziyor beni
geceden siliniyor bütün renkler
umutla bağlandığım o yıldız
uzaklaşıyor benden
aşkım dönüyor
kemire kemire içimdeki kederi
nefrete

biliyorum...
yarın yeni bir şafak doğacak
çiçekler fışkıracak güneşe yakın
ve ben
dışarı gururla uzatmalıyım başımı
acı zonklatırken göz kapaklarımı
sızlatırken omzumu
çünkü şairim

5
Geceden çıkıyoruz
her yanımız ay içinde
saçımızda, kirpiğimizde ay
yanağımızda, boynumuzda ay
ıslak ve terli avcumuzda

Şarap içiyoruz
ezerek sevdalı bedenimizi
etimizin şırasıdır bu
kandan gelir şarap

Yasadır
bütün çocuklar sabahlara benzer
bütün güneşler öpücüklerden doğar
sıcak ve ateşli öpücüklerden

6
Korkuyor fırtınamdan,
ama kıyımda duruyor
sessizce ağlayan o kadın

Ona deyin ki:
sessiz ağlayışının
çalkantısıdır bendeki fırtına

ÖZEL BÖLÜM

ALMAN FELSEFESİ*

Ömer Naci SOYKAN

Not: Özel bölüm nedeniyle, bu sayıya özgü 64 sayfa çıkıyoruz.

Ortaçağ sonları ile Rönesans döneminde yaşayan Alman mistiklerinin, düşüncelerini halkın anlayacağı bir dille, Almanca ile yazmaları bir yana tutulursa, Almancanın felsefe dili olarak kullanılması için 17. ve 18. yüzyılları, *Thomasius* ile *Christian Wolff*'u beklemek gerekecekti. Ancak Almanların felsefeye başlamasını 9. yüzyıla dek geri götürmek olanaklıdır. *Charlemagne*'nin himayesinde *Alkuin*'in kurduğu, politik misyonu olan okullar, hümanist bir karaktere sahipti. *Alkuin*'in öğrencisi ve Fulda okulunun ilk yöneticisi **Hrabanus Maurus** (776/784-856), okul eğitimini düzenledi ve ders kitapları hazırladı. Böylece Alman ülkesi ilk felsefi tartışmalara tanık oldu. Konu, *Augustinus*'un kader öğretisiydi.

Skolastik en yüksek noktasına vardığında, Alman ülkelerinde kendine özgü bir mistisizm dalı oluştu. Bunun, bilimin sonraki gelişimi için Yeniçağa dek doğrudan ya da dolaylı önemi oldu. Alman mistisizmi, çoğucası, özellikle Dominikan tarikatı vaizlerince geliştirildi. *Büyük Albert* ve *Thomas*'la biçimlenen okul dizgesi, topluluk için düzenleyici nitelikteydi. Öğretinin ana konusunu, ruhun Tanrı'yla özsel birliği görüşü oluşturuyordu. Akımın en önemli temsilcisi ve tamamlayıcısı **Johannes Eckhart [Meister E.]** (1260 dolayları-1327)'tır. *Eckhart*, hemen hemen tüm noktalarda önceki öğretilere, özellikle *Dionysios Areopagita'ya, Augustinus'a, Thomas'a, Liber de causis*'e [sözümona *Aristoteles*'in bir eseri] ve *Proklus*'a dayanarak oluşturduğu kendi düşünce yoluyla gelecek çağlar için hazırlık yaptı. *Eckhart*, ne *Aristoteles*'in ne de Kilise öğretisinin düşmanıydı. Ama o, varlık ve bilmenin geleneksel özdeşliği düşüncesine farklı bir yorum getirmekle, her ikisinden de uzaklaşıyordu. Ona göre, "Tanrı bilmez, çünkü en yüksek ölçüde vardır; Tanrı vardır, çünkü bilir." O, Kutsal Kitap'ın "Başlangıçta söz vardı." Sözünü, "Başlangıçta varolan vardı ve varolan Tanrı idi." Biçiminde yorumlar. Eğer Tanrı "söz" ise o, özellikle zihinde olmalıdır. "Varlık" ve "varolan" tanrısal yaratmanın nesnesi olabilen ilk belirlenimlerdir; "söz" sonra gelir. Bilmenin öznesi Baba-Tanrı, nesnesi Oğul-Tanrı'dır, her ikisinin karşılıklı sevgisi Kutsal Ruh'tur. Dünya, idelerin, ilk örneklerin bir dünyası olarak Tanrı'da vardır. Tanrı dışında katıksız bir hiçlik yaratıktır. Yaratmadan önce Tanrı, hiçlikteki hiçliktir; yaratılmış doğada Tanrı, ilkin kendisinin bilincine varır. Her şey Tanrı'yla ve Tanrı'da oluşur ve her şey yeniden Tanrı'da birliğe dönüşür. Sonlu nesnelerin çeşitliliği ve belirliliği, ilkin onların zamansal yaratılmıyla hiçten meydana geldi; zaman ve mekân ve onlara bağlı olan çokluk, kendinde hiçliktir. İnsansal akıl yoluyla tüm nesneler, Tanrı'ya geri götürülmelidir.

Bir panteist mistik olarak *Eckhart* için Tanrı'ya varacak yol, duygulardan geçer, düşünmeden değil. Kalbin bir hamlesi, insanı düşüncenin engelleri üstünden aşırtıp, bireysel bilinçle Tanrı'nın bilincinin birleşliği varlığın özüne götürür. Tanrı ile insanın özdeşliğine dayanan bu bilgi anlayışında insan, bir "Küçük Tanrı:" (mikrotheos)'dır. Hıristiyan dininin doğruları, ne Skolastiğin bilimselleştirdiği dogmalarda ne de Kilisenin âyinlerindedir; tersine inanan gönüllerin derinliklerinde yatar. Kurtuluşu Kilisede değil, insanın kendi içinde görmesiyle *Eckhart*, bir yandan kendisinden yaklaşık iki yüzyıl sonra gelecek olan Reformasyonun gerektirdiği düşünsel hazırlığı Alman ruhunda yapmış, bir yandan da yüksek düşünceler için çok yerinde Almanca sözler bulmuş olmasıyla Almanca felsefe terimlerinin babası olmuştur.

Yeniplatoncu doğa filozofu ve matematikçi **Witelo**, 1220-1230 yılları arasında, Polonyalı bir ana ile Thüringer'den göç etmiş bir babanın oğlu olarak Schlesien'de doğdu. Bilim merakı onu, muhtemelen 1260 dolayında, o vakitler matematik ve doğabilim öğrenimi yapılan İtalya'ya, Padua'ya sevk etti. Witerbo'da da bulundu. Burada o, tanınmış *Aristoteles* çevirmeni *Simplicus* ve *Proklus*'la, Dominikan rahip *Wilhelm von Moerbeke* ile dostluk kurdu. Ölüm tarihi ve yeri konusunda kesin bir bilgi yok. 1275 dolayında öldüğü varsayılıyor. *Witelo*'nun bilimsel eğilimi, tanrıbilim yönünde değil, fakat matematik ve doğa bilimi, özellikle fizik ve optik yönündedir. On ciltten oluşan başyapıtı *Perspectiva*'da, temel geometrik önermelere, ışığın yayılımına, gözün ve doğrudan görmenin yapısına, görülebilir olanın özelliklerine ve doğrudan görmedeki yanılmalara, ışık yansıması ve çeşitli yansıma tarzlarına, bir ortamdan diğer ortama geçişteki ışık kırılmasının görünüşlerine ilişkin düşünce ve görüşler bulunur. Eser, doğabilim tarihinde önemli bir rol oynamış olmakla birlikte özgün değil, *Alhazen* (Ebû Alı el-Hasen ibn-Heysem)'in ve *Euklid, Perge'li Apollonius, Ptolemeaus, Eugenios* gibi Yunan bilimcileri ve diğer yazarların eserlerinden bir derlemedir.

Alman ruhunda doğa felsefesi ile teosofi birlikte yol almıştır. Bunun tipik bir örneği kardinal **Nicolaus Cusanus** (1401-1464)'dur. O, ne yalnızca bir mistik ne de bir doğa araştırıcısıdır; daha çoğu, Rönesans'ı önceleyen bir ilk hümanist ve bir doğa filozoftur. *Cusanus*, bir yandan Skolastik ile mistisizmin dünyası içinde yer alır, diğer yandan Yeniçağın doğa anlayışına hizmet eden, matematiksel ve doğabilimsel araştırmaya katılır. Onun yaşamındaki büyük ödev, çözülme tehlikesiyle karşı karşıya kalan batı Hıristiyanlığında birliği yeniden kurmaktı ve bu da zamana aykırı değildi. Bu amaçla o, Basel konsilinde kilisenin birliği için mücadele etti, ama aynı zamanda eşgüdümlü güçler olarak kilise ile devletin uzlaşması amacıyla her ikisi için de bir reform çabası içinde oldu. Tanrıbilimci olarak, dinsel pratiklerin farklılığını aşan, Yahudileri ve Arapları da sonsuz Tanrı'nın birlikli bir dininde kuşatan, hoşgörülü bir akıl dini temelinde genel bir

inanç birliği için çalıştı. Filozof olarak inanç ile bilginin birliği için yorulmak bilmez bir çaba gösterdi. Düşünme yolunu matematiğin ve doğa araştırmasının ilerlemesinde buldu. Bizzat matematiksel ve doğabilimsel araştırmalar yaptı. *Arschimedes* bağlamında sonsuzluk geometrisine ilişkin düşünceler ortaya koydu, atomculuğun sorunlarını çözmeyi denedi. Cisimlerin özelliklerinin bilgisi için güvenilir bir ölçüt bulmaya yönelik bir yöntem olarak cisimlerin deneysel ağırlık belirlenimlerine ilişkin bir program tasarladı. *Cusanus*, doğabilimsel çalışmalarıyla *Galilei*'ci kavrayışın bir ön basamağını oluşturmuştur.

Alman doğa felsefesinin gelişiminde başlangıç noktası **Paracelsus** (Asıl adı: *Theophrastus Bombastus von Hohenheim*)'tur. *Paracelsus*, 1493'te İsviçre'de. Einsiedeln'de doğdu; Almanya, İtalya ve Fransa'da yüksek öğrenim gördü; beyin cerrahı, devlet hekimi ve tıp profesörü olarak görev yaptı; 1541'de Salzburg'ta öldü.

Ona göre tıp en yüksek bilimdir; çünkü insanın sağlığı için çaba gösterir, bilgisiyle tüm dünyayı, gökyüzünü ve yeryüzünü kuşatır. Hakiki hekim, Tanrı'nın ülkesini açan anahtarlara sahiptir. Bilim olarak tıp, ilkin deneye ve deneyin kullanımına dayanır, kitaplara değil. "Doğa hekimdir, sen değil. Doğa bir araya getirir, sen değil. Bak ki, onun eczalarının nerede olduğunu, güçlerinin nerede yazılı bulunduğunu öğrenesin!" Ama yalnızca pratik yetmez, kuram olmaksızın "deney" olur, ama "bilim" olmaz. Kuram, "bilim"e, görülebilir olmayandaki görülebiliri kavrayan doğanın genel görünümüne hizmet eder. Tüm varlıklar, dünyasal, görülebilir bir bedenle, göksel, astral, görebilir olmayan bir ruhtan oluşur. İnsanda daha fazlası, ahlâksal davranışın kaynağı, tanrısal ruh vardır. Paracelsus'ta doğabilimsel düşüncelerle fantastik öğeler birlikte bulunur. Bu nedenle o, çoğu kez doğa bilimlerinin reformcusu olarak kabul görmekle birlikte, onun felsefe tarihindeki konumu daima tartışılır olmuştur.

Doğa felsefesinin *Paracelsus*'la büründüğü fantastik örtünün kalkması, salt mekanik bir evren görüşünün kendini açması, her şeyden önce, zamanın astronomisinin büyük ileri adımlarıyla olur. Bu adımların salt mekanik bir evren tablosunu ve doğa kavrayışını ortaya çıkarması, **Nikolaus Kopernikus** (1473-1543) ile gerçekleşir. Milliyeti Polonyalılarla Almanlar arasında daima tartışma konusu olmuş olan *Kopernikus*, Thorn'da doğdu, 1491-94 yılları arasında Krakau Üniversitesinde hümanizm eğitimi yanında, özellikle matematik ve astronomi öğrenimi gördü, daha sonra İtalya'da Bologna (1496) ve Padua (1501-03) üniversitelerinde felsefe, hukuk, tıp okuyarak eğitimini tamamladı.

Kopernikus, İtalya dönüşünden hemen sonra kaleme aldığı ana eseri *De revolutionibus...*'u (*"Gökcisimlerinin dönüşleri hakkında"*) papa Paul III.'e ithaf etmiştir. İthaf yazısında, esinini eski *Pythagoras*'çıların yerin hareketi öğretisi üzerine *Plutarch*'ın verdığı bilgiden aldığını açıkça dile getirir. Ortaçağın yermerkezli görüşü yerine güneşi merkeze koyan, astronomide devrim yaratan eserinde, yıldızların dairesel hareket yolunu izlediğini de saptar. Tazyik altında kalındığı bir durumda, gökcisimlerinin elipstik bir hareket imkânı elde edeceğinden söz etmesi, ayrıca dikkate değerdir.

Kopernikus'un felsefi-bilimsel önemi zamanla anlaşıldı. Zaten 1507'de yazılmaya başlanan eseri, ancak ölüm yılı olan 1543'te yayımlanabilmişti. Yeni evren sisteminin tüm derinliğinde ve genişliğinde kavranması ve matematiksel bir yetkinliğe varması için on yedinci yüzyılı, *Galilei*'i ve onun yanında ilk çizgide *Kepler*'i beklemek gerekecekti.

Johannes Kepler (1571-1630), Stuttgart yakınlarında Weil'de doğdu. Tübingen'de (1589-94) öğrenim gördü, 1594-1600 yıllarında Graz'daki bir köy okulunda matematik ve ahlâk öğretmenliği yaptı, 1600-12 yıllarında *Tycho Brache*'nin asistanı olarak hizmet etti. Onunla birlikte Mars'la ilgili araştırmalara katılmış olsa gerektir. Regensburg'ta son bulan, yoksulluk, üzüntü, sıkıntı ile geçen hayatından geriye, matematik, fizik ve astronomi tarihinde çığır açan bir dolu eser kaldı. Astronomide kendi adıyla anılan, gezegenlerin güneş etrafında dönme hareketlerine ilişkin hesaba dayalı üç yasa ortaya koydu. Güçlü Yeniplatoncu etkiler taşıyan, estetik belirlenimli genel bir dünya görüşü, onun yaşam eseridir. Orta noktada güneşin bulunduğu bu evren sonsuzdur, bizzat Tanrı'nın özünü ortaya koyar. Ancak ne *Kopernikus*'un yer merkezli evren tablosunu ortadan kaldırması ne *Kepler*'in hesaba dayalı kozmik bir yasalılığı saptaması, Alman felsefi düşüncesine genel dünya tasviri bakımından, *Herder*, *Kant* ve *Goethe*'ye kadar hiçbir yarar sağlamadı.

Özellikle üniversite dışında Alman kültür hayatı, bir yandan Hümanizm, diğer yandan Reformasyon yoluyla derinden bir sarsıntıyı ve yeniden biçimlenmeyi yaşadı. Alman Hümanizmi, daha çoğu İtalyan Platonizminin etkisi altında Skolastisizme karşı bir tepki idi. Fakat İtalyan Hümanizminin ilk esin kaynağı Yunan olmasına karşın, aynı şey Alman Hümanizmi için Hıristiyanlığın özgün kaynakları, yani İnciller'di. Hümanizm, Alplerin kuzeyine geçmekle, aynı zamanda kendi karakterini de değiştirdi; Hıristiyanlığın kaynaklarına yöntemsel geri dönüşle ve genel-insansal bir anlamda Antikçağın felsefi mirasıyla derinlik kazanan dinsel yapının özümsenmesiyle Ortaçağ Kilise

ve kültür dizgesini yeniden biçimlemeyi istemekle Alman zemininde ahlâksal bir boyut kazandı. Bunun baş kutsayıcısı, *Dilthey*'ın "16. yüzyılın *Voltaire*'i" dediği *Erasmus*'tu.

Desiderius Erasmus (Rotterdam. 1467 Basel, 1536). din adamı olarak eğitim gördü. Ancak papa Julius II'den papazlık andı içmemek için özel izin aldı. Geniş kapsamlı yazarlığıyla, kendi zamanında biricik olan mektuplaşmacılığıyla *Erasmus*, Avrupa'nın etkisi en çok olan hümanisti idi. Tasvirin, şiirin, düzyazının diyalogun, öğretici yazının, makalenin tüm biçimlerini denedi. Latince yazmada usta, Yunanca bilgisinde en önde gelen kişi olarak klasik eğitimin en önemli geliştiricisiydi. *Aristoteles* yayımcılığına katkıda bulundu. *Hieronymus, Hilarius, Ambrosius, Augustinus* yayımlarıyla Patristik biliminin (Patrologie) kurucusu oldu; keza İncil'in metin incelemesinde çığır açıcı etkisi oldu. *De ratione studii* (1512) adlı yapıtında Alman Hümanizminin ve Lise eğitiminin programını yaptı. Hitabet sanatının edinilmesi ve eğitimi için bir dizi yardımcı araçlar geliştirdi. Onun yaşamı, her ikisi kendi son anlamı bakımından birbiriyle uyuşan saf Hıristiyanlığın ve Antiklerin yaşam felsefesinin yeniden bir biçimlenmesinde inşa edilecek olan eğitimin genel-insansal bir kültürünün temellendirimine adanmıştır. Bu bakış açısında o, satirik eseri "Deliliğe Övgü"de (1509) zamanın başlıca zayıflıklarının bir eleştirisini, tüm kendi öncüllerini gölgede bırakan tarzda gerçekleştirir.

Martin Luther (1483-1546)'in Reformasyonunun (1517) getirdiği karışıklığa uzak duran *Erasmus*, bu harekete de dostça yaklaşmaz. Kendisini daima uyum içinde gördüğü Kiliseyle çatışmaya girmez. O, İtalyan Hümanizminin yaydığı evrensel, dinsel tanrıcılıktan uzaklaşan taraflar arasında aracılık etme çabasında ve tarihten gelen yaşamsal büyük çelişkilerinin düpedüz kuramsal tartışma sorunları olarak bilimsel anlaşma yolunda uzlaştırılabileceği inancındaydı. İncil'in saf biçiminde bulduğuna inandığı, yalın tanrısal öğreti, ona göre en soylu Yunan ve Romalıların felsefesiyle aynıdır. İnsan ve onun aklı, ruh dünyasında egemence hüküm sürer, orada kendi dinginliğini, mutluluğunu, soyluluğunu bulur. *Erasmus*'un bu yaşam görüşü ve yaşama verdiği değer, onun dinselliğinin temelini oluşturur. Bu nedenle, temel görüş olarak, her şeyin tanrısal kayra etkisinde olduğu biçimindeki *Luther*'in öğretisini, insanın özbelirlenimini için tehdit edici bulur, *Diatribe de libero arbitrio* (1524) adlı yapıtında buna karşı çıkar. *Erasmus*'a göre. istenç özgürlüğü zorunlu koşuldur. Ancak o zaman Hıristiyan ahlâk öğretisi geçerlilik ve etkinlik kazanır. Her şeye gücü yeten (kadiri mutlak) Tanrı karşısında istenç özgürlüğünün ne anlama geleceği sorununu, insan istenci ile Tanrı istencinin birlikte etkide bulunan güçler olarak düşünülecek şeyler olduğu kabulüyle çözmeyi dener.

Hümanistler, Katolikliğe karşı pek şiddetli eleştirilerde bulunmazlar. Çünkü onlar, dünyasal, özerk bir kültürü amaçlıyorlardı. Katolik Roma Kilisesi öğretisi. antik Roma kültüründen devraldığı pagan öğeleri sayesinde. Yunan ve Roma felsefesi, yaşam görüşü ile bir birleşime varmaya izin veriyordu. Oysa *Luther*. yaptığı Kilise devrimiyle, Reformasyonla, hümanistlerin genel-insansal bir eğitim dini çabasının önünü kesiyordu. *Luther*, başlangıçta kurum olarak kiliseye karşı çıkmasına rağmen sonradan kendisinin örgütlediği dinsel yaşam, dünyasal bir kültürün yayılmasına daha az olanak veriyordu. Bu yüzden Protestanlık. hümanistlerin eleştiri hedefi olmada birincil konumdaydı. *Luther*'den hareket eden dinsel yenilenme. her salt dünyasal oluşuma olduğu gibi felsefeye de ilkin karşı duruyordu. Fakat daha *Luther*'in kendisi. kendi inanç öğretisini geliştirme ve savunmada skolastık düşünce yollarına el atarken dinsel hareket, başlangıçtaki felsefenin reddini alıkoyamadı. Öte yandan Alman ülkesinde pek yaşanmayan Rönesans, gerçi kilisenin tek ve ayrıcalıklı okul olmak niteliğini ortadan kaldırmıştı, ama dinsel ve ahlâksal en yüksek yetke olarak onun karşısında eğildi. Buna karşın Reformasyon. vicdanı kilisenin vesayetinden kurtardı.

Her ikisi de kökensel olarak Hümanizmden hareket eden *Philipp Melanchthon* (1497-1565) ile *Ulrich Zwingli* (1484-1531)'den ilki *Aristoteles*'çiliğin Stoacı bir tarzına, ikincisi ise Rönesans *Platon*'culuğuna bağlı kalarak felsefe ile Protestan inancının, akıl ile vahyin, Hümanizm ile Reformasyonun, Antikçağ ile Hıristiyanlığın bir bireşimini üstlendi. Ancak onlar. çelişkisiz bir birliğe erişemedi.

Protestanlığın ilk büyük filozofu olan **Melanchthon**, *Erasmus* anlamında Antik eğitim gördü. gençliğinde Hümanizmin öncüleriyle dostluk kurdu. Gönülden daima bir hümanist olmasına karşın, *Luther*'in büyüleyici kışiliğinin etkisinde kaldı; *Loci theologici* (1521) adlı yapıtının ilk basımı ile *Luther* düşüncesinin saf bir yorumcusu olarak göründü. Buna rağmen, yaklaşık 1523/24'ten bu yana klasiklere duyduğu eski sevgi ve insan aklına güven, onda yeniden uç verdi. Dinsel hareket çerçevesinde Hümanizmi, eklektik bir *Aristoteles*'çiliğe indirgemek pahasına da olsa korudu. *Melanchthon*'un felsefesi üç bölüme ayrılır· Diyalektik, fizik ve etik. Birkaç değişik basımı yapılan *Dialektik*, 1541'de *Erotemata dialectices* olarak en olgun biçimini kazanır. Yapıt, bilim öğretisi ve tanrıbilim ile sıkı bir bağıntıyı içerir. *Fizik*; gökyüzü, yıldızlar. öngörü, zorunluluk, rastlantı, sonsuzluk, dünyaların çokluğu, nesnelerin genel özellikleri, hareket ve din-

ginlik, mekân ve zaman, evrenin içkin erekliliği, Tanrı'nın varlığı gibi konuları içerir. *Etik*'e geçiş niteliğindeki *Commentarius de anima*'da ruhsal yaşam, *Aristoteles*'çi bakışla ele alınır. Ancak *Aristoteles*'çi tekçilik üzerinden ikiciliğe varılır. Ruh, bedenden ayrılabilir. tözsel bir varlık olarak görülür. *Melanchthon*'a göre, zihin boş bir levha değildir; sayı ve düzen gibi temel kavramlar, geometrik, fiziksel ve ahlâksal ilkeler onda doğuştan vardır. *Etik*'te, Tanrı ve Tanrı istencine hizmet eden erdem, en yüksek erek olarak ortaya konur. Yararcılık ve *Epikür*'cü hazcılık reddedilir, ancak ahlâksal istencin hizmetine sokulmakla büsbütün bir yana atılmaz. Stoa ahlâk öğretisi katı bulunur. Doğuştan olan ahlâk yasası aynı zamanda doğal hukukun da temeli olarak görülür. Uyumlulaştırılmış, Skolastikleştirilmiş bir *Aristoteles*'çilik örtüsü altında *Melanchthon* felsefesi, gerçekte doğal tanrıbilim ile vahiy dininin bir açıklamasına ilişkin eklentileri içerir.

Melanchthon'un yanında, Alman kültür çevresinde Reformasyon ile felsefe arasında ikinci büyük bireşimi ortaya koyan **Zwingli**, Bern, Viyana ve Basel'de, 1506'dan itibaren de Glarus'ta eğitim gördü, antik kültürü edindi. Dinsel-felsefi ana yapıtı *De providentia*'da, kendisinde tüm iyiyi içeren Tanrı'yı en yüksek iyinin belirlenimi olarak görür. Aynı zamanda en yüksek güç ve en yüksek hakikat olan Tanrı, başka türlü olamaz. Doğa yasaları da Tanrı'nın etkinliğinden başka bir şey değildir. Tanrı sonsuzdur, dünya ve onun bölümleri sonludur, ancak onlar Tanrılıkta içkindir. Tanrı'nın kendini açması (vahiy) evrenseldir. Tanrı'nın kişisel görünümü olarak İsa'da, putperestlerdeki ve Yahudilerdeki ön-açınım içerilmiştir. *Zwingli*, yalnızca insan tekinin günah işlemesini değil, aynı zamanda Adem'in Cennetten kovuluşunu da Tanrısal etkiye geri götürerek, belirlenimciliğin tüm sonuçlarını ortaya koyar. Tanrısal kayra, günahı da, günahlı doğayı da tanrısal istencin içine alır. Bu güçlüklerin çözümü olarak *Zwingli*, Tanrının haklı çıkarılmasını, Tanrı günaha yalnızca izin vermekle kalmayıp aynı zamanda onun nedeni de olmakla haksızlık yapmaz; çünkü onun istenci, hiçbir yasaya bağlı değildir, tersine haklı ve haksız olan şey, ilkin onun sayesinde vazedilmiş olur biçimindeki Stoacı düşünceye dayandırır. Her gerçek yaşam düzeni, insansal yetkin olmayışa uyar. Bu, tanrısal adaletle insansal adalet arasındaki ayrımı gösterir. Tanrısal adalet, her şeyden önce, sınırsız yakın sevgisi'ni buyurur. İyi bir yaşamın tüm buyrukları; mülk, miras, ant içme ve savaş yasağı yakın sevgisi'nden çıkar.

Protestan-reformcu hukuk felsefesinin en yüksek noktasını hukukçu, politikacı, hümanist ve tanrıbilimci **Hugo Grotius** (1583-1645) oluşturur. *Grotius*, Delft'te doğdu, henüz gençlik yıllarında bilgin olarak kabul gördü, daha sonra hukukçu ve devlet adamı olarak ülkesinde yüksek mevkilerde bulundu, fakat Oldenbarnevelot'in düşmesine karıştı, ömür boyu hapislikten karısının bir hilesi sayesinde kurtuldu. daha sonra Paris'te İsveç büyükelçisi olarak görev yaptı. İsveç'ten bir seyahat dönüşü Rostock'ta öldü.

Grotius, Mare liberum... (1609) adlı yapıtında, Hollandalıların Doğu-Hindistan'a ticaret özgürlüğünü savunma adına deniz hukukunun ana çizgilerini felsefi tarzda geliştirdi. Başyapıtı De jure belli et. *pacis* (1625)'de iki sorunu sanatsal bir tarzda işleyerek ortaya koyar. Biri savaş hukuku, diğeri kamusal ve sivil hukuka ilişkin sonuçlar ile birlikte genel bir doğa hukukunun temellendirimi sorunudur. Yapıt, genellikle bir hukukun olup olmadığı ön-sorusunun tartışılmasıyla başlar. *Grotius*'a göre, canlıların hareketleri yalnızca kendi yararlarına yönelik değil, aynı zamanda topluluk kaygısı da taşır. Bu da doğadan kaynaklanır. Akıllı varlık olarak insanın eylemi ise doğru olana yönelir. Bu, hiçbir Tanrı olmasaydı bile hukukun kaynağı için yeterli olurdu. Tanrı'nın istencine uyan akıl ise bize hukukun ikinci kaynağını verir. Kitapta ayrıca, haklı bir savaşın olup olmadığı sorusu olumlu yanıta göre tartışılır; bir savaşı ortaya çıkaran nedenler, savaşta neye izin verilmesi gerektiği gibi konular ele alınır.

Alman teosofisinin en yüksek noktasını **Jacob Böhme** (1575-1624) oluşturur. Ona göre, mutlak dinginlikten, ebedi birlikten ve bir hiçlikten Tanrı'nın istenciyle bu evren doğmuştur. Baştan başa bir istenç olan Tanrı'nın bu kendini doğurma süreci sonsuzdur. Ondan ilkin tinsel dünya, sonra da maddi dünya ortaya çıkmıştır. Tanrı, insanda kendini açarak, kendini bularak kendine döner. Her şeyde kötü ve iyi birliktedir. Zehir ve kötülük olmasaydı ne hayat ne hareketlilik olurdu. Her şey bir evet ve hayırdır. Hayır evetin ya da hakikatin karşıtıdır ve böylece hakikatin kendisi bir karşıtlıktır.

Luther'in Reformasyonu, tanrıbilimsel çatışmalarıyla Ortaçağı en azından iki yüzyıl uzatmıştır *(Troeltsch)*. Alman hümanistlerinin hiçbiri de bu dinsel havanın dışına çıkamamıştır. Bu tanrıbilimsel, metafizik eğilim ve *Böhme* ile doruğa varan mistisizm, daha sonraki Alman felsefesinde, *Leibniz*'te, özellikle de Alman İdealizmi ve Romantizminde açık ya da örtük olarak kendisini daima hissettirecektir.

Tanrıbilimsel bir metafiziği bilimsel düşünceyle birleştiren, **Gottfried Wilhelm Leibniz** (1646-1716) oldu. Kendinden sonraki Alman felsefesi, birçok yönüyle ona bağlanmakla ilk büyük Alman filozofu olarak bilinir. Leibzig'de doğdu, Leipzig ve Jena'da felsefi bilimler ve hukuk eğitimi gördü. Kendisine üniversite üyeliği önerilmesine karşın kabul etmedi. Yalnız bir fi-

lozof değil, aynı zamanda doğabilimci, matematikçi, mucit, diplomat, tarihçi, filolog, hukukçu, teolog da olan *Leibniz*, kurumsal çalışmaları, politik etkinlikleriyle de çok yönlü ve etkin bir hayat sürdü. Felsefi yapıtlarını Almanca yazmamakla birlikte, Almancanın felsefe dili olması için önemli çabalar gösterdi. Bir "bireşim ve uyum filozofu" olarak nitelenen *Leibniz*, bu felsefi tutumunu, zamanında Almanya'da baş gösteren dinsel ve politik çatışmaları uzlaştırmayı denemekle pratikte de gösterdi. Yine politik bir amaç için gittiği Fransa'da dönemin ileri gelen bilginleriyle tanıştı. Bir aralık görevle gittiği Londra da ufkunun gelişmesine yaradı. Dükün saray danışmanı ve kütüphanecisi olarak geldiği ve son kırk yılını geçirdiği Hannover'de öldü.

Leibniz, kurgucu bir filozofu olmasına karşın, felsefesi tek tek bilimlerle de sıkı bağıntıdadır. Matematiğin gerçeği tanımada en elverişli bilgi olduğu kanısında olan filozof, bunu "upuygun bilgi" olarak sayı bilgisinde görür. Bütün bilgilerimizi matematik bir seçiklik derecesinde bilseydik, bilgimiz gerçeğe upuygun olurdu. Bilgi ideali olan bu mathesis universalis'e, yani evrensel bilgiye varmak için, kavramlarıyla tıpkı sayılar gibi matematik işlemler yapılabilen bir "genel işaretler dili"ne *("characteristica universalis")* sahip olmamız gerekir. Bu düşüncesiyle *Leibniz*, simgesel mantığın öncüsü olmuştur. *Leibniz*, on yedinci yüzyılın diğer kurgucu düşünürleri gibi felsefeyi bilgi bütününü içinde bulunduran kapsayıcı bilim olarak anlar. Bu felsefe, dünyayı bir dizge olarak kavrayan bir metafizikte tepe noktasına varır. Bu dizge, temelini evrensel bir akla uygunlukta bulduğu için akıl bilgisini de kapsar.

Tüm on yedinci yüzyıl felsefesini belirlemiş olan, kuşkusuz *Leibniz*'e de önemli etkiler bırakmış olan *Descartes*'ın ortaya koyduğu mekanist evren tablosunu *Newton*, bulduğu çekim yasası ile hesap edilebilir, mekanik-matematiksel bir doğa açıklaması biçimine sokmuştu. *Schelling, Newton*'un cisimsel dünya için oluşturduğu dizgenin yanında *önceden kurulmuş uyum (harmonie préétablie)* ilkesiyle *Leibniz*'in tinsel dünyanın dizgesini ortaya koyduğunu söyler. Sonsuz sayıda tözlerin her biri, her bir monad, kendi içinde kapalıdır. "Monadların pencereleri yoktur." Ancak her biri aynı şeyi, tüm dünyayı tasavvur etmekle aralarında bağıntı kurulmuş olur. Bu bağıntı, en altta maddi monadın, en üstte Tanrı'nın bulunduğu bir sıradüzeni ortaya koyar. Bilinçli olmadıklarından aşağı monadların evreni tasavvur etmeleri, onun edilgin birer aynası olduklarını gösterir. En yüksek monad olan Tanrı ise her şeyi apaçıklıkla, bilinçle bilir.

Başlıca eserleri: "Metafizik üstüne konuşmalar" (1686), "İnsan anlığı üzerine yeni denemeler" (1704), "Theodicee" (1710), "Monadoloji" (1720), "Doğanın ve inayetin ilkeleri" (1740).

Leibniz felsefesiyle sıkı bağıntıda olan ussalcı filozof **Christian Wolff** (1679-1754), metafizik sorunları dogmatik kesinlikle sonuçlandıran çepeçevre bir "okul felsefesi" kurdu. Çok güçlü *Leibniz* etkisi yüzünden onun felsefesine *"Leibniz-Wolff felsefesi"* de denir. Eserlerini Latince yanında ilk kez anadilinde kaleme alan Alman filozofu olan *Wolff*. Alman Aydınlanmasının da hazırlayıcısıdır.

Wolff, Breslau'da doğdu. ilk başta tanrıbilimci olmaya karar vermişken, felsefeye duyduğu eğilim ağır bastı, 1703'te *Leipzig*'de doçentlik sınavını verir vermez Leibniz'le temasa geçti. 1706'da Halle'ye matematik profesörü olarak çağrılmasını *Leibniz*'e borçludur. Orada felsefenin bütün bölümleri üstüne ders verdi. Ussalcılığı yüzünden ilkin ülkeden kovuldu. Aydınlanmacı hükümdar *Büyük Friedrich* Prusya kralı olunca yeniden Halle üniversitesine çağrıldı. Burada öldü; ölmeden önce felsefesinin geniş bir yaygınlık kazandığını gördü.

Wolff, ahlâk öğretisinin felsefi temellendirimi sorunundan yola çıkar. Sorunun çözümünü, temellendirilmiş ansiklopedik bilgiye dayandırır. Ancak bu bilgi ansiklopedisi eklektiktir Almanca felsefi terimlerin oluşmasında önemli katkıda bulunan *Wolff*, "Ontoloji"nin de ad babasıdır. Ontolojiyi varlık kavramının mantığı olarak anlar. Ona göre, mantığın bir ilkesi ve en yüksek ilke olan çelişmezlik ilkesi, yalnız bir düşünme yasası değil, aynı zamanda bütün nesnelerin de yasasıdır. Daha sonra Alman İdealizminin de benimsediği bu düşüncesi *Wolff*'u *Kant*'ın "rasyonalist dogmatizmin en zorlu temsilcisi" diye adlandırmasına neden olmuştur.

Başlıca eserleri: "Tüm matematiksel bilimlerin başlangıç temelleri" (1710). Her biri "Ussal düşünceler" diye başlayan, mantık, metafizik, ahlâk ve politika üstüne dört yazısı (1712, 1719, 1720, 1721).

Genellikle 18. yüzyıl Aydınlanma felsefesi, özgün düşünceler ortaya koymamış, elde bulunanları olabildiğince geniş çevrelere yaymaya çalışmıştır. Hazır düşünceler ile yetinme, en çok Alman Aydınlanmasında görülür. Bilimin bir aydınlatma işi olduğunu Almanya'da ilk olarak öne süren, felsefenin Almanca yapılıp okunması için uğraş veren **Christian Thomasius** (1655-1728); dinsel aydınlanma bağlamında mucize ve vahyi reddeden **Samuel Reimarius** (1694-1768); dinsel ve felsefi aydınlanma düşüncelerini yayan, felsefenin ödevinin sağduyunun doğru olarak bildiği şeyi akıl yoluyla açık ve kesin kılmak olduğunu savunan **Moses Mendelssohn** (1729-1786). Alman Aydınlanmasının düşünürleri arasında sayılabilir. En parlak temsilcisi ise, Fransa'da *Voltaire*'le olduğu gibi

bir edebiyatçıdır: **Gothold Ephraim Lessing** (1729-1781). *Lessing*, deizmin akıl dini ile vahiy dini Hıristiyanlık arasındaki çelişkiyi kaldırmayı, her ikisinde bulunan eksikliği göstermek yoluyla onları uzlaştırmayı denemiştir. Gerçi bu denemeden teistler memnun olmuş değildi. *Spinoza*, *Leibniz* ve *Shaftesbury*'den hareket eden *Lessing*, insan ruhunu zincirleyen tüm dogmalara karşı koymayı öne sürdü. Dinsel konuları eleştirel araştırma özgürlüğünü, insanlığın kutsal hakkı olarak gördü. İnsanlığın ahlâksal ilerlemesine inandı. Dinsel hoşgörüyü savundu. Yahudi düşmanlığına cesaretle karşı çıktı.

Etkileri, kendisinden sonraki felsefeyi belirlemeleri bakımından İlkçağın iki büyük filozofu *Platon* ve *Aristoteles*'le ve modern felsefenin kurucusu *Descartes*'la ancak karşılaştırılabilecek olan **Immanuel Kant**, 1724'de Doğu-Prusya'da Königsberg'te doğdu. 1732'de pietist (zühdî) eğitim veren Collegium Fridericianum'da öğrenime başladı. 1745'de Königsberg Üniversitesi Tanrıbilim Fakültesi'nde yüksek öğrenimini tamamladı. Königsberg dışında özel öğretmelikler yaptı. 1754'te Königsberg Üniversitesinde akademik yaşamı başladı. 1758'de profesörlük başvurusu reddedildi. Haftada 40 saat ders veriyor, geçim sıkıntısı yüzünden kitaplarını satmak zorunda kalıyor ve ek iş olarak kütüphane memurluğu yapıyor. 1770'de yine kendisinin başvurusu üzerine mantık ve metafizik profesörlüğüne atanıyor. On yılı aşkın bir süredir üzerinde çalıştığı eleştirel felsefesinin ilk başyapıtı olan "Salt Aklın Eleştirisi"ni 1781'de yayımlıyor. 1778'de ikinci başyapıtı :"Pratik Aklın Eleştirisi"ni ve 1790'da üçüncüsü "Yargıgücünün Eleştirisi"ni yayımlıyor. 1796 yılına dek öğretim görevini sürdürüyor. 1804'te ölen *Kant*, derinden etkileyici dış ve iç olaylara maruz kalmaksızın süren yaşamı boyunca Doğu-Prusya sınırlarını dışına hiç çıkmadı.

Kant, yalnızca bir filozof değil, aynı zamanda bir doğabilimcidir. Birçok yıllar ders verdiği fiziki coğrafya konusunda, evrenin oluşumunu tümüyle mekanik ilkeler ile açıkladığı, "Genel doğa tarihi ve gök kuramı" adıyla yayımladığı eserini ortaya koyar. Daha sonra geliştirilmiş olan bu kuram, *"Kant-Laplace Kuramı"* diye bilinir. Öğrenim yılları sırasında Alman üniversitelerinde bir okul felsefesi olarak etkin olan *Wolff*'un dogmatik öğretisinden kurtuluşunu, İngiliz filozofu *Hume*'a borçludur. *Hume*'un dogmatik uykudan uyandırdığı *Kant*, kesin bir bilgi anlamında tüm metafiziğin olanaksızlığını gösterdiği *Kritisizmi* (eleştirel felsefe) temellendirir. *Kant*, gerçi bir Aydınlanma filozofu değildir; ama o, Alman Aydınlanmasının ruhundan beslenmiştir. "Aydınlanma nedir?" başlıklı yazısıyla da Aydınlanmayı en iyi anlatan filozoftur.

Salt Aklın Eleştirisi ile *Kant*, bilgi kuramında yaptığı devrimi *Kopernikus*'un astronomide yaptığı devrime benzetir: Orada merkeze güneşin konulması, burada öznenin merkeze alınması. Deneycilik özneyi dışardan gelen duyu verilerinin salt bir alıcısı olarak edilgin kılmıştı. Oysa bilgiyi meydana getiren öznedir. Öyleyse bilginin ne olduğunu ve sınırlarının göstermek, onu meydana getiren öznenin, salt aklın, anlama yetisinin eleştirisi ile olanaklıdır. "Bilgimiz deney ile başlar, ama bundan dolayı bütün bilgilerimiz deneyden çıkmaz." Çünkü deney yapabilmemiz için bizde deneyden önce (a priori) bir takım ana kavramların olması gerekir. Anlama yetisinin salt biçimleri olan bu kavramların ikisini, yani *zaman* ile *mekânı Kant* "görü" diğer on ikisini de "kategori" olarak adlandırır ve kategorilerin bir çizelgesini verir. Salt a priori yargı, kendisine hiçbir duyu verisinin, yani deneyin karışmadığı bilgidir. Bu bilgi, kesin, zorunlu genel geçerdir; ama bilgimizi genişletmez, yalnızca kavramın kendisinden çıkarılır. Buna karşın sentetik yargı, duyu verilerinden elde edilir, bilgimizi genişletir, ama zorunlu doğru değildir, geçerliliği deneye bağlıdır. Bu ikisinin birliği, yani sentetik a priori yargılar ise hem bilgimizi genişletir hem de zorunlu doğru ve genel geçerdir; örneğin: "Cisim yer kaplar." "Yer kaplama" "cisim" kavramının kendisinden çıkmaz. Bir bilimin bilim adını hak etmesi için onda ilkeler olarak sentetik a priori yargıların olması gerekir. Bilgimiz, görünüşlerin (phainomenon) bilgisidir. Biz, şeyin kendisini, noumenon'u bilemeyiz. Noumenon, *Kant* için olumsuz belirlenimli sınır kavramıdır; görünüş dünyasının sınırıdır. Bu yüzde onun bilgisini vermez; vereseydi, zaten o, sınır kavramı olmazdı.

İnsan, görünüşler dünyasında, bu dünyanın yasası nedenselliği (kausalite) bağlı bir varlık olarak, herhangi bir canlı gibidir; doğar, büyür, ölür. Bu dünyada özgürlükten söz edilemez. Ama insan başka bir dünyanın daha yurttaşıdır. Noumenon'un sesi olarak insanın içinde duyduğu ahlâk buyruğu, onu "ahlâk dünyası"na, "gayeler ülkesi"ne yükseltir ve o, ancak o zaman özgür olur. *Kant*, *İkinci Eleştiri*'de ve *Ahlâk Metafiziğinin Temelleri* adlı yapıtında özgürlük felsefesi de demek olan ahlâk felsefesini ortaya koyar. Eylemlerimizin kendisinden hareket ettiği ahlâk buyruğu koşulsuz (kategorik) olmalıdır; "Yapmalısın!" biçiminde dile gelir. Koşullu (hipotetik) buyruk, koşula bağlı olmakla, belli bir neden veya sonuç için yapılmakla o sonuca hizmete yöneliktir ve ahlâksal olmaz. Ahlâksal eylem ödevden dolayı olmalıdır. Eylem, ödeve uygun görünüp temelinde iyiyi isteme yoksa, yani ödevden dolayı değilse, ahlâksal değildir. "İyiyi isteme" tüm eylemlerimizin temelinde olandır. İstemenin iyiliği, onun yaptığı şeyle ölçülemez. "Sadece isteme

kendi başına iyidir." *Kant* ahlâk buyruğunu içi boş, salt bir biçim olarak verir: "Öyle hareket et ki, hareketinin motifinin bütün insanlar için geçerli olmasını isteyebil!" Buyruğun içini doldursaydı, o zaman bize ne yapmamız gerektiğini söyleyecekti ve biz özgür olamayacak, dolayısıyla ahlâksal edimde bulunamayacaktık. İnsan, yasasını ancak kendi koyar, kendi uyarsa özerk (autonom) olur, özgür olur. İnsan hiçbir şey için araç olamaz, Tanrı için bile. İnsan, ahlâksal eyleminde hem kendisini hem diğer insanların her birini gaye olarak alır.

İlk iki *Eleştiri*'den çıkan sonuca göre, insan biri nedensellik yasasının geçerli olduğu görünüşler dünyasının, diğeri "gayeler ülkesi"nin olmak üzere iki ayrı dünyanın yurttaşıdır. Gerçi *Kant*, bu iki dünya arasındaki birlik hakkında kesin bir şey söylenemeyeceğine inanır, ama bu birliği *Üçüncü Eleştiri*'de insanın varlık bütününde ortaya koyar. Bu da *İkinci Eleştiri*'de ortaya konan etiğe dayanan ereksellliğin bir başka tarzının doğada ve sanatta bulunmasıyla gerçekleştirilir. Bu ereksellik, insanın da içine girdiği doğadaki ve sanatlardaki güzellik ve yücelikle ilgili olan estetik ile canlılar dünyasını birleştirir. Doğada gördüğümüz güzellik ve yücelik (ereklilik), bizim içimizdeki ahengi harekete getiren biçimsel bir karakter taşır. Böylece sanat yapıtlarında bulduğumuz "ereksiz bir ereklilik"le onları hoşa giden bir şey olarak algılarız. Estetik yargının ereksiz bir erekliliğe sahip olması, onu nesnelerin biçimi demek olan oyuna götürür. Yalnızca kendi kendisi için hoşa giden uğraş olan özgür sanat, kendisinden başka hiçbir erek taşımaz. Sanat eseri, doğanın taklit edilmesinden ibaret değildir, duyulara verilenleri aşar. Sanat eseri ideal bir karakter taşır, duyu dünyasında ona denk gelebilecek bir şey bulunmaz. Böylece *Kant*, kendisinden sonra onu izleyecek birçok filozof için idealist bir estetiğin yolunu açmış oldu.

Kant, tarihsel varlık alanında da bir tür ereksellik görür: "İnsanların işlerinin anlamsız görünen gidişinde, sanki gizli bir plan saklıdır." İnsan doğadan suçsuz değildir, onda hem iyiye hem kötüye doğru eğilim vardır. Ancak insan varlığının anlamı, iyinin gerçekleşmesinde ortaya çıkar. İnsan dünyasındaki çeşitli zıtlıklar, bu zıtlıklardan doğan savaşlar da barışa karşı duyulan isteği güçlendirir. Sürekli barış, insan aklı ve ahlâkının ona gösterdiği ve ondan beklediği idedir.

Anılanların dışında başlıca eserleri: *"Prolegomena"* (1783), *"Ahlak metafiziğine temel koyma"* (1785), *"Doğabilimin metafiziksel başlangıç temelleri"* (1788), *"Salt aklın sınırları içinde din"* (1793).

Hıristiyanlığı insanlık dini, insanı doğanın son noktası ve onun tarihini insanlığa doğru sürekli açılan gelişim olarak göstermeyi kendisine ödev edinen **Johann Gottfried Herder**, 1744'te Doğu Prusya'da Mohrungen'de doğdu. Weimar protestan başpapazı olan *Herder*, burada 1803'te öldü. Eleştiri öncesi döneminde *Kant*'ın öğrencisi oldu, onun astronomi, fiziksel coğrafya, doğanın genel yasaları üstüne olan derslerini beğeniyle dinledi. Ancak *Kant*'ın apriorizmine, empirik içerikle a priori biçim ayrımına karşı dilin gelişim sürecini öne süren Herder'e göre akıl, ilkin konuşmakla oluşmuştur. *Kant*'ta birer a priori biçim olan zaman ile mekân, ona göre deney kavramlarıdır; bilginin biçimi ile içeriği de kaynağında birbirinden ayrılmış değildir. Yine *Kant*'ın doğa ile özgürlük arasına koyduğu keskin ikileme, doğadaki basamaklı gelişim ile zihnin özsel birliği düşüncesiyle karşı çıkar. Doğada olduğu gibi tarihte de belli doğal koşullara göre oluşmuş sabit yasalar vardır. Tarihin ilerleme yasası, doğanın ilerleme yasasına dayanır. Bu da cansız doğa güçlerinin etkilerinde gizli olarak bulunan ve canlı doğada git gide basamaklı biçimde açılan yasadır. Bu açılım, insan dünyasında ilkin kuzey kutbunda başlar, bu nedenle Eskimolor, insanla hayvan arasında bulunur. Güneye, Asya sırtlarına inildikçe insan soyu biraz daha güzelleşir, ancak asıl insan biçimine varmak için Yunanistan'a gelmek gerekir. Bu basamaklı yapı Avrupa halklarında, özellikle de Cermen halklarında tamamlanır. *Herder*'in doğalcı şovenist tarih anlayışında yeryüzü halkları, tepe noktasında Hıristiyan-Avrupalıların bulunduğu bir sıradüzeni oluşturur. Yapıtları: *"İnsanlık tarihinin felsefesi hakkında düşünceler"* (1784-91), *"İnsanlığın ilerlemesi hakkında mektuplar"* (1793-97), *"Anlama yetisi ve deney, akıl ve dil, salt aklın eleştirisi hakkında bir üst-eleştiri"* (1799).

Kant'ın açtığı idealist estetik yolunda, güzelliğin görünüş dünyasında ortaya çıkan özgürlük olduğunu ileri sürecek kadar ondan daha da ileriye giden şair filozof **Friedrich Schiller** (1759-1805) olur. Ona göre, insanda biri duyusal dürtü, diğeri biçim dürtüsü olan, birbirine karşıt iki dürtü vardır. Ama bunlar insanda birlikte etkide bulunur. Bu birliktelikten de yeni bir dürtü olan oyun dürtüsü çıkar. Oyun dürtüsü, insanın birbirine karşıt olan duyusal ve ussal yönlerini birleştirir. Schiller, bu kadarla da kalmaz, oyunu cansız doğadan başlatır, basamak basamak yukarı çıkarır: bitki ve hayvan dünyasına ve insana. Böylece oyun evrensel bir ilke olur. Sanki doğa adım adım zincirlerini gevşetmiş, sonunda insanda tümüyle kırmıştır. "İnsan oynadığı yerde ancak tam insandır."

Kant, metafiziğin olanağını reddetmesine karşın, ondan hareket eden Alman İdealizminin filozofları *Fichte, Schelling, Hegel*'in dizgelerinde, metafizik kurguya geri dönülür. Onların çok ümit vaat eden gösterişli eserleri, hayranlık duyan geniş bir çevre bulur.

Johann Gottlieb Fichte (1762-1814), Saksonya ile Silezya arasında bulunan Oberlausitz bölgesinin bir köyünde, yoksul bir dokumacının oğlu olarak doğdu. Dokuz yaşındayken zekâsının parlaklığını bir rastlantı sonucu keşfeden zengin bir baron sayesinde bu yoksul yaşamdan kurtulur. Baron *Fichte*'nin eğitimini üstlenir. Ancak koruyucusunun ölümü üzerine *Fichte*, Jena ve Leipzig Üniversitelerindeki eğitimini büyük sıkıntılar içinde yapar. *Kant*'la tanışması onun üzerinde olumlu etkiler bırakır. Jena Üniversitesinde öğretim görevi alır. Romantikler çevresine girer, hem onların *Fichte* üzerinde büyük etkisi olur hem de *Fichte* Romantiklerin ilk filozofu olur. Uzlaşmaz, çatışmacı kişiliği ve "ateizm tartışması" yüzünden Jena'dan ayrılır, Berlin Üniversitesine gider. Burada ölür.

Fichte'nin yöntemi, Alman İdealizminin gelişiminde, her şeyden önce *Hegel*'de örnek oluşturacak diyalektik yöntemdir: Sav, karşı-sav ve bu ikisi arasındaki çelişkinin ortadan kalktığı bireşim. Yöntem bir yana *Fichte*'nin felsefesi, *Kant* felsefesiyle sıkı bağıntıdadır. *Kant*'ın ahlâk felsefesinin *Fichte* üzerindeki etkisi, onu kendi dışındaki şeylerle uğraşmak yerine daha çok kendi kendisiyle uğraşmaya götürür. *Kant*'ın kategorilerinin yalnızca görünüş dünyası için geçerli olması, *Fichte*'ye istenç bağımsızlığı olanağını gösterir. Onun etiği, *Kant*'ınki gibi mutlulukçu olmayan bir etiktir, dahası kahramanca-coşumcu (heroik-enthusiastik) yönü bakımından *Kant*'ı geride bırakır. Ana yapıtı *"Bilim öğretisi"* (1797)'inde hareket noktası "mutlak Ben", gerçek bilincin beninden tamamen başka bir şeydir, ama bilinç varlığı ile bilincin özdeşliğinden başka bir şey değildir. "Mutlak Ben", tüm ortak aklın, tüm düşüncenin temelindeki benlik'tir. *Fichte*'ye göre, olanaklı iki felsefi hareket noktası vardır: Dogmatizm ve İdealizm. Birincisine göre, yaşantılar, zorunluluk duygusunun eşlik ettiği tasarımlar olarak kendi başına aşkın bir şeyin ürünleridir. İkincisi için böyle bir şey yoktur. Söz konusu tasarımlar, özgürlük duygusunun eşlik ettiği, aşağı yukarı hayalgücü tasarımları gibi zihnin ürünleridir. *Fichte*'nin bu yapıtında dile getirdiği "İnsanın nasıl bir felsefe seçtiği, nasıl bir insan olduğuna bağlıdır." Sözü, belirlenimci dogmatizm ile *Kant*'çı eleştirel özgürlük öğretisi arasındaki seçime ilişkindir. Bir vahiy olanağının reddedilebilir olmadığı, fakat aynı şekilde gerçekliği hakkında kanıtın olanaklı olmadığı sonucuna vardığı *"Tüm vahyin bir eleştiri denemesi"* (1792) adlı yapıtı da yine *Kant*'çı düşünce ve stilde kaleme alınmıştır. "Kapalı ticaret devleti"nde (1800), devletin kesin vesayetinde bir tür sosyalizmi savunur. 1804-5 yıllarında Berlin'de verdiği derslerden oluşan "Şimdiki çağın temel çizgileri"nde tarih felsefesini ortaya koyar. Tarihi, birincisi hiçbir deney bilgisi olmaksızın dünya planının kendisinden çıkarılmasına izin veren "apriori tarih" ikincisi alışılmış anlamda tarih olan "aposteriori tarih" diye ikiye ayırır. *"Alman ulusuna söylevler"*de (1807), olağanüstü güçlü bir Alman ulusal duygusunu ortaya koyar. *"Ahlâk öğretisi"* (1798), *"İnsanın belirlenimi"* (1800), başlıca diğer iki eseridir.

Kant'ın bilgi ile inanç arasında kesin bir ayrım yapmasına, aşkın olanın yolunu bilgiye kapamış olmasına karşın, Alman İdealizminin diğer filozofları gibi *Schelling* de bu yolda dolu dizgin ilerledi. Daha önce gerek *Schiller*'in estetik idealizminde, gerek *Fichte*'nin ahlâksal idealizminde eksik olan bir şey vardı: doğa. Bu eksiklik *Schelling* ile tamamlandı. *Schelling*'in eserlerinde felsefe tarihinin belli başlı bütün filozoflarının, putperestlikten Hıristiyanlığa tüm inanç dizgelerinin izleri bulunur. Önemli etkiler aldığı filozoflardan biri de *Leibniz*'dir. *Newton*'un maddi dünya dizgesi ile *Leibniz*'in tinsel dünya dizgesinin, bu iki dünyanın, real olanla ideal olanın, sonlu olanla sonsuz olanın birliğinin gösterilmesi *Schelling*'in felsefeden beklediği şeydi. Onun tarzının ilginç bir özelliği de şudur: *Schelling*, ele aldığı filozofun hiçbirini, başvurduğu düşünce ve inancın hiçbirini olumsuz yönüyle ele almaz.

Friedrich Wilhelm Schelling (1775-1854), Leonberg'de (Wüttenberg), kentin diyakoz ailesinin çocuğu olarak doğdu. Tübingen Üniversitesinde felsefe ve tanrıbilim öğrenimi gördü. Burada kaldığı vakıf yurdunda zaman zaman *Hegel* ve *Hölderlin*'le birlikte oldu. 1798-1803'de Jena Üniversitesinde felsefe profesörü, 1803-1806'da Würzburg Üniversitesinde doğa felsefesi profesörü olarak görev yapan *Schelling*, 1806-1820 yılları arasında Münih'te kaldı, Bavyera Bilimler Akademisi üyesi ve Plastik Sanatlar Akademisi genel sekreteri oldu. 1820'den 1827'ye dek Erlangen'de bulundu, zaman zaman buradaki Üniversitede ders verdi. 1827'de ikinci kez Münih'e geldi. Burada kaldığı 1841 yılına dek Üniversitede felsefe profesörü olarak görevini sürdüren *Schelling*, bu arada Bavyera Bilimler Akademisi Başkanı oldu, Krallık İçişleri Bakanlığı kültür politikası işleriyle ilgilendi, daha sonra kral olacak olan Maximilian II'nin felsefe öğretmenliğini yaptı. 1841-54 yılları arasında Berlin'de bulunan *Schelling*, zaman zaman Üniversitede ders verdi, 1842'de Prusya Bilimler Akademisi üyesi oldu, Bad Ragaz'da bir kaplıca ziyareti sırasında öldü.

Schelling'in felsefesi, kapalı, birlikli bir dizge karakterini göstermez. Gerçi o, felsefi gelişiminin ilk evresinde, doğa felsefesi temelinde bir dizge kurma çabasında oldu; ama sonradan dizgenin "uzağa bakan, yakınındakini göremeyen" bir şey olduğunu ayrımlayarak bundan vazgeçti. İlk yazılarında Ben'den yola

çıkmakla *Fichte*'nin bir izleyicisi olmasına karşın, daha sonra ondan tamamen ayrılır; hatta ona karşı cephe alır. *Fichte*'nin Ben'inin karşısına, Ben-Olmayan kavramını koyar. Bu bir çelişkidir. Fakat bu çelişkiyi *Schelling*, insan bilgisinin olanağı olarak görür. Bu olanak, varlık ile düşünme ilkece bir olduğu için aynı zamanda varoluşun da olanağıdır. Kuramsal ve kılgısal felsefenin tüm ödevi, bu ikisinin birliğine varmaktır.

Fichte'den aldığı, "zihinsel görü" ("intellektuale Anschauung") ve Spinoza'dan aldığı "yaratıcı doğa" ("natura naturans") kavramlarıyla *Schelling*, doğayı kendi kendini durmaksızın açan, yaratan, üreten organik bir bütün-varlık olarak kavrar. Bu, aynı zamanda Tanrı'nın bir açınımı (vahiy) olarak görülür. *Schelling*'in doğa felsefesi, doğaya bakan, nazarî (spekülatif) fiziktir. Bunun karşısına doğadaki hareketleri mekanik-matematik olarak betimlemekle yetinen deneysel fizik bulunur. Ama bu, "ölü doğa" ile ilgilenir. Oysa nazarî fizik, oluş halinde olan, yaratıcı doğa ile onun dinamik görünüşleriyle uğraşır. İlki doğanın yüzeyine, ikincisi içsel hareket ettirici mekanizmaya yönelir. Yöntem bakımından da birbirlerinden ayrılırlar. Deneysel fizik betimleyici olmasına karşın, nazarî fizik, kurucu-yapılandırıcıdır. Nazarî fizikçi, yani doğa filozofu, doğanın anlamını sorar. O, doğanın bütünün oluşum sürecinde nasıl bir yeri olduğunu araştırır. *Schelling*, deneysel fiziğe bilim gözüyle bakmaz; onun bilim dediği yalnızca nazarî fiziktir. *Schelling*'in doğa felsefesi, başlıca olarak onun "Bir doğa felsefesi üstüne düşünceler" (1789), "Bir doğa felsefesi dizgesinin ilk tasarımı" (1799) adlı yapıtlarında yer alır.

Schelling, doğa felsefesini kuramsal felsefe olarak nitelendirir. Onun karşısına, başlıca olarak "Transandantal idealizm dizgesi" (1800) adlı yapıtında ele aldığı kılgısal felsefeyi koyar. Doğa felsefesi nesnel olanı, kılgısal ya da transandantal felsefe öznel olanı ortaya koyar. Transandantal felsefe, çeşitli dönemleri olan öz-bilincin tarihidir. Burada tarih felsefesi başlar. Tarih, tanrısal planın gerçekleşmesi ya da Tanrı'nın kendini dünyada açması, gerçekleştirmesi süreci olarak anlaşılır. Kuramsal felsefe ile kılgısal felsefe, özdeşlik dizgesinde bireşime varır. Bu dizge, başlıca olarak "Benim felsefe dizgemin tasviri" (1801) adlı yapıtta ortaya konur. *Schelling*, burada biçim olarak varlığın yapılanışını mantıksal-matematiksel bir düzene göre ele alır. Dizgenin tepe noktasında, başlıca olarak "Sanat felsefesi" (1802/03) adlı yapıtıyla sanat yer alır. *Schelling*'e göre filozofun son ereği sanat felsefesidir. Sanat dünyası, real ve ideal olarak ikiye ayrılır. Real yanda müzik ve plastik sanatlar, ideal yanda söz sanatları bulunur. Sanat dünyasının realden ideale doğru giden bir yapılandırılması, tüm evren (universum) örneğine göre ortaya konur. Evreni yaratan Tanrı, sanat dünyasını yaratan sanatçıdır. Her ikisini bilen filozoftur. Böylece *Schelling*'in dizgeci dönemi sona erer. Onun bundan sonraki yazıları, çeşitli konularda ve kısmi biçimdedir. Bu dönemin ilk yazılarından olan ve *Schelling*'in sonraki etkisi, örneğin *Heidegger* ve varoluşçuluk üzerindeki etkisi bakımından önemli görülen "İnsan özgürlüğünün özü ve buna ilişkin konular üstüne felsefe araştırmaları" (1809) adını taşır. "Plastik sanatların doğa ile bağıntısı üstüne" (1807), "Olumlu ve olumsuz felsefe" (1827), "Mitoloji ve vahiy felsefesi" (1842) bu dönemin diğer önemli eserleri arasında yer alır.

Alman idealistlerinin etkisi en büyük olan filozofu **Georg Wilhelm Friedrich Hegel** (1770-1831)'dir. Gençlik çağında onun üzerinde başlıca üç etmenin rolü oldu: Antikler, *Kant* ve Fransız Devrimi. Dehası yavaş gelişir. İlkin kendisinden birkaç yaş küçük olmasına karşın *Schelling*'in öğrencisi ve tilmizi olur. *Hegel* son büyük dizgeci filozoftur. Ondan sonra felsefede tüm insan kültürünü bir dizgede çepeçevre kuşatma denemesine girişilmez. Onun dizgesi, kendi tarihsel gelişimi içindeki tüm tinsel gerçekliği kapsar: Ahlâk, hukuk, devlet, sanat din ve felsefe. Doğabilimsel sağın araştırmaların önemli gelişmeler kaydettiği bir dönemde, hiç de uygun düşmemekle birlikte doğa da bu dizge içine girer. Yöntemi diyalektiktir.

Hegel, yüksek görevlerde bulunmuş bir devlet memurunun oğlu olarak Stuttgart'ta doğdu. Henüz lisedeyken daha sonra tüm tinsel dünyayı kuşatan ilgisini ortaya çıkartacak olan Antik kültür dünyasıyla ciddi biçimde karşılaştı. 1788'de girdiği Tübingen Üniversitesinde felsefe ve tanrıbilim öğrenimini 1793'te tamamladı. Bu sırada Hölderlin ve Schelling ile üçü için de verimli olan dostluk kurdu. Eğitimini tamamladıktan sonra bir aralık Bern ve Frankfurt'ta özel öğretmenlik yaptı. Bern yıllarında "İsa'nın hayatı" (1795) ile us dininin va'z edilmiş dinle bağıntısı üzerine bir yazıyı (1795/96) kaleme alır. Üç yıl İsviçre'de kaldıktan sonra Almanya'ya geri döner. Bu sıralar, yine Hıristiyanlık üstüne daha büyük bir yazı yazar. İlk kez 1800 yılında kendi dizgesinin bir taslağını yapar. 1799'da babasının ölümü üzerine kendisine, geçimini birkaç yıl sürdürebilecek küçük bir miras kalır. 1801'de Jena'ya gider, yerleşir. Politik araştırmalara girişir, Alman anayasası üzerine bir yazı kaleme alır (1801-2). Her şeyden önce din ve devlet felsefesi sorunları, *Hegel*'in gençlik yıllarının başlıca uğraşı idi. 1795 ve izleyen yıllarda *Fichte* ve *Schelling* etkisine girer. Üzerindeki *Kant* etkisinde değişme olur. *Kant*'ın ahlâk yasası ona artık Hıristiyanlığın özü olarak görünmez, mistik bir kamutanrıcılığa yönelir. Jena'ya yerleşmesinden sonra ilk yapıtı olan "*Fichte*'ci

ve *Schelling*'ci felsefe dizgesi ayrımı" (1801) ile *Schelling*'in *Fichte*'yle çatışmasında, *Schelling*'in yanında yer alır. 1801'de Jena Üniversitesinde "De orbitis planetarum" adlı habilitasyon tezini verdikten sonra akademik öğretmen olarak görev alır, *Schelling*'le ortak çalışmalarını burada 1803'e değin sürdürür. Jena yıllarından kalma elyazması "İlk dizge" (1802). mantık, metafizik ve doğa felsefesini kapsar, "tin felsefesi" henüz görünürde değildir. Bu, onun gelecekte oluşturacağı dizgesinin bir taslağıdır. En yüksek olanı dinde bulduğu mistik eğiliminde değişme olur: dinin yerini felsefe alır.

Hegel'in ilk olgun ürünü, *Schelling*'le aralarının bozulmasına da neden olan "Tinin görüngübilimi", 1807'de yayımlanır. Eserin tamamlanması Jena'da savaş günlerine rastlar. Bu sırada *Hegel*'in tarih anlayışını etkileyen bir olay olur: atı üstünde Napolyon'u görür. Onu dünya-ruhunun kendisinde cisimleştiği birey olarak algılar. Savaş yüzünden Jena'yı ve Üniversitedeki görevini terk eder. bir süre "Bamberger Zeitung"un redaksiyonunu üstlenir. 1808'de Nürnberg'de 1816 yılına dek sürdüreceği "Aegidiengymnasium"un yöneticiliğini yapar. "Mantık bilimi"ni bu yıllarda (1812-16) kaleme alır. 1816'da Heidelberg'de felsefe profesörü olur, böylece "hayatının en yüksek arzusu" gerçekleşmiş olur. 1817'de dizgesini özetleyen "Felsefi bilimler ansiklopedisi" yayımlanır. 1818'de Berlin'e çağrılır. Dersleri, felsefi dizgenin tüm bölümlerine yayılır. Kolera salgınında ölür.

Hegel felsefesinin üç karakteristik çizgisi, panlogizm, mutlak idealizm ve diyalektiktir. Bu panlogizmde varlığın ilkesiyle düşünmenin ilkesi bir ve aynı şeydir; kavramda, soyut düşünmede gerçekliğin kendisi kavranır: "gerçek olan ussaldır, ussal olan gerçektir." Bu idealizm, ayrı bağlamlarda kullanılmasından, buna uygun olarak aralarında belli ayrımlar olması dışında yaklaşık aynı anlamlara gelen düşünme, evrensel akıl, ide, tin, Tanrı, diye adlar alan tözsel bir şeyden hareket eder. Salt mantıksal kavramsal açılım yoluyla her kavram (sav) kendi kendisinden bir başkasını çıkarır. onunla karşıtlık içinde bulunur (karşı sav); sonra bir bireşimde çelişki ortadan kalkar, yeni bir kavram oyunu başlar. Tözsel olan şey, tüm varlığı bu diyalektik süreçte yönetir ve son ereğine varır.

Dizgede tüm varlık biri doğa, diğeri kültür veya tarih dünyası olmak üzere iki ana bölümde ortaya konur. Buna göre felsefe, üç bölüme ayrılır. Birincisi, aynı zamanda varlıkbilim veya metafizik olan, kendinde ve kendisi için ide'nin bilimi **mantık**, ikincisi kendi başka-varlığındaki ide'nin bilimi olarak doğa felsefesi, üçüncüsü kendi başka varlığından kendisine geri dönen ide'nin bilimi olarak tin felsefesidir. Tin felsefesi, birincisi antropolojiyi, bilinci ve psikolojiyi içeren öznel tin, ikincisi hukuku, ahlâkı ve töreliliği içine alan nesnel tin, sonuncusu mutlak tin olmak üzere üç bölümde ele alınır. Törelilik; aile, kentsoylu toplum ve tarih felsefesini de kapsayan devlet alt başlıklarında incelenir. Mutlak tin ise sanat, vahiy dini ve felsefe olmak üzere üçe ayrılır.

Hegel için tarih felsefesi, en genelinde "felsefi dünya-tarihi"dir. "Felsefi dünya-tarihinin amacı, tarihte ide'nin bilgisi"dir. Tinin kendini açıp gösterdiği yer dünya tarihidir. Evrensel aklın veya tının kendini dünya tarihinde açması, tarihsel kronolojiye uygun olarak dört evreden geçer. Birinci evreyi insanlığın çocukluk çağı olan "Doğu Dünyası" oluşturur. "Güneş, ışık, doğudan doğar." Ama bu sabah ışığı soluktur. parıldamaz, ısıtmaz. İkincisi delikanlılık dönemi "Yunan" üçüncüsü erkeklik çağı "Roma" sonuncusu olgunluk çağı batıdır, onun en güzidesi olan "Cermen Dünyası"dır. "Batıda fiziksel güneş batar. ama onun yerine yüksek bir parıltı saçan öz bilincin iç güneşi doğar." Aklın tarihte kendini açma süreci. bilgiye ve özgürlüğe doğru gittikçe ilerleyen, gelişen kesintisiz bir çizgisellik gösterir. Bu çizgi, tinin kendini özgürleştirmesi ve kendi tam bilgisine ve bilincine ulaştığı Cermen dünyasında son bulur. Bu dünya tarihin sonudur. *Hegel*, aynı şekilde sanatın da sonundan söz eder. "Sanat eski çağların ve halkların onda aradığı ve yalnızca onda bulduğu zihinsel ihtiyacın bir tatminini artık vermez. Sanat bizim için geçmiş bir şeydir Mutlak olan. algılanabilir tarzda sanatta, tasarlanabilir tarzda vahiy dini olan Hıristiyanlıkta ortaya çıkar ve nihayet felsefede kavranır.

Anılanların dışında başlıca eserleri: "Estetik" (1844), "Hukuk ve devlet felsefesi" (1844), "Tarih felsefesi" (1848), "Din felsefesi" (1880).

Wilhelm von Humboldt (1767-1835), dizgeci büyük Alman idealistleri arasında olmamasına karşın. evrensel tarzda dünya kavrayışıyla onlara yakınlığı olan bir filozoftur. Yaşamıyla da yapıtlarıyla da klasik insanlık idealinin bir temsilcisi olan *Humboldt*'a göre bu idealin üç bileşeni vardır: evrensellik, bireysellik ve yaşamın bir sanat yapıtına doğru biçim alması demek olan bütünlük. İnsanlık idealinin genel gerçekleşimi tarihin ereğidir. Tarih araştırması, salt zihinsel bir konu değildir; tarihçi kendini ilgilendiği kişilerin ve dönemlerin içine yerleştirmelidir. "Devletin etkinliğinin sınırlarını bir belirleme denemesi üstüne düşünceler" (yayımı:1851) adlı yapıtında *Humboldt*, bireyin içsel kendi gelişiminde ve ulusun özgür yaratımında devletin koruyucu olması gerektiğini savunur. Başlıca felsefi etkisi, kurucusu olduğu dil felsefesi alanında olmuştur. Ona göre diller halkların ruhlarının yapısının yansısıdır. Dillerin ayrılığı da burada görülmelidir.

Prusya Devleti öğretim dizgesini ve üniversitelerin yapısını oluşturmada öncü olmakla büyük tarihsel öneme sahiptir.

Fichte, *Schelling* ve *Hegel*'in bir çağdaşı da *Schleirmacher*'dir. Özellikle *Kant*, *Spinoza* ve *Platon*'dan etkilenmiştir. *Kant* felsefesindeki gerçekçi ve idealist öğeleri dengeli bir tarzda ele almış olmakla onun öğretisi ideal gerçekçilik olarak nitelenebilir.

Ernst Daniel Schleiermacher (1768-1834), Protestan bir rahibin oğlu olarak Braslau'da doğdu, dinsel bir çevrede yetişti. Halle'de tanrıbilim öğrenimini tamamladıktan sonra bir yıllığına (1789/90) kaldığı Drossen'de istenç özgürlüğü üstüne bir rapsodi ve yaşamın değeri üstüne bir yazı kaleme aldı. Bir süre özel öğretmenlik yaptı. 1796'da Berlin'de Charité kilisesinde vaiz oldu. Burada, o sıralar Jena'dan Berlin'e taşınmış olan *Fr. Schlegel*'le tanıştı (1797), aralarında içten bir dostluk kuruldu, onun sayesinde romantik çevreye girdi. *Fr Schlegel*'in Athenäum'daki fragmanlarına da katkıda bulundu. "Monologlar" ve "Din üstüne konuşmalar "ı bu yıllarda (1789-1800) kaleme aldı. 1803'te "Şimdiye kadar olan ahlâk öğretilerinin bir eleştirisinin temel çizgileri"ni yazdı. Bir süre Berlin'den uzaklaşmak zorunda kaldı. 1804'de Halle Üniversitesinde tanrıbilim ve felsefe eylemsiz profesörü oldu. Üniversitenin savaş yüzünden kapanmasından sonra yeniden Berlin'e döndü. Burada yaşadığı 1807'den itibaren *Platon* çevirisi ve Yunan felsefesi tarihine ilişkin çalışmalar yaptı. 1810'da Berlin Üniversitesinin kurulmasıyla, burada tanrıbilim profesörü oldu, bu görevi ölümüne dek sürdürdü.

Schleiermacher'in gerçekçiliği, kendi tekilliğinde sonlu olanın düşünülmesiyle sınırlı değil, tersine sonlu olana, onun bütünle ve ebedi olanla birliğine bakan bir gerçekçiliktir. Din, kendini bu ebedi olanla bir hissetmektir. Kendimizi mutlak belirli hissetmemiz ve tüm varlığı içimizde ve dışımızda son bir nedene, tanrısallığa geri götürmemiz yoluyla din, dolaysız bir bağlanma duygusuna dayanır. Tanrı idesinde ideal ve gerçek olanın mutlak birliği, tüm çelişkileri dışarıda bırakmakla düşünülür olur; ama dünya kavramında ideal ve gerçek olanın göreli birliği çelişki biçimindedir. Buna göre Tanrı, ne dünya ile özdeş olarak ne dünyadan ayrı olarak düşünülecek olandır. Biz bir Tanrı varlığı hakkında dünya dışında hiçbir şey bilmeyiz. Tanrı, dünya olmaksızın asla var olamazdı; o halde dünyadan önce bir Tanrı varlığı hakkında da konuşulamaz. Nesnelerin Tanrı'ya bağlı olması demek, onların doğa bağıntısıyla koşullu olduklarından fazlasını söylemektir. Buna göre, Tanrı'nın dolaysız bir kavranışı, yani mucize olanaklı değildir. İnsan da doğa bağıntısı içindedir, bundan dolayı ahlâk yasası ile doğa yasası arasında esaslı hiçbir ayrım yoktur. Ama her bireyin kendine özgü anlamı kendi payına düşer öyle ki her birey, kendine özgü ilk-örneğini gerçekleştirmeye çağrılıdır. Kişilik özgürlüğü, bir kez inşa edilmiş bireyselliğin gelişiminden ibarettir. *Schleiermacher*, ahlâkı iyi huyluluk öğretisi, erdem öğretisi ve ödev öğretisi olarak ele alır. Akıl ve doğaca belirlenmesi bakımından her bir varlık iyi bir şeydir Mekanik olan, kimyasal olan, bitkisel olan, canlılık ve insanlaşma, akıl ve doğa birliğinin basamaklarıdır En yüksek iyi, doğa ile aklın tüm birliklerinin bütünüdür En genel ödev yasası şöyle der: Her an, tüm ahlâksal güçle ve tüm ahlâksal ödevle çaba göstererek eyle!

"Yanlış anlamadan kaçınma sanatı" olarak tanımladığı "hermeneutik"in de öncüsü olan *Schleiermacher*'in anılanlar dışında başlıca eserleri şunlardır: "Ahlâk öğretisinin bir dizge taslağı" (1835), "Felsefi ahlâkın özeti" (1841), "Dialektik" (1839).

Felsefe ile canlı karşılıklı ilişkiler içinde bulunan Alman Romantik Okulu, ilkin *Fichte*'de, onun yaratıcı hayalgücü kavramına yaslanarak filozofunu bulmuş, sonra şiir ile felsefeyi doğa felsefesinde birleştiren, tüm dünyayı sanat biçimi altında gören *Schelling*'le asıl büyük filozofunu edinmişti. *Schleiermacher* romantik zeminde dinin özünü duyguda bulmuş, etikte bireyselliğin hukukunu vurgulamıştı. Romantizm, *Goethe* (1749-1832)'de şiirin en yüksek noktaya ulaştığını gördü; felsefenin şiirden çıkıp, yeniden şiire döndüğünü söyleyen **Hölderlin** (1770-1843)'i filozof şair olarak niteledi. Romantizmin temsilcileri arasında *Fichte*'den etkilenerek onun mutlak Ben'inin yerine dahi bireyi koyan ve böylece bir deha kültüne doğru ilerleyen, ama daha sonra daha çok teosofik bir mistisizme yaklaşan ve vahiy inançlı olan **Friedrich Schlegel** (1772-1829) ile doğal gerçekliğin bir rüya ve rüyanın dünya olduğunu söyleyen, "romantizmin peygamberi" **Novalis** (1772-1801) bulunur. Asıl adı *Friedrich von Hardenberg* olan *Novalis*, sanatçıyı büyüsel bir idealist sayar; ona göre şiir mutlak gerçek sayılır ve her şey ne kadar gerçekse o kadar şiirseldir *Fr Schlegel*, kardeşi *August Wilhelm*'le 1798'den 1800'e değin, *Romantik Okul*'un başlıca organı olan Athenaum'u çıkarır.

Kant felsefesiyle yakın bağıntıda olan, *Kant* sonrası spekülasyonu reddeden, ama Romantizme ölçülü bir yaklaşımda bulunan **Arthur Schopenhauer** 1788'de çok varlıklı bir bankerin oğlu olarak Danzig'de doğdu. Annesi *Johanna Schopenhauer*, gezi kitapları ve romanlarıyla tanınmış bir yazardı Onu tüccar yapmak isteyen babasının ölümünden sonra Göttingen Üniversitesine girdi. Burada doğabilim ve tarih yanında, septik *Gottlob Ernst Schulze*'nin yönetiminde özellikle felsefe öğrenimi gördü. *Schulze*'nin

önerisiyle tüm diğer filozoflardan önce *Platon* ve *Kant* okudu. 1811'de Berlin'de *Fichte*'yi dinledi, onun öğretisinden hoşnut kalmadı. 1813'te "Yeter neden önermesinin dört çeşit kökü üstüne" adlı bir tezle Jena Üniversitesinde doktorasını verdi. Kışı Weimar'da *Goethe*'yle birlikte geçirdi; onun "renk öğretisi"ni benimsedi, burada eski Hint kültürünü inceledi. Daha sonra 1814-18 yılları arasında Dresden'de yaşadı. Bu yıllarda optiğe ilişkin yazısının ve özellikle de başyapıtı "İstenç ve tasarım olarak dünya"nın tamamlanmasıyla uğraştı. 1820'de Berlin Üniversitesinde doçent oldu, ancak burada öğretici olarak hiçbir başarı elde edemedi. 1831'de kolera salgını yüzünden kentten ayrıldı, Frankfurt'a yerleşti. Burada 1860'da öldü.

Schopenhauer, Kant'la birlikte, mekân, zaman görülerine ve kategorilere (bunlar arasında temel olan nedensellik kategorilerine) düpedüz öznel bir karakter yükler ve öznenin yalın tasarımları olan görünüşlere sınırlı bir geçerlilik verir. Fakat bizim tasarımlarımızdan bağımsız gerçekliği, kendi başına şeyi, *Kant* bilinemez sayarken, *Schopenhauer* onu istenç olarak ele alır. Bu noktadan sonra da idealistlerde, özellikle hasmı *Hegel*'de karşı çıktığı spekülasyonda dolu dizgin ilerler. Kendisi tek olan istenç, görünüşler dünyasında kendini çokluk olarak ortaya koyar. İstencin dört boyutu var. İlkin o, kendi başına istenç olarak hiçbir zaman kendini göstermez. İkinci boyut istencin kendini doğa olarak, yani fiziksel, fizyolojik, organik varlıklar olarak göstermesidir. Üçüncü boyut insandaki istençtir. Bedenimiz istencin gerçekleştiği görünüştür İstencin bu boyutunu, ona nesnel olarak baktığımızda "bedenimiz" olarak görürüz. "Hayır" denilecek olan da budur. Kendimizdeki istenç evrenin istenciyle özdeştir. Evrensel istenç kötüdür, acılarımızın kaynağıdır. Acı yaşamın aslıdır. Mutluluk diye bir şey yoktur. Yerine getirilmiş istenç acıya, yerine getirilmemiş istenç ise bıkkınlığa yol açar. İntihar gereksizdir. İstencin dördüncü ve sonuncu boyutu burada kendini gösterir: istençten kurtuluş. Kurtuluşun, biri kendimizi, içimizdeki istenci bilmekle, diğeri ide'leri yaşamakla olan iki yolu var. Bu ikicisinde doğrudan doğruya istencin kendisiyle ilişkiye geçeriz, arada hiçbir aracı ide kalmaz. Bu da sanatla, müzikle dehanın yaptığı şeydir. Karamsar felsefesinde sanatı bir kurtuluş yolu olarak gören *Schopenhauer* için müziğin çok özel bir konumu var. Müzik, diğer sanatlara göre varlıkbilimsel bakımdan daha öncelikli bir yere sahiptir. Tüm varlık, istencin ide'ler aracılığıyla basamaklı bir nesneleşimidir. Müzik de varlığın bu basamaklı yapısında yol alır, ama ide'ler aracılığı olmaksızın doğrudan doğruya istençten çıkarak. Müzik ide'leri aştığı, ide'lerin çoklukta görünüşünden başka bir şey olmayan dünyamızı öncelediği için, dünya hiç olmasaydı bile müzik var olurdu.

Anılanların dışında başlıca yapıtları: "Doğadaki istenç üzerine" (1836), "Etiğin iki temel sorunu" (1841), "Parerga ve Paralipomena" (1851).

Alman İdealizminin ve spekülatif felsefesinin hemen arkasından, genellikle felsefenin reddine dek varan çok yönlü karşı çıkışlar geldi. *Fichte* ve *Schelling*'e karşı çıkışta, ilkin **Johann Friedrich Herbart** (1776-1841) görünür. *Herbart, Elea, Platon* ve *Leibniz* öğretilerine olduğu gibi *Kant* felsefesinin gerçekçi yönüne dayanarak kendisinin "gerçekçilik" diye nitelediği bir felsefe dizgesi ortaya koyar. Felsefeyi kavram çalışması olarak tanımlayan *Herbart*'a göre mantık, kavramlara açıklık getirmek, metafizik onları iyileştirmek çabasındadır. Etiği içine alan geniş anlamda estetik, değer belirlemeleri yoluyla kavramları tamamlamaya çalışır. *Herbart*'ın mantığı, *Kant*'ınkiyle ilkece uzlaşır. Metafiziğinin dayandığı varsayım şudur: Deney yoluyla verilen biçimsel kavramlarda, özellikle, daha çok niteliklerle verilen nesne kavramında, değişme kavramında ve ben kavramında, onların bir çerçevesinin yapılması gerektiği için çelişkiler bulunur. Düşünmenin başlıca ödevi, bu çelişkileri ortadan kaldırmaktır. Varlık ya da mutlak konum, çelişkiler içinde düşünülemez. *Herbart*'ın estetik ve onun en önemli bölümü olan etik anlayışı, kuramsal felsefesine dayanır. Özellikle istenç bağıntısına ilişkin olan etik yargılarla belli bağıntılar içinde olan estetik yargılar, hoşlanma ve hoşlanmamadan meydana gelir. Ahlâksal istemenin değeri, elde edilmeye çalışılan iyilik amaçlarında değil, tersine istencin biçiminde aranmalıdır. Bu yargılar, ahlâksal-örnek kavramların ya da pratik idelerin bir dizgesini oluştururlar. *Herbart*'a göre eğitbilim, erekleri belirleyen etiğe ve araçları ortaya koyan psikolojiye dayanır. Kaynağı bakımından güç yoluyla korunmuş bir toplum olan devlet, etik idelerce ruh bulmuş bir toplum olarak tüm bu ideleri ortaya koymak için belirlenmiştir. Başlıca eserleri: "Genel eğitbilim" (1806), "Metafiziğin temel noktaları" ((1806), "Genel pratik felsefe" (1808), "Felsefeye giriş el kitabı" (1813), "Psikoloji el kitabı" (!816), "Bilim olarak psikoloji" (1824), "Genel metafizik" (1828).

İdealist-spekülatif dizgelerin en keskin reddiyle ve *Kant*'a da karşı duruşuyla **Bernard Bolzano** (1781-1848), *Leibniz*'e dayanan bir dizge geliştirdi. *Bolzano, Hegel*'in yöntemini "sağlıksız" ve "saçma" bulur, genellikle Alman İdealizminde hiçbir şeyin açık düşünülmediğini söyler. *Kant*'ın analitik ve sentetik yargılar ayrımını reddeder. Ona göre sentetik yargılar, görüler yoluyla değil, tersine kısmen doğrudan doğruya birlikte oluştukları kavramlar yoluyla meydana gelir, kısmen belli diğer yargılardan çıkarım yoluyla. Anali-

tik yargılar ise ancak sentetik yargıların onları öncelemesiyle sonunda ortaya çıkarlar. *Bolzano, Kant*'ın tüm metafiziğin olanaksızlığı savına da karşı çıkar. Ona göre zaten bu sav, kendi başına şeyler üstüne bir yargıdır. O, salt kavramlardan çıkan metafiziği olanaklı görür ve metafizikte güvenilir hiçbir önerme olmadığı savını abartı sayar. Bir Tanrı'nın var olmasını, onun değişmez, her şeyi bilen, her şeye gücü yeten, kutsal olmasını, dünyadaki tüm tözlerin durmaksızın değişim içinde olmasını, zamanla geçip gitmeyen hiçbir yalın tözün olmadığını, tasarımların ancak yalın tözlerde var olabilmesini, güvenilir metafizik önermelere örnek olarak verir. Bölümleri eş değerde olmayan *Bolzano*'nun dizgesinin başarılı yönlerini matematik ve mantık oluşturur. O, tüm düşünmede psikolojik süreç ile onun mantıksal içeriği arasında ayrım yapmak suretiyle, mantıksal olanın psişik olandan ayrımını tam bir tutarlılıkla gerçekleştirdi. Yargı bağlamında *Brentano*'nun öğretilerinin öncüsü oldu. Mantıkçı olarak önemi, kendisinden pek çok esin almış olan *Husserl* tarafından ilkin kabul gördü. Başlıca eserleri, "Bilim öğretisi" (1837) ile ölümünden sonra 1851'de yayımlanan matematiksel ana yapıtı "Sonsuzun paradoksları"dır.

Tüm karşıtları bir yana *Hegel*'in çok sayıda yandaşı oldu. Ölümünden hemen sonra Hegel Okulu çeşitli parçalara ayrıldı. Ayrımlar din felsefesi ve politik anlayıştan kaynaklanıyordu. Hegel yandaşları, *Sağ ve Sol Hegelciler* diye başlıca iki öbekte toplanır. Birinciler taassuba ve doğaüstücülüğe yöneldi, kilise öğretisine boyun eğdi; politik tavırları tutucu idi. Başlıca temsilcileri *Gabler, Hinrichs, Göschel*, ilk döneminde *Bruno Bauer*'dir. Buna karşın, politik tutumlarıyla köktenci olan Sol yanda bulunan *Genç-Hegelciler*, kilise öğretisinin felsefede etkisini reddetti, panteist Tanrı kavramına vardı. Başlıca *Sol-Hegelciler, Richter, Ruge*, sonraki döneminde *Bruno Bauer, Feuerbach, Strauss* ve *Marx*'tır.

Hegel Okulu'ndan ortaya çıkan köktenciliğin başlıca temsilcileri, Hıristiyan dinselliğini açıkça kökünden söküp çıkaran *David Friedrich Strauss* (1808-1874), tanrıtanımazcılığı ilan eden *Ludwig Feuerbach* (1804-1872), materyalist tarih felsefesinin ve Marksist ekonomik dizgenin kurucusu *Karl Marx* (1818-1883), bireyi tüm yetkelerden kurtarıp, bireyci bir anarşizme varan *Max Stirner* (1806-1856)'dir.

Feuerbach, Landhut'ta doğdu, ilkin Heilderberg'de tanrıbilim okudu, burada *Daub* onu *Hegel*'ci yaptı; o da 1824'te Berlin'e gitti, *Hegel*'in kendisini dinledi ve hemen hemen tümüyle kendini felsefeye adadı. 1828'de Erlangen'de doçentlik tezini verdi; ama doğalcılığa doğru yön değiştirmesi yüzünden, felsefe tarihi çalışmalarıyla kabul görmüş olmasına rağmen akademik yolda ilerlemedi. 1836'dan itibaren ölümüne dek bir köyde kanaatkâr bir yaşam sürdü.

Feuerbach, Hegel'den yola çıkar, ilk yazılarında ona sıkıca bağlıdır. "Ölüm ve ölümsüzlük üzerine düşünceler"de *Hegel* etkisi açıkça kendini gösterir. *Hegel*'den kopması, 1839'da *Hegel* felsefesinin bir eleştirisi ile gerçekleşir. Onun tüm yapıtları, kendisinin de belirttiği gibi son erekte din felsefesi sorununa ilişkindir. Başyapıtı, tüm yazıları içinde en çok etkili olan "Hıristiyanlığın özü" (1841)'dür. "Bu kitaptan bir tasarım edinmek için" diyor *Engels*, "onun özgürleştirici etkisini bizzat yaşamalı. Coşku geneldi, biz hepimiz o sırada *Feuerbach*'çı idik." "Dinin özü" (1851) adlı yapıtı, "Hıristiyanlığın özü"nün bıraktığı bir boşluğu doldurur; yapıtta doğal din kuramı geliştirilir. Dini aşmayı denediği yolda *Feuerbach*, dinin kaynağının insanın bencil eğilimleri olduğu keşfinde bulunur. O, bu psikolojik din öğretisini antropoloji olarak niteler. Ona göre bir zaman gelecek, yeni bir çağ açılacak, Tanrı'ya bağlanan şimdiye kadar ki ahlâkın yerini insan sevgisi alacak. Bundan dolayı Aydınlanma, ahlâksal bir zorunluluktur, kutsal bir ödevdir. Ahlâkı mutluluk güdüsünde temellendiren *Feuerbach* için "Materyalizm, ahlâkın biricik sağlam temelidir." Bilgikuramsal açıdan ise pek açık olmayan bir tarz duyumcu gerçekçiliği benimser. Ona göre zaman ve mekân gerçek anlama sahiptir. Ben ve beden ayrılabilir değildir. Maddeciliği ve doğalcılığı şu ünlü sözünde doruğa varır: "İnsan, ne yiyorsa odur."

Yahudi bir aileden gelen **Marx**, Trier'de doğdu. 1841'de Berlin Üniversitesinde *Epikür* üstüne bir tezle doktorasını verdi. Eğitimini aldığı asıl uzmanlık alanı hukuku, felsefe ve tarih yanında yalnızca alt dal olarak inceledi. Doğaca bilgin olmaya yatkınlığına karşın, politik ilgileri, onun akademik yolda ilerlemesini engelledi. 1842-3 yıllarında, ekonomik sorunlarla ilgilenmesinin ilk vesilesi olan "Reinischen Zeitung"un redaktörlüğünü üstlendi. Prusya'dan kovulduğu 1844'te *Arnold Ruge* ile Paris'te "Alman-Fransız Yıllıkları"nı çıkardı. Yıllıklar'da, *Hegel*'in hukuk felsefesinin bir yenilenmesine girişi yayımladı. Burada o, öteden beri süregelen hukuksal ilişkileri ve devlet biçimlerini maddi hayat bağıntılarına geri götürür. Paris'te *Heinrich Heine* ve diğerleriyle birlikte "Vorwärts"i de yönetir, *Proudhon*'la tanışır, sonra Brüksel'e gider. 1844'te oradan da kovulur, Almanya'nın çeşitli yerlerinde kısa süreli kalır, sonra yeniden Paris'e döner, tekrar kovulur, Londra'ya gider, ölümüne dek orada yaşar.

Marx'ın yakın mesai arkadaşı **Friedrich Engels** (1820-1895), Barmen'de bir fabrikatörün oğlu olarak doğdu. Zaman zaman aile işleriyle de bizzat ilgilendi. 1845-48'de *Marx*'la birlikte Brüksel ve Paris'te, 1848-

49'da Köln'de bulundu, 1849'da güney Alman ayaklanmasında yer aldı. 1870'ten itibaren ölümüne dek Londra'da yaşadı. Marksist dizgenin özellikle felsefi temelleri bakımından *Engels*'in katkısı büyük oldu. Kırk yıl sıkı bir birliktelik içinde olan *Marx* ve *Engels*, kendi felsefelerini "materyalist diyalektik" olarak adlandırdı.

Kökensel olarak *Hegel*'den hareket etmesine rağmen, *Marx*'ın İdealizme karşıtlığı olağanüstü keskinliktedir. Ancak, *Hegel*'in onun üzerindeki etkisi, her türlü kuşkunun dışındadır. *Marx*'ın geliştirdiği kuramların en büyük bölümü, ekonomi bilimlerine ilişkindir; felsefi önemi, tüm dizgenin temelinde bulunan, "materyalist tarih kavrayışı" diye adlandırılan, tarihsel yaşama genel ana bakıştır. Bu bakış, tarihsel süreci ilk çizgide tinsel ideler yoluyla belirleyen idealist kavrayışın tam tersi konumdadır. *Marx*'a göre toplumun başlıca itici güçleri ekonomiktir. Tüm tarihsel süreç, ekonomik bir savaştır. Buna göre, "tüm tarih sınıf çatışmalarının bir tarihi olmuştur." *Engels*'in bir düşüncesine göre, bu ilerleyişin tarih bilimi için önemi, *Darwin*'ci kuramın doğabilim için olduğu gibidir. *Marx*'a göre, şimdiki toplum düzeni kapitalisttir. Bundan sınıf savaşı yoluyla bir başka düzen, mülkiyetin, özellikle çalışma araçlarının ortaklaşımının düzeni çıkacak, sınıf ayrımları bitecektir. Süreç, ister devrimle, ister barışçı evrimle bu yolda olacaktır. Özgün Marksist görüşün evrimci olduğu biçiminde yorumlar yapılmıştır.

Yaşamın maddi öğelerinin değer artırımının yalnız toplum durumunu değil, aynı zamanda tüm tinsel-kültürel yaşamı da belirlediği düşüncesi, *Marx*'ın öğretisinin esasını oluşturur. *Engels*'e göre de materyalist tarih kavrayışı, tüm tarihsel olayları ve tasarımları, tüm politikayı, felsefeyi, dini, ilgili tarihsel dönemin maddi ekonomik yaşam ilişkilerinden açıklar. Hukuksal ve politik bir üstyapı, üretim ilişkilerinin bütünün oluşturduğu gerçek temel üstüne yükselir ve bu üstyapı, belli toplumsal bilinç biçimlerine karşılık olur. Maddi yaşamın üretim tarzı, toplumsal, politik ve zihinsel yaşam sürecine genelde mucip olur. İnsanların varlığını belirleyen şey, onların bilinci değil, tersine onların toplumsal varlığı, bilincini belirleyen şeydir.

Devlet, kendi başına yüksek bir oluşum değil, tersine yalnızca egemen sınıf tarafından üretilen bir organizasyondur. "Modern devlet, esasında kapitalist bir makinedir, kapitalistlerin, ideal kapitalistin devletidir" *(Engels)*. "Modern devlet yetkesi, tüm kentsoylu sınıfın ortak işlerini yöneten sadece bir komitedir" (Manifesto). Yalnızca devlet değil, aynı zamanda ahlak ve din ile felsefe bile baştan başa ekonomik ilişkilerin ve sınıf savaşının zorunlu sonucudur, onların doğrudan doğruya "ideolojisi"dir.

Marksizm'in tarihsel etkisi olağanüstü büyük olmuştur. Tüm sosyalist hareket, Marksist düşüncelerce gerçekleştirilmiştir. *Marx*'ın *Engels*'le birlikte yayımladığı eserler: "Kutsal aile ya da eleştirel eleştirinin eleştirisi" (1845), "Komünist parti manifestosu" (1848). *Marx*'ın başlıca eserleri: "Politik ekonominin eleştirisi üstüne" (1859), "Kapital", 1 cilt:1867 2. cilt:1885, 3. cilt, iki bölüm:1894. *Engels*'in başlıca eserleri: "Ekonominin eleştirisine ilişkin taslaklar" (1844), "Bay *Eugen Dühring*'in bilimi altüst etmesi ("Anti-Dühring"), 1878, "Ailenin, özel mülkiyetin ve devletin kökeni" (1884), "*Ludwig Feuerbach* ve klasik Alman felsefesinin sonu" (1888), "Sosyalizmin ütopyadan bilime gelişimi" (1883).

On dokuzuncu yüzyılda deneysel doğa bilimlerindeki büyük gelişmeler karşısında *Schelling* ve *Hegel*'in kurgucu doğa felsefeleri tutunamadı. Bu İdealizme *Marksizm*'den gelen genel tepkinin yanında ikinci ve kuramsal bakımdan belki de daha çok sarsıcı olan bir tepki daha geldi. *Herbart* ile *Herbart Okulu* düşünürlerinin ve *Bolzano*'nun kurgucu felsefeye karşı çıkışlarını felsefede deneysel doğabilim yansımaları izledi. **Gustav Theodor Fechner** (1801-1887)'in deneysel psikolojiyi ve estetiği temellendirmesinde, **Ernst Haeckel** (1834-1919)'in evrimci tekçiliğinde görülen bu yansımalar, olguculuk (pozitivizm) ve görgülleştiricilikte (empiriokritisizm) uç noktaya varır. Zihinlere egemen olan artık felsefe değil, pozitif, mekanik doğabilimdi. Doğabilimsel-kesin araştırmanın felsefenin yerini almış göründüğü bu zeminde. fizyoloji ve psikolojiden hareket eden *Wilhelm Wundt* (1832-1920) ise tekçi-idealist bir dünya görüşünün kapsamlı bireşimini temellendirmeyi denedi.

Fechner, Leipzig Üniversitesinde tıp okudu, sonra fiziğe yöneldi, fizik profesörü oldu, gözlerinin kör olması yüzünden 1840'da emekliye ayrılmak zorunda kaldı. Üç ay içinde birden bire şifa buldu. Böylece felsefi olan ikinci dönemi başladı, 1846'dan itibaren yeniden aynı üniversitede bu kez felsefe dersleri verdi. ölünceye dek Leipzig'de kaldı.

Fechner'e göre, tüm yeryüzü, su, toprak, hava, canlılarla birlikte tıpkı bedenimiz gibi biricik bir dizge oluşturur. Atomlar, bitkiler, gök cisimleri, tüm evren ruhludur. Ama o, bu görüşü Materyalizm olarak adlandırır. Çünkü madde olmaksızın bilince olanak tanımaz. Beden ve ruh, bir ve aynı varlığın iki görünümüdür. İnsan ruhu bir töz değil, tersine ifadesi ve dış yönü organizma ve merkezi sinir sistemi olan psişik olgunun birlikli bağıntısıdır. Beden ile ruhun bağlı olduğu yasalar öğretisini "psikofizik" diye adlandırır. Bununla matematiksel bir psikoloji gerçekleştirmeyi erek edinir. Onun psikolojik estetiği de psikofizik anlayışına dayanır. *Fechner*, en üst kavramlardan hareket

eden "yukarının estetiği" karşısına, deney ve tümevarımda temellendirdiği "aşağının estetiğini" koyar. Salt deneysel-psikolojik bir tavırla estetikte öznelciliği ve biçimselciliği aşmak ister, biçim ve içerik estetiği gibi farklı tavırların temellendirilmesini psikolojik deney yoluyla test etmeyi kendine ödev bilir. Ama bu deneysel çözümlemenin değer içeriğini de verdiğini savunmaz. Başlıca yapıtları: "Nanna ya da bitkilerin ruh yaşamı üstüne" (1848), "Psikofiziğin öğeleri" (1860), "Estetiğe hazırlık" (1876).

Panteist *Spinoza*'cı düşüncelerin etkisinde *Darwincilik*'ten çıkıp gelişen tekçiliğin baş temsilcisi, Jena Üniversitesinde zooloji profesörü *Haeckel*, materyalizme oldukça yakın durur. Ona göre, tüm gerçek felsefe doğabilimdir ve tüm gerçek doğabilim felsefedir. Dış dünya, insanın duyu organları üzerinde etkili olan nesnedir. Bu nesne bilgisi, beyin yuvarlağının iç duyu merkezlerinde öznel tasarımlara dönüşür. Düşünme merkezleri ya da beyin yuvarlağının çağrışım alanları, bu tasarımları daha yüksek düşünce oluşumlarına bağlayan asıl zihinsel organlardır. A priori bilgi var değildir; bize böyle görünen şey, daha önceki kuşakların deney bilgisine dayanır, bünyesel kalıt yoluyla bize gelir. Bilgikuramı, tüm bilim gibi evrim ilkesinde temellendirilmelidir. "Evrim", onunla çevremizi saran tüm bilmeceleri çözebileceğimiz ya da en azından çözüm yolunda olacağımız büyülü sözcüktür. "Son nedenlerin" bir bilgisine asla varamayız. Bir son şey gibi, madde ve onun hareket görünümleri hakkında bir "ilk başlangıcı" da düşünemeyiz. Doğanın dışında bir Tanrı yoktur. Doğanın kendisi, tüm yaşam ve ruh "mucizesini" üretmeye yetilidir. Tüm doğal-insansal görünüşlerin birliği inancına dayalı bir doğabilim anlayışına sahip olan *Haeckel*, hayvan ile bitkinin birbirleriyle ve içinde yaşadıkları çevreleriyle ilişkilerinin bilimi demek olan "ekoloji"nin de kurucusudur. Çok sayıda basımı yapılan başlıca eserleri: "Doğal yaratım tarihi" (1868), "İnsan soyu" (1874), "Din ile bilimin bağı olarak tekçilik" (1892), "Dünya bilmecesi" (1899), "Yaşam mucizesi" (1904), "Doğa-Tanrı" (1914).

Bu deneysel sağın bilimsel tutumun yanında, yüzyılın ikinci yarısında *Eduard von Hartmann* (1842-1906)'nın "bilinçsiz olanın felsefesi"yle, son çeyreğinde, *Hermann Cohen* (1842-1918)'in *Paul Natorp* (1854-1924) ile birlikte temellendirdiği *Yenikantçı Marburg Okulu*'yla, yeniden idealizme geri dönüldü.

v.Hartmann'ın dizgesi, *Hegel* ile *Schopenhauer*'in bir bireşimidir. Bu bireşim, "bilinçsiz olan" kavramının kabulü altında, *Schelling* felsefesinden, *Leibniz* bireyselciliğinden ve modern doğabilimsel gerçekçilikten bir "somut tekçilik" oluşturur. Bu bilinçsiz olan, mutlak anlamda, "kendi başına şey"dir. Mutlak bilinçsiz olan, bir yandan, yalnızca doğanın bir bölümü olan fizyolojik bilinçsiz olanı, diğer yandan, yalnızca, psişik görüngülerin veya bilinç görüngülerinin bir bölümünü kapsayan göreli bilinçsiz olanı üretir. Maddi doğanın ve bilinçli tinsel yaşamın kaynağı olarak mutlak bilinçsiz olan, dahası, ikisinin arkasında, tüm "özdeşlik felsefesi"nin talep ettiği ve araştırdığı ortak bir üçüncüdür, görünüşlerin çokluğunu içinde bulunduran dünyanın tözsel birliği olarak da varlıkbilimsel ve somut tekçiliğin varsayımıdır. Kılgısal felsefenin ilkesi, bilinçsiz olanın ereklerini kendi bilincinin ereği yapmaktan ibarettir.

Başlıca eserleri: "Bilinçsiz olanın felsefesi" (1869), "Transandantal gerçekçiliğin eleştirel temeli" (1875), "Ahlaksal bilincin görüngübilimi" (1871). "Estetik" (1886), "Bilgikuramının temel sorunu" (1889).

Felsefi bakımdan *Kant*'a bağlanan *Marburg Okulu*, yöntemsel eleştiricilikte onu aşar. Görü, Kant için düşünmeyle aynı konumda bulunan bilgi kaynaklarından biri iken *Okul* için, anlama yetisinin bir işlevidir. Bilgi ile nesne, bilinç ile "kendi başına" varolan dünya ikiliğine karşı çıkılır, "kendi başına şey" reddedilir, din ahlâksallıkta çözülür.

Cohen'e göre düşünme içeriği anlamında düşünme ile düşünme nesnesi varlık özdeştir. "Düşünme, yalnızca varlık olarak geçerli olabilen şeyi üretebilir." Düşünme dışında, ötesinde olan her şey, tüm aşkın olan, düşünme olmayandır; kendi başına şey hayaldir. Gereklilik öğretisi olarak etik, deneyden bağımsızdır. Çünkü yalnıza varolan, deney yoluyla meydana çıkarılabilir, var olması gereken değil. İstenç; ancak ödev kavramını gerçekleştirdiği zaman ahlâksaldır. Devlet, kendi başına erek değildir, tersine ancak bireylerin ahlâksallaşmasına yönelik bir örgüttür. Ahlâk yasasının biçimlenmesi, sürekli ilerleyen insansal bilginin ödevidir.

Başlıca eserleri: "*Kant*'ın deney kuramı" (1871). "Salt bilgi mantığı" (1902), "Salt istenç etiği" (1904). "Salt duygu estetiği" (1912).

Natorp'a göre, birey ile toplumun ereği aynıdır: ahlâksal olanın gerçekleşmesi. Onun yaratıcı olduğu sosyal pedagojisi, tüm halk topluluğunun bir pedagojisi olmayı amaçlar. "İdealde tüm ekonomik çalışma ve tüm toplumsal düzenleme, insanın oluşumunun son ereği için yalnızca araç olacaktır." Herkesi içine alan toplumsal eğitim aracı yoluyla toplumsal yaşamın bu ideale yaklaşması gerekir.

Başlıca eserleri: "Sosyal pedagoji" (1899). "Sağın bilimlerin mantıksal temelleri" (1910), "Sosyal idealizm, sosyal eğitimin yeni yönergesi" (2. basım: 1922).

Marburg Okulu'nun genç kuşağından en önemli olanı **Ernst Cassirer** (1874-1945), ilk ana yapıtı "Töz

kavramı ve işlev kavramı"da (1910) modern matematiğin, fiziğin ve kimyanın bilgikurumanı ortaya koyar. Sonraki temel yapıtı "Simgesel biçimler felsefesi"nde (1923/24), özellikle dilin ve mitsel düşüncenin mantığını inceler. Ona göre, mitsel ve dinsel düşünceden bilimsel düşünceye her kültür başarısında, onların ortaya konduğu dilin simgeselleştiriciliğinden ötürü öznellik kaçınılmazdır. "Kültür bilimlerinin mantığı üstüne" (1942) adlı yapıtında, doğabilim ile kültür bilimi arasındaki temel ayrımı algılama yapısına geri götürür. "İnsan ancak yaratıcısı olduğu şeyi anlar" der. Doğa, Tanrı'nın eseridir, demek ki o, tam olarak ancak tanrısal anlama içindir. Kültür dünyası da yaratıcısı insansal anlayışın nesnesidir.

Okul'un diğer üyeleri içinde *Karl Vorländer* ile ilk döneminde *Nicolai Hartmann*'ın adları sayılabilir. *Yenikantçılık, Marburg Okulu* düşünürleriyle sınırlı değildir. *Fichte-Schelling-Hegel* spekülasyonuna tepki olarak "*Kant*'a dönelim!" çağrısıyla *Otto Liebmann*, aynı zamanda pozitivist tutumuyla *Alois Riehl* ve diğerleri de aynı düşün çevreninde yer alır.

Olumlu (pozitif) bilimin felsefedeki etkisi yine de sürmekteydi. Alman olguculuğu, ilkin başlıca olarak **Hermann Helmholtz** (1821-1894) ve **Friedrich Albert Lange** (1828-1875) ile temsil edilir. Duyu psikolojisinin kurucusu olan *Helmholtz*'a göre, duyumlarımız, dış nedenlerin iç duyu organlarında meydana getirdiği etkiler olarak nesnelerin simgeleridir. Doğa yasaları bizim spekülasyonlarımızdan başka bir şey değildir. Gerçekte yasa genel kavramdır. Doğa olaylarının bir dizisini biz, bu kavram altında bir araya getiririz. *Kant* felsefesinde hiçbir ussal yön, hiçbir bilimsellik bulmamakla onu reddeden *Helmholtz*'a karşın *Lange*, *Kant* Kritisizmi temelinde metafizik olarak gördüğü materyalizmi reddeder. Ona göre gerçeklik, zorunlu, duyu tazyikiyle verilen görünüşlerin toplamıdır. Dünya, bizim tasarımımızdır.

Olguculuk, **Ernst Mach** (1838-1916), **Richard Avenarius** (1843-1896) ve **Wilhelm Schuppe** (1836-1913) ile her türlü metafiziğin eleştirisini en son noktasına getirdi. Bu üç düşünür de doğa bilimlerinde ve psikolojide yapıldığı gibi felsefeden de metafizik artıkları dışarı atmak gerektiği kanısındadır. Bu metafizik artıklar, başlıca olarak, her türlü töz kavramları ve kendi başına nesne varsayımlarıdır. Bunların ortadan kaldırılması, ancak düşünme ekonomisi ilkesine uyularak görünüşlerin, olayların bağıntılarının başarılı betimlemelerinin verilmesiyle gerçekleşebilir.

Olguculuk, *Auguste Comte*'la ilkin bir tarz tarih felsefesi biçiminde ortaya çıkmıştı. Oysa olgucu öğretinin içeriğini oluşturan bilgi, sağın deneysel bilgidir. Tarihsel varlık alanında bu tür bir bilgiden söz edilemez. *Mach*, öğretisi, deneysel birer bilim olan fizik ve psikolojiyi kendisine temel almakla bu çelişkiyi ortadan kaldırır; böylece olguculuk, kendine özgü zemini bulmuş olur. *Mach*'ın "öğe öğretisi"ne göre, tek bir gerçeklik vardır, öz olan da odur. Varolanın uzam-zaman içindeki kavranışı, özünü de oluştur. İlksel olarak bana verilen öğeler (duyumlar), beni de oluşturur. Bilgi, duyum olarak bize verilen olayları ve onlar arasındaki bağıntıları araştırmak ve betimlemektir. Betimlemenin olaylara uygunluğu bilgi, uygun olmayışı hatadır. Başlıca eserleri: "Gelişimi içinde mekanik" (1883), "Duyumların çözümlemesi ve fiziksel olanın psişik olanla bağıntısı" (1900). "Bilgi ve hata" (1905).

Görgül-eleştiriciliğin *(Empiriokritisizm)* kurucusu olan *Avenarius*, tüm "düşünsel gereçler"den, varsayımlardan, içinde çevremizin yapıcı öğelerinden başka hiçbir şeyi varsayım olarak bulundurmayan, kendisi artık yeniden deney olamayan bir "salt deney"den söz eder. Böyle bir deney kavrayışıyla dinsel, geleneksel, metafizik artıklardan temizlenmiş bir "ruh" kavramını psikolojinin konusu olarak ortaya atar. "Empiriokritik durum" dediği doğal dünya kavramının yapıcı öğesini ikiye ayırır: Birincisi "bana" yani "ben" olarak gösterilen şeye ait olan her şeyi kapsar. İkincisi felsefede "Ben-olmayan" olarak nitelenen şeye ait olan her şeyi, "çevre" olarak yalın biçimde gösterilebilen şeyi kapsar. Böylece iç dünya ve dış dünya arasındaki çelişki ortadan kalkar, ben (iç dünya) ile ben-olmayan (dış dünya) aynı tarzda ele alınır, birlikli bir gerçeklik anlayışına varılır. Başlıca eserleri: "Salt deneyin eleştirisi" (2 cilt, 1888-1890), "İnsansal dünya kavramı" (1891).

Tüm deneyin ben'in bilinç içeriği olarak verildiğini, bilginin biricik nesnesinin bu bilinç içeriği olduğunu savlayan, olgucu bir bilinç tekçiliğinin temsilcisi olan *Schuppe*, *Avenarius*'un öğretisiyle sıkı bağ kurar. Ona göre, dünya uzamda ve zamanda bizim karşımızda nasıl kendi başına duruyorsa, bilinçte, bilincin içeriği olarak da öylecene kendi başınadır. Çünkü kendisiyle dünyayı algıladığımız biricik şey olan duyum, sinirlerde ve beyindeki olaydır. *Schuppe*, "duyum" sözcüğüyle, tıpkı *Mach* gibi verilmiş olanın en yalın öğesini anlar. Başlıca eserleri: "Bilgikuramsal mantık" (1878), "Etik ve hukuk felsefesinin temel çizgileri" (1882).

Olguculuk ile *Yenikantçılık* arasında bir bağ olduğunu gösteren **Hans Vaihinger** (1852-1933), *Kant* araştırıcısı olarak öne çıkar; başyapıtı "Sanki öylenin felsefesi" (1911) ile "bilimsel araştırmamızın, estetik hoşlanmamızın ve pratik inancımızın temeli olarak bilinçli yapıntıların zorunluluğunu" öne sürer. *Vaihinger*, "Kantstudien" (1896) ve "Kant Cemiyeti" (1904)'nin de kurucusudur.

Kant'a bağlanan *Marburg Okulu* ile yaklaşık aynı zamanda kurulan *Baden Okulu, Fichte*'ye bağlanır. Başlıca filozofları *Windelband* ve *Rickert*'tir.

Wilhelm Windelband (1848-1915), Dilthey'ın yanında 19. yüzyıl sonu en önemli ve en kapsayıcı Alman felsefe tarihçisidir. O, felsefe tarihini problematik olarak ilkin ortaya koyan kişidir. Windelband'a göre de felsefenin ödevi bilginin kuramıdır. Felsefe, bilginin psikolojik meydana gelişini değil, doğruluk değerini sorar. Yaşamda her şey iç içe geçmiş olarak bulunur: doğru ve yanlış yargılar, iyi ve kötü eylemler, sanatsal hoşlanma ve sanat olmayan. Felsefenin ödevi, bu kaostan zorunluluk ve genellik karakterinde olan değerleri bulup ortaya çıkarmaktır. Zorunlu ve genel, yani "doğru" yargılar ve değer vermeler, doğrudan doğruya bilinçten apaçıklıkla çıkar ve felsefenin biricik işi, görgül bilincin hareketlerinden bu "normal-bilinci" çıkarmaktır. O halde felsefe, "normal-bilincin" bilimidir ve böylece aynı zamanda "kültür felsefesi"dir. "Normal-bilinç", nesnel geçerli, ama yine de öznel bilinçte gerçekleşmesi gereken normların bir dizgesidir. Bu normal bilincin varoluşa çevirisi, kişisel inancın nesnesidir, düşünmenin kanıtlanabilir olmayan bir postulatıdır.

Windelband, "Tarih ve doğabilim" konuşmasında, daha sonra *Rickert*'in geliştireceği, bir tarih kuramının ana çizgilerini ortaya koyar. Bilimleri nomotetik (yasa koyucu) ve idiografik (bir defalık olanı betimleyici) diye ikiye ayırır. Birinciler yasalara yönelir; buna karşın ikinciler, tek tek olayları inceler. Bu iki bilim tarzı, doğa ve tin bilimleri diye birbirine karşıt konumda bulunurlar. İdiografik bilimlerin anlamı, tüm değer duygularımızın köklerini bir defalık ve benzersiz olanda bulmasına dayanır.

Başlıca eserleri: "Präludien (konuşmalar ve makaleler), 1884, "Yeni felsefe tarihi" (8. basım, 1922), "Felsefe tarihi ders kitabı" (10. basım, 1923), "Felsefeye giriş" (3. basım, 1923).

Heinrich Rickert (1863-1936), bir tarz transandantal idealizmi temsil eder. Onun için felsefenin çalışma alanıdeğer sorunlarıdır. Nesnel geçerlilik savıyla ortaya çıkabilen değerler, kültür yaşamında gerçekleşmiş olarak bulunur. Bundan dolayı, değerler felsefesinin temeli kültür bilimidir; ama o, ne tarihselciliğe ne göreceliğe götürülmelidir. Felsefe, tarihsel değerlerden koşulsuz geçerli değerlere varmak için tarih üstü olana ve aşkın olana çaba göstermelidir.

Rickert, doğa ve tin bilimleri arasındaki alışılagelen nesne ayrımını reddeder. Ona göre ayrım yöntemdedir. Doğabilim genel olana, yasaya yönelir; tekil durum onu yalnızca genel yasayı bulma aracı olarak ilgilendirir. Buna karşın tarih, örneğin Napolyon, Rönesans Çağı gibi doğrudan doğruya tekil olanla ilgilidir. İki alan arasındaki içeriksel bir ayrım, yalnızca, tarihçinin kendine araştırma nesnesi yaptığı, nesnelerin ve olayların bir dizisini bütün gerçeklikten çıkarıp ortaya koymak, onları bizim için özel bir anlam ve öneme sahip kılmaktan ibarettir.

Başlıca eserleri: "Bilginin nesnesi" (1892), "Doğabilimsel kavram oluşumunun sınırları" (1896), "Kültür bilimi ve doğabilim" (1899), "Yaşama felsefesi" (2. basım:1922).

Baden Okulu çevresinden olmamakla birlikte, yine *Fichte*'den hareket eden **Rudolf Eucken** (1846-1926), temel savı tinsel yaşamın kendi başınalığı olan yeni bir idealizmi ortaya atar. Ona göre doğa, tinin ön basamağıdır; gerçekliğin yeni bir basamağı olarak tinsel yaşam kendini tarihte açımlar. Kendi içinde yaşam süreci olan tin, kendi yaratımıyla yeni (ideal) bir gerçekliği meydana getirir ve ilkin bulunulan durumu böylece dönüştürür, nesnelerin yeni, üst bir düzenini ortaya koyar. Tinselliğe yönelen hareket, doğrudan doğruya insanın eseri değildir, tersine o, bütünün bir hareketidir; bu harekette dünya bütünü kendi derinliğini bulur ve ilkin böylece ilişkilerin bir ülkesinden halis bir gerçeklik olur. Dünya-bütününün bu derinliği, bir "evrensel kişisel-varlık"tır.

Başlıca eserleri: "Şimdinin tinsel akımları" (1878), "Bilinçteki tinsel yaşam ile insanlık ediminin birliği" (1888), "Tinsel bir yaşam içeriği için savaş" (1896), "Dinin hakikat içeriği" (1901), "Yaşamın anlamı ve değeri" (1908).

Tarihsel bilimlerden hareket eden **Wilhelm Dilthey** (1833-1911). *Hegel*'den beri tinsel bilimlerin en büyük tarihçisidir. Geçmiş dönemlerin içselliğine ve insana diğer tarihçilerden daha derin nüfuz etmiştir. O, aynı zamanda, tinbilimlerinin bilgi kuramının yaratıcısı olmuş, onların kendi başınalığını nesne ve yöntem bakımından doğabilim karşısında sınırlayarak göstermiştir. *Dilthey*, dünyagörüşü alanında şüpheciliği sona erdirmiştir. Dünya görüşlerini üç tipe ayırır: Doğalcılık (özellikle Pozitivizm), nesnel idealizm (heptanrıcılık:panteizm, heptanrıdacılık:pananteizm) ve özgürlük idealizmi (tanrıcılık). Bu üç bakış açısı da tek yanlı ve yetersizdir. Felsefenin ödevi, onların meydana gelişindeki dizgeleri kavramak ve kendi kavrayışında onları aşmaktır. Metafiziğin ve genel geçer dünyagörüşünün her tarzı olanaksızdır.

Dilthey, Rhein kıyısında Biebrich'te doğdu, öğrenimini Berlin'de tamamladı; Basel, Kiel, Breaslau, Berlin Üniversitelerinde profesör olarak görevde bulundu, Seis'te öldü.

Onun felsefesi, tarihsel olduğu kadar sistematik alanda da olmakla iki yönlü önemdedir. Tarihsel alanda, zamanının en önemli felsefe tarihi yazarıdır. Tarihsel araştırmaları öncelikle Romantizmle ilgilidir, or-

ta noktasını kişi olarak *Schleiermacher* oluşturur. Bu eseri kısmen sistematik bakışı da ortaya koyar. *Dilthey*, "İnsanın ne olduğunu o, ancak tarih yoluyla öğrenir." Kanısındadır. Çalışmalarının bir bölümü, Antikçağdan 17 yüzyıla felsefenin evrensel bir gelişim tarihini içerir.

Dilthey'ın sistematik başarıları da onun evrensel tarihsel ilgisiyle sıkı bağıntı içinde bulunur. Klasik tarihçiler, kendi yöntemlerini içgüdüsel kesinlikle oluşturmakla tin ve doğa bilimlerini eş değerde görürlerdi. Öte yandan *Comte* olguculuğu, doğa bilimlerde 19. yüzyılda görülen büyük gelişmelerin etkisinde, toplumbilimini "sosyal fizik" olarak nitelemiş ve fiziksel yöntemin toplum için de geçerli olacağını savlamıştı. Böylece kültür bilimleri, kendi bağımsızlıklarını yitirmiş, doğa bilimlerinin yedeğine sokulmuştu. *Dilthey*'ın kültür bilimleri alanındaki büyük başarısı burada görülür. O, iktisattan edebiyat bilimine tüm kültür bilimlerini "tinbilimleri" başlığı altında topladı, onlara doğa bilimlerinin karşısında kendine özgü yöntemini vererek, onların kendibaşılığını sağladı. *Dilthey*, doğa bilimlerinin hipotez bilimleri olduğunu söyler. Bir doğa olayını temsil eden bir hipotez alınır, laboratuarda deneyi yapılarak doğrulanır. Böylece olay açıklanır. Hipotezin doğrulunun sabitleşmesiyle elde edilen genellik yasa olarak ortaya konur. Onlar bu nedenle açıklayıcı ve *Windelband* ile *Rickert*'in belirttikleri gibi yasa koyucu (nomotetik) bilimlerdir. Doğa olayları eşbiçimlidir, bir olay her yerde aynı biçimde olur. Buna karşın tin bilimlerinin nesnesi bir defalık olaylardır; onlar için bir hipotez alınıp hipotezin deneyinin yapılması olanaklı değildir. Dolayısıyla burada yasa da söz konusu değildir. Onlar için anlama ve yorumlama esastır. Doğa bilimleri açıklar, tin bilimleri ise anlar ve yorumlar.

Dilthey, tin bilimlerine yöntem olarak verdiği bu anlamacı tutumuyla modern yorumbilgisinin (hermeneutik) en önemli ilk temsilcisi olur. O, yorumlamayı, ilkın ve öncelikle edebi metin için önerir. "Yorumbilgisel yöntemin son ereği, yazarı onun kendi kendini anladığından daha iyi anlamaktır." Metnin anlaşılması ve yorumlamasında, başlıca olarak, "yorumbilgisel döngü" dediği "bütünden parçaya, parçadan bütüne" tekniğini önerir. Yazılı anıtsal kültür yapıtlarının yorumlama sanatı olarak önerilen yöntemi tin bilimleri için de geçerli kılınır. Metin olsun olmasın, insan yapısı her nesnede, tinsel yaşam cisimleşmiş olarak içerilmiştir. Nesnenin içindeki bu tinsel yaşam, "sonradan yaşama" yoluyla şimdileştirilir, böylece nesne yeniden yaşanmış ve anlaşılmış, yorumlanmış olur.

Bütün yazılarının toplu basımındaki başlıca eserleri: "Tınbilimlerine giriş" (1. cilt), "Yaşama felsefesine giriş" (5. ve 6. cilt), "Tinbilimlerinde tarihsel dünyanın yapısı" (7 cilt).

19. yüzyılın ateş dolu, dizgesiz, büyük kültür filozofu **Nietzsche**'nin etkileri, yaygın ve derin bir biçimde günümüz düşün dünyasında hâlâ sürmektedir. Hiçbir filozof, içinde yaşadığı kültürü onun kadar kökünden sarsıcı tarzda eleştirmemiştir. O, eleştirilerini kültürün yaratıcısı filozoflara, sanatçılara, değerlerin taşıyıcısı kurumlara yöneltmiştir.

Friedrich Nietzsche, 1844'te Lützen yakınında Röcken'de, oranın papazının oğlu olarak doğdu. Babasının erken ölümünden sonra eğitimini annesi üstlendi, çocukluğu Naumburg'ta geçti. Temel eğitimini sıkı bir hümanist kurum olan Pforta yöre okulunda (1854-1864) aldı. Bonn ve Leipzig Üniversitelerinde tanrıbilim ve klasik filoloji öğrenimi gördü. Öğretmeni *Ritschl*'in tavsiyesiyle hiçbir tez çalışması olmaksızın 1869'da Basel Üniversitesine klasik filoloji profesörü olarak çağrıldı. 1868'de *Richard Wagner*'le on yıl sürecek ve onu önemli ölçüde etkileyecek dostluk kurdu. Bu etkiyle kaleme aldığı "Müziğin ruhundan tragedyanın doğuşu" (1872) adlı yapıtıyla klasik filolojiden vazgeçip felsefeye yöneldi. "Yunanların trajık çağında felsefe" (1873) gibi birkaç yazısı bu döneme aittir. 1879'da profesörlüğü bırakır, kendisini tümüyle felsefesini oluşturmaya verir. Felsefi düşüncelerini edebi tarzda ortaya koyduğu "Böyle buyurdu Zerdüşt" (1883-1885)'ten sonra, "Gücü isteme, tüm değerlerin bir alaşağı ediliş denemesi" başlığını taşıyan dört ciltte toplanacak olan temel eserini şevkle işlemeye başlar, ona giriş yazısı olarak görülebilecek "İyinin ve kötünün ötesinde, geleceğin bir felsefesinin ön-oyunu"nu (1886) yayımlar, ama temel eseri tamamlayamaz. 1889'da Turin'de başlayan kriz, sonunda onu felç eder, 1900'da Weimar'da ölür.

Nietzsche üzerinde *Schopenhauer*'ın ve *Darwinciliğin* önemli etkileri oldu. Onun kültür felsefesi, klasik Alman kültür idealizminin zamanının *Darwinci* biyolojik doğalcılığıyla bir bireşimidir. Üzerindeki *Schopenhauer* etkisi onun istenç felsefesinde, *Darwinci* etki, istencin insanı üstinsana vardırmasında ve bıricik ölçüt olan yaşamda kalışı sağlayan "güç istemi" kavramında görülür. Ona göre, üstinsana varış biyolojik bir evrimle topluluk olarak değil, ancak insanın tekinin kendi kendini alt etmesiyle gerçekleşecektir. Böylece toplum aşağı görülür, bireyin baş tacı edildiği bir seçkinciliğe varılır. "Tanrı öldü"; yeryüzünün anlamı olan üstinsan onun yerine geçecektir. İnsan, üstinsana varışın yalnızca sıçrama yeridir.

Batı kültürüne karşı yıkıcı eleştirel tutumu daha ilk döneminde başlar, Felsefeye klasik filolojinin özellikle Yunan dili ve edebiyatı alanıyla başlayan *Nietzsche*, bu kültürün felsefede *Sokrates*'le edebiyatta onun

dostu *Euripides*'te sona erdiğini söyler. Her ikisi için de neden aynıdır: aklın tek başına egemenliği, duygunun, mitosun terk edilişi. "Trajik Çağ" dediği ve övdüğü. *Sokrates-Euripides* öncesi Yunan'da *Nietzsche*, biri aklı, diğeri duygusal, taşkınca olanı simgeleyen "Apolloca olan" ile "Dionysosça olan" iki öğe bulur. Trajedi, bu iki öğenin çatışmasından ve birinden birinin üstün gelmeyişinden doğar. *Sokrates*, iyiyi, doğruyu, güzeli, yani her şeyi akla göre kılmakla insan yaşamının şah damarlarını kesmiş, salt bir zihinselciliğe (entelektüalizme) varmıştı. *Euripides* de gerçekçilik adına mitosu öldü sanmış, tüm Dionysosça tutkuları törpülemişti. Aslında Dionysos terk edildiği için, ancak karşıtıyla birlikte var olan Apollo da göçüp gitmiş, trajik çağ bitmişti. Bu ilk dönemindeki *Nietzsche*'ye göre, yüzyıllar boyu ortada görünmeyen felsefe ile sanat, özellikle müzik ve edebiyat Alman ruhunda yeniden doğacaktır. "Güçlü aydınlık yürüyüşünde *Bach*'tan *Beethoven*'e ve *Wagner*'e değin Alman müziği, *Kant* ve *Schopenhauer* yoluyla Alman felsefesi aynı kaynaktan çağlaya çağlaya akar." Edebiyatta da aynı ruhu taşıyan "*Schiller* ve *Goethe* gibi kahramanlar, Yunanın büyülü dağına giden yolu açar."

Wagner ve *Schopenhauer*'den uzaklaşmasından sonra, eleştiri oklarını bu kez genelde Hıristiyan batı, özelde Alman kültürüne yönelten *Nietzsche*, "ölülerin yaşayanları gömdüğü" bu kültürün insanının tarih yükü altında ezildiğini söyler. "Tarihe yaşamdan fazla saygı duyuluyor." Oysa tarihten ancak yaşamımıza hizmet eden şey alınmalı, gerisi bırakılmalıdır. Zayıftan yana olan "miskin dini Hıristiyanlık" yaşamı güdükleştirmiş, dermansız bırakmıştır. Onun "ölümü anımsa" ("memento mori") çağrısı yerine "yaşamı anımsa" ("memento vivere") konulmalıdır. Hıristiyanlığın üstinsana giden yolu kapatan "yakınını sev" buyruğunun yerini "uzak sevgisi" almalıdır. Bunun için de bu kültür alaşağı edilmelidir; onun tüm değerleri tersine çevrilmelidir. Bu çöküş çağının, kendisini altında gizlediği "özveri", "sadakat", "arılık", "acıma" gibi Hıristiyan değerlerini taşıyan, müziği yalnızca bir etkileme aracı olarak kullanan teatral *Wagner* müziği hastalıklıdır. *Schopenhauer*'ın dünyadan el çekme ahlâkını terk eden *Nietzsche*'de istem, metafizik olduğu kadar ahlâksal üstünlüğe de sahiptir. Ona göre, "Akademik yaşlılarla gençler arasında zararsız bir gevezelik" olan felsefede "töz" "özne", "bilgi", "hakikat" vb. adına ne varsa hepsi uydurmadır. Ama *Nietzsche* buradan bir nihilizme varmaz. Çünkü biricik bir ölçüt vardır: "gücü isteme" Güçlü olan, yaşamda kalan, haklıdır, doğrudur, iyidir. O, bu düşüncesiyle genel anlamda yararcılığın bir öncüsü olur.

Anılanların dışında başlıca eserleri şunlardır: "Zamana aykırı düşünceler" (1873-76), "İnsansal olan, hepten insansal olan" (1878-80), "Tan kızıllığı" (1881), "Neşeli bilim" (1882), "Ahlâkın soykütüğü üstüne" (1887).

İlkin Katolik tanrıbilimci olan **Franz Brentano** (1838-1917), daha sonra kiliseden ayrıldı, Würzburg ve Viyana Üniversitelerinde felsefe profesörü olarak görev yaptı.

Brentano, psikolojik kavramların kesin bir belirlenimi, mantık reformu ve tanrıcılığın yeni bir temellendirilmesi için çaba gösterdi. Tasarımlardaki psikolojik görüngüleri, sevgi ile nefreti, kabul ya da ret edimleri diye alarak onların bölümlemesini yaptı. Ona göre, psikolojik görüngülerde bir şeyin tasarımlanmış olması, sevilmiş olması veya kabul edilmiş olması, onların özüne ilişkindir; bunun kendisi psikolojik değildir.

Başlıca yapıtları: "Deneysel bakış açısından psikoloji" (1874), "Ahlâksal bilginin kaynağı üstüne" (1889), "Psişik görüngülerin bölümlemesi üstüne" (1911).

Alexius Meinong (1853-1920), Lemberg'li, Graz Üniversitesinde profesör. *Brentano*'dan etkilenen *Meinong*, varoluşu veya var olmayışı söz konusu edilmeksizin nesneyi ele alan bir "nesne kuramı" geliştirdi. Ona göre, ister gerçek, ister olanaklı ya da olanaksız olsun, zihinsel olarak kavranabilen veya sanılabilen her şey nesnedir. Bu nesne kuramı, hayalgücü yaşantılarına ilişkin olsa da içinde nesnelerin kavranıldığı yaşantıların bir öğretisidir.

Başlıca yapıtları: "Nesne kuramı ve psikolojiye ilişkin araştırmalar" (1904), "Bilimler dizgesinde nesne kuramının yeri üstüne" (1907), "Olanak ve olasılık üstüne" (1915).

"Fenomenoloji felsefesi"siyle yirminci yüzyıla en çok derin ve yaygın etkiler bırakan birkaç filozoftan biri olan **Edmund Husserl** (1859-1938). Mähren-Prossnitz'te doğdu. Halle Üniversitesinde "Sayı kavramı üzerine" habilitasyon tezini yaptı, Göttingen ve Freiburg i.B. Üniversitelerinde profesörlük görevinde bulundu. *Brentano*'dan yola çıkan *Husserl*, ilkin aritmetik felsefesine yöneldi. Mantığın temellerini psikolojide bulan tüm görüşlere karşı çıktı. Ona göre mantık, psikolojiden tümüyle bağımsız, zaman üstü bir doğrulukla ilgilen salt a priori bir bilimdir. İlkin mantığa giriş olarak, daha sonra temel felsefe bilimi olarak, "salt betimleyici, aşkın bilinç alanını öz-görüde araştıran" fenomenolojiyi temellendirdi. Fenomenolojiyle felsefeyi, onun şimdiye dek erişmediği kesin bilim düzeyine çıkardığını savundu.

Husserl'e göre, nesneleri, olguları inceleyen deneysel bilimlerin temellendirilmesi gerekir; aksi halde bilimde "kriz" olur. Bunun için de, onların nesnelerinin köklerinin bulunduğu salt bilinçte yapılacak öz araştırmasıyla bu özler, mahiyetler keşfedilmeli ve betim-

lenmelidir. Bu amaçla, ilkin nesnelere yönelen doğal tavır terk edilmeli. tüm nesneler, kendi bedenimiz de dahil tüm görgül dünya ayraç içine alınmalıdır. Bu redüksiyon yöntemiyle fenomenoloji, ayracın dışında kalan salt bilinç alanını yönelir, onu aydınlatır. Salt bilinç içindeki fenomenin "eidos"u, mahiyeti salt bir "intention" ile kavranır ve bu mahiyet çözümlenir, yasaları bulunur ve yasalar tanımlanır, aydınlanır. Ancak bu fenomenoloji, salt bilincin içinde kalma ve bir tekbencilik tehlikesiyle de karşıyadır. *Husserl*'in en önemli başarısı, "izmler"den değil, fenomenlerden hareket etmeli, "şeylere dönmeli" düşüncesidir. Ne var ki, "izm"lerden, metafizikten kaçınmak, bilgiyi ilerletmek için bir yol arayan Husserl, bir başka metafiziğe. bir salt bilinç metafiziğine saplanmaktan kurtulamadı. Fakat *Husserl* sonrası fenomenoloji, bu tehlikeden kurtulmayı deneyecektir.

Başlıca eserleri: "Mantıksal araştırmalar" (1900), "Bir salt fenomenoloji ve fenomenolojik felsefe için düşünceler" (1913), "Kesin bilim olarak felsefe" (1910), "İçsel zaman kavramının fenomenolojisi üstüne dersler" (1928).

Max Scheler (1874-1928). *Husserl* fenomenolojisini. ahlâksal değerleri kendi başına açık ve değişmez "özlükler" olarak ortaya koymak ve *Kant*'ın biçimsel etiği karşısına içeriksel bir değer öğretisi koyarak, etiğin, kültür ve din felsefesinin alanına taşıdı. Nasıl *Husserl* psikolojizmi mantıktan kapı dışarı etmişse, *Scheler* de etikte göreliliği aşmıştır. Değerler, basamaklı yapıda bir ülke oluşturur. En alt basamakta hoşlanma ve hoşlanmama değeri. ikinci basamakta yaşam değerleri, üçüncüsünde bilgiye, güzele ve hukuk düzenine ilişkin tinsel değerler, en üstte kutsal, dinsel değerler bulunur *Scheler*. felsefeyi bilimin bir uşağı yapan salt bilgikuramını reddeder. Ona göre felsefe özü bakamından kesin apaçıktır. *Scheler*'in en önemli başarıları. "anlayıcı psikoloji" ve "bilgi sosyolojisi" alanındadır.

Başlıca eserleri: "Aşkın ve psikolojik yöntem" ((1900), "Etikte biçimcilik ve içeriksel değer etiği" (1913), "Bir bilgi sosyolojisi için denemleler" (1924), "Sempatinin özü ve biçimleri" (1923), "Bilgi biçimleri ve toplum" (1926).

İlk döneminde *Marburg Okulu*'ndan olan **Nicolai Hartmann** (1882-1950), sonraki döneminde bir "naiv gerçekçiliği" temellendirir. *Husserl*'in "Şeylere dönelim!" çağrısına onun kast ettiği anlamın tersi yönde uyar. Ona göre. "şey" "fenomen" somut varolandır, "önde duran şey"dir. Onun arkasında başka bir şey aranmaz; dolayısıyla "öz-görünüş" ayrımını reddeditir.

Hartmann'ın temellendirdiği "varlıkbilimi" dünyanın bir birlik oluşturduğu ve bir dizge halinde bulunduğunu varsayar. Evrenin birliği, bir tabakalar düzenini ortaya koyar. Bu tabakalı düzen. aşağıdan yukarıya cansız doğa. bitki, hayvan ve insan şeklinde sıralanır. Alt tabaka üst tabakayı taşır; ama her tabakanın kendine özgü bir yetkinliği vardır, birinin diğerinden daha üstün olduğu tarzında onlara bir değer yüklenmez. Her tabakanın kendine özgü kategorileri bulunduğu gibi, bütün tabakalar arasında ortak olan temel kategoriler de vardır. Böylece varlık bütünlüğü sağlanmakla geleneksel felsefenin doğa ile tin zıtlığı ve bilgikuramındaki özne ile nesne arasındaki uçurum ortadan kalkar.

Başlıca yapıtları: "Bilginin bir metafiziğinin temel çizgileri" (1921), "Etik" (1926), "Varlıkbilimin temelleri üstüne" (1935), "Gerçek dünyanın yapısı" (1940).

"Felsefe, araştırarak yolda olmaktır." sözü belleklerde kalan **Karl Jaspers** (1883-1969), ilkin psikiyatrdır, "Dünyagörüşlerinin psikolojisi" (1919) adlı yapıtıyla felsefeye geçer. Üç ciltlik temel yapıtı "Felsefe"de (1932) dizgesini ortaya koyar. En çok bağlı olduğu filozof *Kant*'tır; *Schelling, Kierkegaard, Nietzsche*, sosyolog *Max Weber*, etkilendiği başlıca diğer düşünürlerdir.

Jaspers'e göre felsefe özü gereği bir metafiziktir. Felsefe varlık sorununu üstlenir; ancak varlık verilmiş değildir. O, bu bakış açısından, objeyi oluşturanın özne olduğunu söyleyen *Kant*'la doğrudan bağıntıya girer. *Jaspers*'e göre özne olmadan nesne yoktur. nesnel olan her şey "genel olarak bilinç" tarafından bielirlenir. Öte yandan *Jaspers, Kant*'ın mekafizik olarak nitelediği "ideler öğretisini" benimser ve geliştir. "Dünya" "ruh" "Tanrı" üç idesi, *Jaspers*'te "kuşatan şey" olur. Önce dünya denilen kuşatan, sonra kendimin kuşatanı ve son olarak da tümel kuşatan, aşkınlık söz konusudur. Buna göre varlıktan üçlü bir anlamda söz edilebilir: Görünüş olarak varolan, kendisi için varolan, son olarak da kendinde varlık. Aşkınlık nesnel olarak verilmez. O, ancak her türlü varoluşla kopuş içinde bizim için bir gerçek olur. Felsefe aşkınlığa yönelir. Bu da üç tarzda gerçekleştirilir: Dünyaya yöneliş ile, varoluşun aydınlatılması ile ve metafizik ile. *Jaspers*'in felsefesi, varoluşçuluktan izler taşır.

Martin Heidegger (1889-1976). *Husserl* ve *Wittgenstein* ile birlikte 20. yüzyılın etkileri en çok olan üç büyük filozofundan biridir; varoluşçu felsefenın en önemli temsilcisidir.

Bir Katolik olarak yetişen *Heidegger*, papaz olmak üzere tanrıbilim öğrenimi gördü. Bir süre doğa bilimleri, sonra da felsefe okudu. *Husserl*'in öğrencisi oldu. 1923'te Marburg Üniversitesinde profesör olan *Heidegger*, 1928'de Freiburg i.B. Üniversitesinde ders vermek üzere, *Husserl*'in yerine getirildi, fenomenolojik okulun yöneticisi oldu. Artık dinsel eğilimle-

rini bırakmıştı; kendisini bir tanrısız olarak görüyordu. Nazilerle ilkin iyi ilişkileri oldu, Üniversitede rektörlük görevini üstlendi, sonra araları bozuldu, ders vermesi engellendi. Müttefikler tarafından da sürüldü, ancak 1950'de görevinin başına dönebildi.

Heidegger için fenomenoloji insanın somut varoluşunun özsel araştırmasıdır. Kendisi varlıkbilimci olduğunu söyler. Onun varlıkbilimden anladığı, antropolojik felsefedir. Felsefesi, insan varoluşunun köktenci bir çözümlemesi diye nitelenebilir. Ona göre, sadece insan varolmaktadır. Gerçekten varolabilen insanın bunu başarabilmesi için varlığın belirsiz çevresinden ayrılması gerekir. Bu çevre gündelik yaşamın alanıdır. İnsanın öteki insanlar ile, öteki insanlar için ve öteki insanlara karşı sürdürdüğü günlük yaşam uğraşında, sürekli olarak ötekiler karşısında farklı olma kaygısı yatar. Ama insanın günlük yaşam olanakları, ötekilerin koyduğu ölçülerce belirlenir. Bu ötekiler, belirli ötekiler değildir. Her öteki, bütün ötekilerin yerine geçebilir. Onların kimliği, kimse olmamaktır ya da herkestir. Kendi varoluşumuzu ele geçirmemiz, bu herkesten kopmamız, varolmanın tümünün bir değillemesi olan hiçlikle bizi karşı karşıya getiren, "iç sıkıntısı" "korku" gibi bazı deneyimlerden geçmemize bağlıdır. İnsan herkes alanda güvendedir, "evde olan varlık"tır. Söz konusu deneyimler, "içine fırlatılmış" olduğumuz bu dünyada yardımsız ve dayanaksız bırakılmış olarak bulunmakla, "dünya içinde varlık" olmakla yaşanır. Bu sınırlı dünyada eylemler yapıyoruz. Tanrı var olmadığına göre eylemlerimiz Tanrı'ya doğru değil, dünyaya, öteki insanlara ve geleceğe yöneliktir. Bu yönelme, aynı zamanda en sonunda kendi geleceğimize doğru bir aşmadır. Bu aşma ile hep kendi kendimizin ilerisindeyiz, hep tasarıyız, tasarıda kendi kendimizi, kendi varoluşumuzu tasarlıyoruz. Bunun için de hep kaygı içindeyiz, kaygının kendisiyiz. Kendini tasarımlamada insan, kendi üzerine kendini sorguya çekiyor. Böylece o, varoluşunu tehlikeye atıyor. İnsan kendi varoluşunu böyle bir tehlikenin içine atmaksızın, onu kazanamaz. Varoluşun önceden oluşturulmuş, insana verilmiş özü yoktur. İnsan kaderini kendisi üstlenir.

Başlıca yapıtları: "Duns Scotus'un kategoriler ve anlam öğretisi" (1916), "Fenomenolojinin temel sorunları" (1927 Marburg Üniv. Yaz semestresi ders metni) "Varlık ve zaman" (1927, yay. E. Husserl), "Metafizik nedir?" (1930), "Holzwege" (1935-1946 yılları arasında yazılmış 6 yazı, toplu yayımı:1950), "Metafiziğe giriş" (1953).

Metafizik karşıtı tutum, 20. yüzyıl başlarında Cambridge'te, başlıca olarak *Bertrand Russell*'la eski İngiliz deneyciliğinin yeniden canlandırılmasıyla başlayan harekette, burada ortaya çıkan, en ünlü temsilcisinin *Ludwig Wittgenstein* olduğu *Çözümsel (analitik) Felsefede* ve iki dünya savaşı arasında etkinlik gösteren, yeni-olgucu okul *Viyana Çevresinde* süregeldi.

Felsefi eğitimini gördüğü ve tüm etkinliğini gerçekleştirdiği yer İngiltere olmasına karşın, hemen hemen tüm yapıtlarını Almanca yazmış olan **Ludwig Wittgenstein**, 1889'da Viyana'da, zamanın Avusturya'sının iki büyük zenginiden biri olan ailenin çocuğu olarak doğdu. Orta öğrenimi 1906'da Linz'te tamamlar, Berlin'de Teknik Yüksek Okulu'nda mühendislik eğitimine başlar. 1908'de İngiltere'ye gider. 1912'de Cambridge'te Trinity College'e yazılır, *Russell*'ın öğrencisi olur. Viyana'da iken çıkan Birinci Dünya Savaşına katılır, cephede yazdığı, sağlığında yayımlanmış biricik kitabı olan "Tractatus-logico philosophicus"u 1918'de tamamlar. Bu eseriyle felsefede işinin bittiğine inanan, babasından kalan yüklü mirası bağışlayan *Wittgenstein*, bir süre bahçıvanlık, köy öğretmenliği, mimarlık gibi işlerle uğraşır. 1929'da İngiltere'ye geri döner, "Tractatus" doktora tezi olarak kabul edilir, öğretim görevini zaman zaman ara vermelerle sürdürür. 1951'de Cambridge'de ölür.

Wittgenstein'ın felsefesi, aralarında örtük ve açık bazı bağıntılar bulunmasına karşın, iki ayrı döneme ayrılır. O, birinci dönemin temel yapıtı "Tractatus" ile mantıksal atomculuğu ortaya koyar. İkinci dönemi, *dil-çözümsel okulu* kendisine bağlar. Bu dönemi simgeleyen yapıtı "Felsefe Araştırmaları" (1945-49)dır.

"Tractatus"ta olguların toplamı olarak dünyanın mantıksal bir resmi çizilir. Ama bu dünya, değer yargısı taşıyan her şeyden arındırılır. Bu, buna uygun ideal bir dil kullanılarak yapılır. Mantık, dil çözümleme aracı olarak iş görür. Felsefe, bir öğreti değil, bilgi vermez; bilgi veren bilimlerdir. Felsefenin işi açıklamak, aydınlık kılmaktır. Dünyayı oluşturan olgular ya da aynı anlamda olmak üzere şey-durumlarıdır. Şey durumunun yalın öğesi şey, obje, dünyanın atomudur. Dil de her biri bir olgu resmi olan cümlelerin topluluğudur. Cümlenin yalın öğesi adlardır. Cümlenin anlamı, onun resmettiği şeydir; adın anlamı (gösterimi), onun gösterdiği şeydir. Böylece dil ile dünya arasında tam bir uygunluk kurulur. Olgu resmi olmayan bir cümle anlamsızdır, metafiziktir; o, söylenemeyeni söyleme çabasıdır. Oysa "Tractatus"un son cümlesi "konuşulamayan yerde susmalıdır." Der.

"Resim kuramı" diye adlandırılan ilk dönemin bu anlam anlayışı, sonraki dönemde terk edilir, dil-dünya uygunluğu metafizik olarak nitelenir. Şimdi ise "Bir sözün anlamı, onun dildeki kullanımıdır." Kullanım, uzlaşıma dayanır. Dil de artık ideal-mantıksal değil, olağan, günlük dildir. Olağan dil, "dil-oyunları"ndan

oluşur. Ama bu dil-oyunları, belirli, sabit değildir, tersine, ürer, çoğalır, eksilir, kimi zamanla yok olur. Bir dil oyunu, bir sıra dilsel deyimden oluşur ve çoğunlukla bunlara eylemler eşlik eder; örneğin, bir duvarcı ustası ile çırağı arasında işbaşında geçen konuşmalar, çocukların "yağ satarım, bal satarım" gibi oyunları, iskambil oyunları gibi. Dil oyunları arasında akrabalıklar vardır. Birindeki bir özellik bir diğerine değişerek sirayet eder; ikisi de elle oynanan voleybolla hentbolün, birindeki ağın yerini diğerinde kalenin alması gibi. Birinci dönemdeki mantığın yerini bu dönemde "dilbilgisi" alır. Dilbilgisinin dille ilişkisi oyun kurallarının oyunla olan ilişkisi gibidir. Dilbilgisi kuralları, öncelikle anlamı belirler. Dilsel çözümleme, dilbilgisi kullanılarak kavramların soyağacının çıkarılması ile yapılır. Dilbilgisi kurallarına uymayan bir cümle anlamsızdır, metafiziktir. Bu tür cümleler bizim üstümüzde büyüsel bir etki bırakır. Filozof burada işbaşındadır. "Felsefe, büyücülüğe karşı bir savaştır."

Anılanların dışında başlıca yapıtları: "Ahlâk üstüne bir konuşma" (1929), "Felsefi düşünceler" (1930), "Felsefi dilbilgisi" (1930) "Mavi kitap" (1933/34), "Kahverengi kitap" (1934/35), "Matematiğin temelleri üstüne düşünceler" (1937-44), "Psikoloji felsefesi üstüne düşünceler" (1945-48), "Kesinlik üstüne" (1949-51).

Alman kültür dünyasında 20. yüzyılda olguculuğun merkezi Viyana'dır. İlkin yüzyıl dönümünde *E. Mach*'ın felsefi-bilimsel ve sosyal-politik etkinliklerinin önemli bölümü bu kentte gerçekleşmişti. *Mach*'tan önemli etkiler alan, doğrudan doğruya Alman görgülleştiriciliğinden kaynaklanan *Yeni-olgucu Okul*'un, yani *Viyana Çevresi*'nin merkezi de aynı kentti. *Okul*'u etkileyen diğer bir filozof olan *Wittgenstein* da sık sık Viyana'ya geliyordu. Ancak *Okul*, burada kısa bir süre etkinlik gösterebildi, Naziler yüzünden dünyanın çeşitli yerlerine dağılan üyeleri bir diyaspora oluşturdu. Kurucusu *Moritz Schlick*, öne çıkan başlıca üyeleri *Fr. Waismann, O. Neurath, R. Carnap, H. Reichenbach*'tır. *K. R. Popper* de *Okul*'a yakın duran kişiler arasındadır.

Bazı ortak temel kavramları olan *Yeni-olgucular*, sorunları aynı yöntemlerle ele alırlar. Keskin bilimsel tutum, mantığa sarılma, onlarda bir tutku biçiminde ortaya çıkar. Bilimsel yolla elde edilebilir olmayan her şeyi dışarıda bırakırlar. Ancak o zaman öznel değişkenlikten kurtulmak ve genel geçerlik savında bulunmak olanaklı olur. Felsefe, bilimsel dilin çözümlenmesinden başka bir şey değildir ve yöntemi kesin biçimde bilimseldir. *Wittgenstein*'ın özellikle ilk dönem düşüncelerinden etkiler alan *Okul*, mantık ilkelerinin a priori, ama aynı zamanda totolojik olduğunu, hiçbir şeyi imlemediklerini savunur. Bilgi doğrulabilir olmalıdır. Doğrulama da hemen her zaman özneler arası olmalıdır. İçebakış psikolojisinin, klasik felsefenin cümleleri, doğrulanamadıklarından anlam bakımından boşturlar. Önerme, aynı zamanda dilin sözdizimsel kurallarına göre kurulmuş olmalıdır. *Yeni-olgucular*, bu ilkelerden yola çıkarak felsefenin sözde-sorunlarının incelenmesine koyulurlar. *Carnap*, dilin birçok işlevini birbirinden ayırt eder: Dil, bir şeyi gösterebilir ya da yalnızca dileklerle duyguları deyimleyebilir. Klasik felsefe, dilin bu çifte işlevini birbirine karıştırmıştır. Onun bu karıştırmadan doğan. Tanrı'nın varlığı ve benzeri sorunları sözde sorunlardır, metafiziktir.

Almanya'da sosyolojik düşünce, baştan beri *F Tönnies, G. Simmel, M. Weber* gibi önemli temsilciler bulmuştur. Bunlar ve başka diğerleri, felsefi düşünceyle hep yakın bağıntı içinde olmuşlardır. Bu felsefe-sosyoloji birlikteliği, 1921'de kurulan, etkinliğini 60'lı yılların sonlarına dek sürdüren *Frankfurt Okulu*'nun hemen bütün düşünürlerinde kendisini çok açık biçimde göstermiştir. Okul'un başlıca düşünürleri, *M. Horkheimer, H. Marcuse* ve *Th. W. Adorno*'dur. Marksizmin temel önermelerinden oldukça uzaklaşmış olmasına karşın Marksist eğilimli olan *Okul*'un diğer ortak özellikleri arasında, Nazizme ve Yahudi düşmanlığına karşı olması, olguculuk karşısında yer alması, toplumsal araştırmayı eleştirel tarzda öne çıkarması, iktidarın meşrulaştırılması olarak "araçsal akıl" ve Aydınlanma eleştirisi sayılabilir. Özellikle *Marcuse* ve *Adorno*'da kendini gösteren estetik bir ütopya düşüncesi de diğer bir özellik olarak belirtilebilir.

KAYNAKÇA:

- *Friedrich Ueberwegs Grundriss der Geschichte der Philosophie*, Erster Teil (1920), Zweiter Teil (1915), Dritter Teil (1924), Vierter Teil (1923)
- Heinrich Schmidt, *Philosophisches Worterbuch*, 1931
- Heinz Heimsoeth, *İmmanuel Kant'ın Felsefesi*, 1967 (Çev. T. Mengüşoğlu).
I. M. Bochenski, *Çağdaş Avrupa Felsefesi*, 1983 (Çev. S R. Kırkoğlu)
- Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, 1967
- Ömer Naci Soykan'ın tüm kitapları (1991-2003).
- Paul Edwards (ed.), *The Encyclopedia of Philosophy*, Volume Three (1967).
- Simon Blackburn, *Oxford Dictionary of Philosophy*, 1996.

*Kısaltılmış, bir ölçüde değiştirilmiş bir biçimi, Ahmet Cevizci'nin editörlüğünü yapmakta olduğu "Felsefe Ansiklopedisi"nin 1 cildinde yer alan yazının aslı ve tamamı.

TELEFONUM CEBİMDE

Medet TURAN

İstanbul'da, Kadıköy-Taksim hatlı belediye otobüsündeyim. Bu otobüsler, ABS fren sistemli olduğundan, herhangi bir elektronik dalga, arabanın fren sistemini kilitler. Bu da aracın birdenbire fren ya da kaza yapmasına neden olur. Araç hareket halindeyken, araçta bulunanlardan birinin telefonu çalar. İnsanlar dikkatlice *"Acaba kimin telefonu çalıyor"* diye bakar. İçlerinden biri cep telefonuna yönelik kuralları, insan yaşamını hiçe sayarak telefonu cevaplar. İnce bir bayan sesi, *"Şu anda evdeyim sevgilim"* der. Otobüste telefonla konuşması bir sorun, cevap olarak, yalan söylemesi başka bir sorun...

Şunu hepimiz kabul ederiz ki, telefon icat edildiğinden bugüne, insan yaşamına kolaylık getirmiş ve yardımcı olmuştur. (Bundan on yıl önce, iletişimdeki gelişmeleri izleyen biri, bugün, bu izleyişte hayli zorlanacak gözüküyor.) Bu gelişmeler, telefonun olumlu yanı olarak karşılanabilir. Telefonun yararları dışında, bence zararlarıyla da kabarık bir dosyası var. Bu nedenle ameliyat masasına telefonun zararlı yönlerini yatıralım. Ameliyat aşamasında, öncelikle karşımıza çıkan, insan bilincindeki bazı kavramların içeriğinin nasıl boşaltılıp işlevselliğinin yok edildiğini göstermeye çalışalım?

Otobüste çalan telefon, "hanımefendi"nin yalan söylemesi, bazı kavramları yeniden sorgulamama, özellikle çoğumuzun çok iyi bildiği bir kavramı yeniden ele almama neden oldu. "Kapitalizm" Kapitalizmin, parçalı yaşantıyı bizlere nasıl sunduğu... Haberleşme cihazları üzerindeki etkisi... ve bunun nedenleri... Bugün medyayı istediği gibi kullanan kapitalizm, yapay gündemeler yaratarak, asıl gündemi daima örtmektedir. Özellikle son günlerin *"gözde"* programı *"pop star"* bilinci dumura uğratmadaki bir numaralı örnek değil mi? Yine medya ve haberleşme cihazlarını en iyi kullanan sermayelerin başında islami sermaye gelmektedir. *"Yeşil kapitalistler"* de diyeceğimiz bu grup çıkarmış oldukları gazete ve televizyonlarla istedikleri gibi propaganda yapmaktalar. Engels'in de altını çizdiği *"din halkın afyonudur"* sözleri, medyayı da kullanarak daha da güçlü bir nitelikle halkı uyuşturacak biçime ulaşmıştır. Haberleşme aygıtlarının bu kadar etkili olmasının nedeni nedir?

Haberleşme aygıtlarının günümüzde geniş bir pazar oluşturmasının başlıca iki nedeni var. Bunlardan biri soğuk savaş döneminde gizli istihbarattaki gelişim, diğeriyse, uzay sanayinin gelişmesiyle uzaya gönderilen uydularla haberleşme ağının genişletilmesi. Burjuvazi telefonu küçülterek ceplere kadar sokmasını bildi. Özellikle Türkiye'de peynir ekmek gibi cep telefonları satılmaktadır. Her köşe başında ya da on adımda bir tezgah açmış cep telefonu satıcıları, bu durumu, daha da açık göstermiyor mu?

Eğer kalabalık bir yerdeyseniz -genellikle toplu taşıma araçlarında- herhangi birinin cep telefonu çalsa, orada bulunan herkes kendi telefonuna sarılır. Şu da bir realitedir ki, birçoğunun telefon melodisinin farklı olmasıyla birlikte *"bak benim de telefonum var"* gibi bir gösteriş yarışına girilir. Aslında birçok insan kendi telefonunun melodisini bildiği halde, yine de telefonunu çıkartır ve bakar. Bu da alt bilincin üst bilince çıkardığı gösteriş budalalığıdır. Madalyonun görünen yüzüdür, bu. Arka yüzündeyse, kapitalistlerin pazarlarında oluşturdukları bilinci dumura uğratma çalışmaları. Nedir bu? Televizyon, radyo, gazetelerle yapılan reklamlar. Bunların insan üzerindeki etkisi... Azgelişmiş toplumlarda, bilinçli yayın, gelirin çoğunu elinde bulunduran azınlığın yaşamanı süsleyip püsleyip ekranlara taşır. Bunlara özenen, onlar gibi yaşayamaz. Yaşamı özentide kalır. İşte, cep telefonunun bizim gibi azgelişmiş toplumlardaki serüveni de böyledir. Herkesin elinde bir cep telefonu... artık ilkokul çocuklarının bile elinde, daha da doğrusu ceplerinde, Bu da tüketim çılgınlığının ne boyutlara ulaştığının küçük bir göstergesi değil mi? Burjuva, *"Canınız sıkılıyorsa, alışveriş yapın; eski cep telefonunuzu atın yenisini alın"* gibi söylevlerle bilinçleri bombardımana tutmuyor mu? Bu örnekleri çoğaltmamız da mümkün...

Cep telefonunun hayatımızın *"değişmez"* bir parçası olmasıyla birlikte, bizlerden aldığı bazı kavramlar var. Bu kavramları düşündükte, akla ilk gelen; *sorumluluk. "Genel olarak bir işi üstüne alan, bir işi yapma zorunda olan, bir yükümlülüğü bulunan, gerektiğinde yüklendiği işlerin gerçekleştirdiği eylemlerin hesabının sorulması durumu"* der Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*'nde. Sorumluluk vicdani bir ödevdir herşeyden önce, kendi dışındakilere bir saygıdır. Özgürlük bilincinden yoksun biri sorumlu olamaz. Yetkin bilinç bireyi kendine egemen kılar. Zorla yapılan iş, sorumsuzca yapılan iştir. Sorumluluğunu yerine getiren insan mutlu insandır.

Saint Exupery, *"insan olmak her şeyden önce sorumlu olmaktır"* der. Sorumluluk evrenseldir. Parçalı değil. Bugün burjuvazi sorumluluğu parçalamış, hatta yok etmiştir. Saint Exupery *"insan hem sorumlu hem de umutsuz duyamaz kendini"* der. Teknolojinin insana yönelik kullanılmasından bir hayli uzak olan çağımız, cep telefonunun kullanılmasıyla sorumsuzluğu en üst noktaya çıkarmıştır. Sorumluluğu cep telefonuyla kurduğu ilişkidir. İlişkisi insana uzaktır. Kendimizi ne kadar özerk görüyorsak da, bu ancak karşımızdakini de özerk görmekle gerçekleşir. Kendi sorumluluğunun farkına varan kişi, karşısındakinin sorumluluğunu da taşır. Bu da o insana yönelik sorumluluk ödevini yerine getirmektir... Çünkü zor iştir, sorumluluk.

Bu yazıda irdelemek istediğim bir diğer kavram ise, *ödev* Ödev'i, Afşar Timuçin, *İnsancıl Yayınevi*'nden çıkan *Felsefe Sözlüğü*'nde şöyle açıklar; *"ahlakı açıdan yerine getirilmesi gereken yükümlülük. Bireyin ahlak açısından yapmak zorunda olduğu şey. Ödev duygusu ahlaki davranışın temelinde yer alır ve toplumsal yaşamın ir gereği olarak ortaya çıkar"* İnsan eylemliliğinden ve sorumluluğundan çıkan ödev kavramı, yakın çağ filozofu Kant'la yaşamımıza giren bir kavram değildir. Kökü daha da eskilere dayanır. Bu kavramı ilk kullanan filozof, Çin filozofu Konfüçyüs'tür; *"insan eylemlerinde kendine ödev vererek hareket etmelidir"* der. Kavramın geçmişi oldukça birikimli, ama uygulaması tam bir başarısızlık. Bu tanımlamalara baktıkta, ödev bilinci cep telefonlarıyla nasıl ortadan kalkar. Telefonla görüşüp buluşmak için sözleşen kişiler, arkadaş(lar)ına verdiği sözü hatırlamaz. Hatırlayınca da son anda arar gelmeyeceğini ya da çok gecikeceğini söyler. Kişi ödev bilincine varsaydı, sanırım daha da farklı bir sonuç olacaktı. Burda, cep telefonunun getirmiş olduğu rahatlık duygusunu unutmamak gerekir. *"Ne de olsa onda da cep var. Arar... ulaşırım. Gidemeyeceğimi söylerim."* Bu gibi ifadeler pratiğe geçmiş olur. Şu da sorulabilir, *"cep telefonunun suçu ne? Kişi vermiş olduğu sözü hatırlamıyor ki? Sorun o zaman kişinin kendisindedir"* Burda vurgu yapmak istediğim nesneye bağımlılığın getirdiği yabancılaşma. Kant'ın şu sözünü hatırlamakta yarar var, *"Dünyada iki güzel şey biliyorum: başımızın üstünde yıldızlı gök ve yüreğimizdeki ödev duygusu"* Kapitalizm, bütün araçlarını kullanıp her yanımızı kuşatmış olsa da, yüreğimizdeki ödev duygusunu yok etmeyi başaramayacaktır.

Yükümlülüğe baktıkta. *"Yükümlülük, mutlu olmak için, belli türden eylemleri gerçekleştirme, belli eylemlerden sakınma zorunluluğu"* diye tanımlamış bazı filozoflar, yükümlülüğü. Herhangi bir ödevi ya da belirlenmiş bir eylemi gerçekleştirme olarak algılıyorum, yükümlülüğü. Kapitalizmin gelişmesiyle bu kavramın da yok olduğunu düşünüyorum. Umursamaz, kendi çıkarlarını diğer insanların üstünde gören insan tipleri yaratıldı. Böylece bizleri, insani yükümlülük dediğimiz şeyden hep uzak bırakmaya çalıştılar. İnsan var olduğu sürece, diğer insandan yükümlüdür! Eylemi, gerçekleştirme diye de algılayabiliriz. Cep telefonu da yükümlülüğün yok olmasına ya da yitirilmesine neden olan etkenlerden biridir. Erkek arkadaşına otobüsteyken evdeyim diyen bir insan, yükümlülüğünü zedelememiş midir?

İnsanların el yazısıyla yazdıkları yazılarda, yazıya yansıttıkları karakterden söz etmekte de yarar var. Telefonların yaygın kullanılmasıyla birlikte mektupların rafa kalktığını görüyoruz. Artık insanlar, ilanı aşkta bulunurken bile telefonlarındaki mesaj kısmına başvuruyorlar. İnsanın el yazısını kağıda geçirirken yansıttığı bir karakteri var. Telefonlarla gönderilen mesajların ne bir estetiği ne de bir karakteri olur. Tek tip, herkesin kullandığı bir karaktere bürünüyorsunuzdur artık. Beyaz bir sayfaya (farklı renkte bir sayfa da olabilir) yazılan bir yazıda veya mesajda kişinin kızgın mı, sevinçli mi olduğunu kolaylıkla fark edebilirsiniz. Bilgisayar ya da cep telefonu aracılığıyla gönderilen mesajda yukarda söz ettiğim türden bir izlenim alamazsınız. 1980'den sonra yetişen insanların büyük bir kısmı mektup yazmasını bilmiyor. Aslında bu bizler için büyük bir kayıp. Cep telefonuyla gönderilen mesajlarla ortalama 35 kelime yazabiliyorsunuz. Bu da belli başlı kelimelerle sınırlı kalmanızı sağlar. Dil yapısının bozulmasına neden olabilir. Bir başka yanı; yüz yüze görüşemeyen, gözlerinin içine bakarak bir şeyler ifade edemeyen insanların çoğalmasına yardımcı olmasıdır.

Yabancılaşma, "bireyin yaşamıyla tersleşir duruma düşmesi." Marks'sa şöyle der, *"yabancılaşma bireyin çeşitli iç ve dış koşullar altında kendini eşya gibi duymasıdır, eşyaya indirgemiş duymasıdır."* Cep telefonunun kişide yarattığı bir diğer yıkımsa, öznenin kendisini nesneye (cep telefonuna) indirgemesidir. Marks, *"yabancılaşma üretim ilişkileriyle ilgilidir, bireyin bu ilişkiler içinde ürettiği şeye ters gitmesine, giderek kendini şeylerin kölesi gibi duymasına karşılıktır"* der. O, nesneye bağımlı hale gelir. Cep telefonunun kaybettiğinde mutsuz olur... üzülür... ne yapacağını bilmez. O, artık nesnenin kölesi olmuştur. Burjuvanın tanımladığı özgür insan olur. Cep telefonunun olmasıyla kendini özgür sanır insan, olmadığında özgürlüğünü yitirmiş köle insan konumuna geçmiştir... gibi olur. Evet, özgürdür. Burjuvanın tanımladığı çerçevede özgürdür.

Otobüs Taksim'e vardı. Elimdeki cep telefonuna dönüp yeniden baktım. Küçük bir nesne, yıkıntısı boyutlarını kat kat aşmış.

REŞAT NURİ ve YAPRAK DÖKÜMÜ

Mehmet AKKAYA

Yeni Türk Edebiyatı'nın klasikleşmiş adlarından birisi de Reşat Nuri Güntekin'dir. Yazarın edebiyata başladığı yıllar Türkiye ve dünya için hareketli bir dönemdir. 1908'de İkinci Meşrutiyet ilan ediliyor. 1914-1918 yılları arasında, insanlık eşine pek rastlamadığı bir savaşa tanık oluyor. 1918'den 1923'e kadar geçen süre ülkemiz için bir dönüm noktası niteliğindedir. Reşat Nuri, tüm bu süreçlerin canlı tanığıdır. Yetkin sanatçıların, temel özelliklerinden birisi de yaşadıkları çağa tanıklık etmekse bu, Reşat Nuri'de gerektiği oranda vardır. Yazar, edebiyata erken yaşlarda başlamış, çalışmalarını Cumhuriyet sonrası hızlandırmış ve eser vermeyi ölünceye kadar sürdürmüştür. *Yaprak Dökümü*, yazarın yetkin olduğu döneminin, *Çalıkuşu* ve *Damga* gibi önemli eserlerinden sonraki ürünüdür. *Yaprak Dökümü*, önce roman olarak yazılıyor sonra tiyatroya da uyarlanıyor. Eserde Ali Rıza adında bir emeklinin değişen koşullara karşı direnişi ve direnişe rağmen dağılan eş ve çocukları karşısındaki dramı anlatılıyor. 2003-2004 tiyatro sezonunda *Şehir Tiyatroları*'nın sahnelediği oyunu, Muhsin Ertuğrul'un yönlendirmesiyle bir süre Almanya'da eğitim gören ve 1977 yılında yönetmenliğe başlayan Nedret Denizhan yönetiyor. *Yaprak Dökümü*'nün de oyuncularından olan, oyuncu Haşmet Zeybek'in dediği gibi *"düşüncelerin gelişiminde süreçler sonuçlardan daha önemlidir."* Çünkü sonuçlar süreçlerin ürünüdür. Bu yüzden *Yaprak Dökümü*'nü ortaya çıkaran süreci çözümleyerek konuya girmek sanırız daha yararlı olacaktır.

R. Nuri'nin Yetişme Koşulları ve İlk Yapıtları

1889'da doğan R. Nuri, kısa bir süre Galatasaray Lisesi'nde okuduktan sonra İzmir'de bir Fransız Kolejine girer. Babasının Fransız edebiyatı yönünden zengin bir kütüphanesi olması ve R. Nuri'nin Fransız okulunda okumuş olması sanırız onun Fransız kültürünü kavramasının, gelecekte Rouseau'dan, İbsen'den çeviriler yapmasının da nedeni olacaktır.Yazarın son eğitim gördüğü okul ise İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'dir. R. Nuri uzun yıllar eğitimin çeşitli kademelerinde çalışır, bu arada liselerde öğretmenlik de yapar. *Yaprak Dökümü*'nden önce yazdığı *Çalıkuşu* romanı biraz da bu yaşam koşullarının ürünü gibidir *Çalıkuşu*, R. Nuri'nin temel felsefesini ortaya koyan ilk roman oldu ve bu felsefesi sonraki eserlerinin de temeli olmaya devam etti, yazar pek değiştirmedi tutumunu. R. Nuri'nin *Çalıkuşu*'yla başlayan edebiyatçılığını A. Hamdi Tanpınar şu sözlerle anıyor: *"Reşat Nuri Güntekin'in şöhretini kuran Çalıkuşu, onun adı ve eserin bütünü için adeta bir kader oldu... Çalıkuşu'nu romandan romana, parça parça olsa bile devam ettirdi. O rahat ve güzel dildi, değerler üzerine tatlı anlaşmaydı, dünyamızı sarsmadan bizi tatmin eden bir sorumluluk fikriydi."*(1) *Yaprak Dökümü*'nden önceki temel yapıtlarından biri de *Damga* oldu R. Nuri'nin. *Damga*, dramatik bir yapı içerisinde bir aşk ilişkisinin toplumsal bağlantılarına ışık tutması açısından bugün de güncelliğini korumaktadır. Fişlenen ya da sabıkalı insanlara nasıl bir gözle bakıldığını aklımıza getirelim. *Damga*'da da bir insanın neden damgalandığına bakılmaksızın o kişinin aşağılandığını, dışlandığını, ona bir iş, bir parça ekmek verilmediğini görüyoruz. *Yaprak Dökümü*'nde de Şevket "damgalanmıştır" hangi işe girse aynı nedenle çıkarılmaktadır. R. Nuri'nin gençlik yıllarında yazmaya başladığı *Çalıkuşu*'ndan 1950'de yazdığı *Kavak Yelleri*'ne kadar hemen hemen tüm yapıtlarında A. Hamdi Tanpınar'ın sözünü ettiği "rahat ve güzel dil" kendini korumuştur.

Fransız Etkisi

Yaprak Dökümü 1930'larda yazılıyor. 1918'den başlayarak Osmanlı toplum yapısına aykırı bir düzen kurulmak isteniyor, çok köklü sorunlar var, ekonomik ve siyasal sorunlar çözülemiyor. Herkese önemli görevler düşüyor. Ancak aydınların ve siyasilerin öngörüleri her zaman benzer olmuyor. Dönemin yazarları dünyadaki, özellikle de Fransa'daki kültür gelişimlerini yakından izledikleri için yeni sürecin sorunlarını daha gerçekçi kavrayabiliyorlar. Toplum ve insan sorunlarını derinlemesine ele almak istiyorlar. Bu bakış açısıyla R. Nuri öğretici eserler de veriyor. Sanatçıların yeni bir dünya kurmadaki rollerinin önemi, Fransız aydınlarının uygulamalarından biliniyordu. Onlara göre toplum ancak sanatla, felsefeyle, bilimle aydınlanabilirdi. An-

siklopediler Fransızca'ya çevriliyor, yeni yeni maddeler ekleniyordu. Romanlar, tiyatrolar yazılıyordu. Bu anlayıştan Türk aydını da nasibini almış ve hatta önceleri işe Fransızca'dan çevirilerle başlanmıştı. A. Vefik Paşa, A. Mithat Efendi Moliere'den Racine'den çevirilerle işe koyuldular. Dolayısıyla *Yaprak Dökümü*'nü biraz da bu koşulları dikkate alarak değerlendirmekte yarar var. Çünkü R. Nuri, bu Fransız kaynaklarından çok etkilenenlerdendi. Onun ilk yazıları da 1914'de *La Pensée Turc* adlı Fransızca yayımlanan dergide çıkıyordu. Fransız dilinin dünyadaki etki alanı da oldukça genişti. Örneğin birçok Rus sanatçısı da kahramanlarını Fransızca konuşturuyordu. R. Nuri'nin de hemen tüm eserlerinde Fransızca ifadelerin geçmesinin nedeni Fransız dilinin yaygınlığıyla ilgilidir. *Yaprak Dökümü*'ndeki Muzaffer'in *"Biz Leman'la dakkor kalmıştık"* biçimindeki sözlerini de bu çerçevede ele almak gerekir. Dolayısıyla bu dönemde yazılan birçok Türk romanında ve R. Nuri'nin öbür eserlerinde de Fransızca'nın izlerine rastlamaktayız.

Fransız Biçiminin Yanı Sıra Memleket Edebiyatı

R. Nuri'nin arkasında çeviri oyunlarını saymazsak, güçlü bir tiyatro yazarlığı pek yoktu. Gerçi Türk toplumunun geleneksel tiyatro bağlamında güçlü bir birikimi vardı, ama batı düzeyinde yapıtların sürümde olduğu koşullarda bu geleneksel tiyatroyla da pek ilgilenen olmamıştı. Bunu, konumuzun dışında kaldığı için geçiyoruz. Bu nedenle bu kısıtlı olanaklara rağmen batı düzeyinde özgün eserler ortaya koymak ancâk R. Nuri'nin büyüklüğüyle açıklanabilir.

Fransız aydınlarının sanata ve siyasete meraklı oldukları biliniyor. Rouseau'nun kaçak yaşaması, Diderot'un hapislerde yatması böyle açıklanabilir. Fransız aydınlanmacıları bu konuda da öbür toplumalara örnek oldular. Örneğin Alman aydınları da dönem dönem Fransız aydınlanmacılarını izlediler. R. Nuri'de de Fransız aydınlarında olduğu gibi edebiyata merak, siyasete merak fazlasıyla vardı. Milletvekili olmasını da bu anlayışa bağlarsak sanırız meseleyi abartmış olmayız. Nitekim R. Nuri daha gençlik yıllarında şunları yazıyordu: *"Biz gençler üçer, beşer içerilere yayılmalı, bir güneşe muhtaç olmadan yaşayacak ve çevrelerini aydınlatacak küçük küçük ışık kaynakları yaratmalıydık. Bizim için kurtuluş ancak bu yıldızların parlamasıyla başlayacaktı."*(2) İşte *Çalıkuşu*'ndaki Feride öğretmen de aslında Anadolu içlerine üçer beşer yayılan bu yıldızlardan biridir. *Yaprak Dökümü*'ndeki, sürekli okuyan Fikret ve evin yükünü genç yaşta omuzlarına alan Şevket de bu yıldızlardandır, ama bunlar erkenden sönüyorlar.

N. Cumalı'nın yazdığına göre R. Nuri *Çalıkuşu*'nun adını önceleri *İstanbul Kızı* koymayı düşünmüş. Sonra *Çalıkuşu* ortaya çıkmış. Niçin değiştirmiş olabilir? O dönem edebiyatçıları İstanbul merkezli eserler veriyorlardı. Anadolu ve köy yaşamı edebiyat eserlerine pek girmiyordu. bu durum sıklıkla eleştiri konusu yapılıyordu. Kanımızca bu eleştirileri göğüslemek için *İstanbul Kızı* adını kullanmaktan caymıştır. Aydınların Anadolu'yu bir bütün olarak ele almaya başlamalarıyla memleket edebiyatı da ortaya çıkmıştır ve yerelden evrensele açılma bilinci gelişmiştir. Bu noktada *Şehir Tiyatroları*'nın *Yaprak Dökümü*'yle ilgili şu belirlemesi çok yerindedir: *"R. Nuri'nin romanlarının asıl güzelliği, her olay arkasında bir memleket manzarası, bir memleket realitesi göstermesinde ve böylece sessiz sedasız, gösterişsiz şatafatsız bir memleket edebiyatı meydana getirmesindedir.* (3)

Çalıkuşu ve Damga'dan Yaprak Dökümü'ne

R. Nuri insanı hem psikolojik olarak hem de sosyolojik olarak ele almaya özen göstermiştir. İnsanı ruhsal ve toplumsal ele alışta her sanatçı bir denge tutturmakta eksikli kalabilir. Bazı konular da vardır ki ruhsal veya toplumsal yanın öne çıkması gerekebilir. Gerek *Çalıkuşu* ve *Damga*, gerekse de yazımızın konusu olan *Yaprak Dökümü*'nde bu denge göze çarpmaktadır. Bu dengedendir ki Feride geleneksel değer yargılarıyla çatışır, sık sık yer değiştirmek zorunda kalır. *Damga*'daki delikanlı sevdiği kıza "kötü gözle" bakılmasın diye "damgalanma"yı göze alır. *Yaprak Dökümü*'nde Hayriye kızlarının koca bulabilmesi için evde gece eğlenceleri düzenler.

R. Nuri edebiyata olduğu gibi tiyatro edebiyatına da erken başlamıştır. Daha 1915-1916'larda yayımlanan birçok dergide tiyatro eleştirileri yazıyordu. Fakat gerek o yıllarda gerekse günümüzde sadece tiyatro yazarlığını meslek edinen pek yazar çıkmadı. Bu, belki bugün de Türk Tiyatrosu'nun önemli sorunlarından biri olarak karşımızda duruyor. Yani gazeteciler tiyatro yazıyor. Şinasi gibi. N. Kemal gibi. Şairler tiyatro yazıyor. Nazım Hikmet. N.F. Kısakürek gibi. Romancılar, öykücüler... kendi işleri dışında tiyatro da yazıyorlar. R. Nuri de kendini yalnızca tiyatroya adamış bir yazar değil. Ancak o, tiyatro edebiyatına yakınlığından dolayı romanlarını tiyatro olarak da oynanacak biçimde yazıyor. Dikkat edilirse *Çalıkuşu*'nun ve *Yaprak Dökümü*'nün bir başarısı da tiyatro olarak bu özelliklerinden ileri gelir. Sanatçının eserlerindeki roman kişilerini oyun kişileri biçiminde düşünmek pek zor olmuyor. Bu yüzdendir ki *Çalıkuşu*'nu senaryolaştıran ve R. Nuri'yi "altın yürekli yazar" olarak değerlendiren N. Cumalı da *Çalıkuşu*'na yazdığı önsöz-

de. romandaki bu özelliği gördükten sonra onu tiyatrolaştırmaya karar verdiğini belirtiyor. R. Nuri'yi tiyatro yazarı olmadığı halde tiyatroda etkili kılan başka bir özelliği, yukarıda da dikkat çekildiği gibi erken yaşta kültür düzeyini yükseltmesi babasının kütüphanesinden yararlanması, Divan Edebiyatı'nı özümsemesi, batı kaynaklarından yararlanması ve iyi bir dilci olmasıdır.

"Yaprak Dökümü" Şehir Tiyatroları'nda

1930'da yazılan *Yaprak Dökümü*'nü yazar 1943'te oyunlaştırır. Oyun ilk olarak 1943-1944 sezonunda *Şehir Tiyatroları*'nda oynanıyor. 1914'te kurulan ve bu yıl 89. yılını geride bırakacak olan *Şehir Tiyatroları*, *Yaprak Dökümü*'nü yeniden sahneliyor. Oyunda ana karakterlerden A. Rıza'yı Savaş Dinçel, Hayriye'yi ise Güzin Özyağcılar oynuyor

İzleyici salona girdiğinde daha oyun başlamamışken sahnede yanmakta olan bir gaz lambasıyla karşılaşıyor. Lambayı gören izleyici eski zamanda yaşanmış bir oyun izleyeceği düşüncesine varıyor Dekor yalın sayılabilir. Birkaç eski kanepe, masa, sandalye ve bir de eski kitaplıktan oluşuyor. Evdeki okumaya, yazmaya meraklı kişileri simgeleyen kitaplık, ortamda okur yazar insanların bulunacağını hissettiriyor. Yalın bir sistem üzerine kurulu dekor, bir iki eşyanın eklenmesiyle önce işyerine sonra da kahveye dönüştürülebiliyor. Işık yetersiz geldiğinden sahnenin derinliği tam olarak görülemiyor Yine de dekor işlevsel kılınıyor ve izleyici oyunun içine çekiliyor.

Ali Rıza'nın Ahlaki Tutumu

Oyun, Altınyaprak tütün şirketinin bürosundaki konuşmalarla başlıyor. Konuşma, Ali Rıza ve bu şirketten ayrılan Süreyya arasında geçmektedir. Süreyya, bu işyerinden çıkışını aldıktan sonra gümrükten mal kaçıran bir komisyoncunun yanında yüksek bir ücretle işe girmiştir. Süreyya'yı oynayan Naci Taşdöğen takım elbisesiyle, kravatıyla ve göz kamaştıran ayakkabılarıyla dikkatleri çekiyor, konuşmalarına vücut hareketlerini de katınca oyun dinamik bir atmosferde başlıyor. Çok para kazandığını, iyi geçindiğini ileri sürerek bürodakileri imrendirmek istiyor İzleyici bu tipi gerçek yaşamdan da tanıyor Kendisi tanımıyorsa, böylelerini medyadan fazlasıyla duyuyor, görüyor. Ancak, Ali Rıza buna tepki gösteriyor, fakat etkili olamıyor. Ali Rıza, devlet işinden emekli olmuştur, aldığı emekli maaşına da üç beş kuruş ekleyerek geçinmeye çalışan dürüst, toplumsal değerlere sıkıca bağlı, yaşlı, yaşam yorgunu bir insandır. Ama ahlaksızlıklar karşısında genç ve dinamiktir. A. Rıza'nın biri erkek üçü kız, dört çocuğu var. Çocuklar büyüdükçe sorunlar artıyor, hele kız çocukları ayrı ayrı sorunlar getiriyor. A. Rıza'yı oynayan Savaş Dinçel yaşına, yeteneğine uygun bir rolde oynuyor. İlk sahnelerde hafif bir etkiyle ortaya çıkan A. Rıza ilerleyen sahnelerde daha da belirginleşiyor ve son sahnelerde izleyici üzerinde çok yoğun olarak iz bırakıyor. Oyun kişisini tüm yönleriyle ortaya koymayı başaran S. Dinçel de izleyicinin iyi tanıdığı tiplerden biridir Muzaffer de paranın gücünü tüm insani değerlerin üzerinde gören, bu işyerinde çalıştırdığı ve kendinden hamile kalan kadını parayla susturmanın başarısını kutlayan, Süreyya benzeri bir işadamıdır. A. Rıza'nın da patronudur. Hamile kadını işyerine getiren A. Rıza olduğu için kadına yapılan bu insanlık dışı davranışa ve işyerindeki daha başka ahlaksızlıklara karşı çıkar ve işten ayrılır.

Kitaba Vurgu Yapılan Sahneler

Babanın işten ayrılması üzerine, geleneksel yapıya uygun olarak, ailenin geçim yükü evin oğlu Şevket'in üzerine kalır. Babası işten ayrıldığını söylediğinde, oğlu iyimser bir havada her şeyin üstesinden geleceğini, uygun bir iş bulup evin maddi gereksinimlerini karşılayacağını söyler Kadınların, kızların ve yaşlıların geçiminin evde çalışan birinin sırtına yüklenmesi geri bıraktırılmış toplumların karakteristik özelliklerinden biridir. Bugün de işsizlerin sayısının on milyonları bulduğu söyleniyor ve durum bugün de daha farklı değil. İşsiz insanlar, yaşam güvencesi olmayan yaşlılar ve çocuklarla dolu çevremiz. Yaşamına, kendi isteklerine göre değil de aile bireylerinin gereksinimlerine göre yön vermek zorunda kalan Şevket rolündeki Gürol Güngör, her sahnede kendisini hissettiren bir oyunculuk sergiliyor. Bir işyerinde çalışmaya başlar. Geleneksel yapıya uygun olarak Şevket, sevip sevmediği belli bile olmayan komşuları dul kadın Ferhunde ile kısa bir zaman içinde evleniyor. Evlenme konusunda en büyük rolü evin kızları oynuyor. Kitaplık ise Ferhunde'nin eve gidip gelmesine bahane olan bir malzeme olarak kullanılıyor. Çünkü Ferhunde kitap okuyormuş numarası yaparak bu eve kitap istemeye gelip gidiyor ve Şevket'i baştan çıkartıyor. Zaten kitaplık da somut olarak Ferhunde'nin olduğu sahne dışında pek kullanılmıyor.

Teknolojinin İnsanı Yöneten Gücü

Düğün gecesini anlatan sahne çok çarpıcıdır. Evde şatafatlı bir eğlence düzenlenir. Yemeğin, içkinin bini bir paradır. Fakat baba, evde değildir Kendisi gibi birkaç yaşlı insanın oturmakta olduğu mahalle kahvesinde kendini dinlemesi ilginçtir. Daha ilginci Şevket'in de düğün gecesi bir ara fırsatını bulup kahveye babasının yanına gidip onunla

dertleşmesidir. Acaba yazarın evlilik kurumuna bir eleştirisi mi vardır? Bu pek belli değil.

Dramatik bir havada ilerleyen oyun kızların büyümesi, Ferhunde'nin eve gelin gelmesiyle yeni bir boyut kazanıyor. Gelinle birlikte eve gramofon da giriyor. Denilebilir ki bugün televizyonun toplum üzerindeki etkisi ne ise gramofonun bıraktığı etki de o oluyor. A. Rıza'nın *"ben artık çocuklarımın babası değilim"* gibi ifadeler kullanması, teknolojinin denetlenemez gücüyle ilgilidir. İnsanların bu tür araçlardan yararlanamadığı gibi çoğu zaman da bu araçlarca yönlendirildiğine tanık oluyoruz. Bu tür araçların yönlerdirdiği insanlar arasındaki bağlar zayıflıyor, insani ilişkiler zedeleniyor. Başka etkenlerle birlikte gramofon da oyundaki ailenin kötüye gidişini hızlandırır. Aile sonbahar yapraklarını hatırlatırcasına olgunlaşır, sararır. Yaprak dökümü kendini duyurur. Dökülmeye ilk aday Şevket'tir. Büyüyen kızlar ele avuca sığmaz, söz dinlemez olurlar. Evde düzenlenen partilerin sayısı artar. Ferhunde'nin harcamalarına, gece partilerine para yetiştiremeyen Şevket, aldığı borçları ödeyemeyince hapse girer. Ferhunde rolündeki Berrin Koper, usta işi oyunculuğuyla her sahnede unutulması zor görüntüler ortaya koyuyor.

Rejinin "Gözü Yaşlı" Tutumu

Daha ilk perdenin ortalarına varmadan izleyicilerin ağlamaklı bir ruh haline girdikleri hissediliyor. Oyun metninin içeriği böyle bir ruhsallığa elverişlidir. Buna bir de rejinin dram sahnelerini daha da etkili kılmak için başvurduğu "gözü yaşlı tutum" eklenince ortaya "ağlatan" sahneler çıkıyor.

Repliği çok olan oyunculardan biri Savaş Dinçel öbürü de Güzin Özyağcılar'dır. Yönetmen bazı oyuncuları ön plana çıkarmak isterken abartmaya düşmüş gibidir. Hayriye'yi canlandıran Güzin Özyağcılar abartılan oyunculardandır. Çok rolü vardır, birçok sahnede görünürken kendini pek gösteremektedir. Hayriye konuşmaya meraklıdır, göstermeye değil. Oysa tiyatro hep söylendiği gibi gösterme sanatıdır. Hayriye, yine de içimizden biri olduğunu anlatarak da olsa gösterir. Bu açıdan düşünüldüğünde seyirci sahnede, anlatılan senin hikayendir misali sanki kendini izlemektedir. Bu, oyunda kendini bulma, oyuncularla özdeşleşme konusu *Yaprak Dökümü*'nün temel bir özelliği olarak baştan sona her sahnede geçerlidir. Başta da değindiğimiz gibi bu, yazarın tüm eserlerinde vardır. Müzikli sahneler, kısmen başvurulan danslı sahneler, güldüren sahneler yalnızca dram yükünü hafifletmek içindir.

Ailenin büyük kızı Fikret'i, Bennu Yıldırımlar canlandırıyor. Babası gibi o da kitap okumaya meraklıdır. Gözlüklü, makyajlı tipiyle belirgin bir karakterdir. Rolüne oldukça uygun seçilen Bennu Yıldırımlar hem diliyle hem bedeniyle konuşan, az görünen, ama izleyicide çok etki bırakan bir oyuncudur Fikret, yazarın *Çalıkuşu*'ndaki Feride'yi anımsatır Fakat Fıkret kendinden beklenen davranışı göstermekte yetersiz kalır, babasının evdeki otoritesini koruyamamasına kızıp, çözümü kocaya gitmekte bulur! Oysa okuyarak kendini kuran bir insanın gerçekçi kararlar alması daha olası değil midir? Burada ise Fikret babasına kızıp hiç tanımadığı, evli çocukları olan, üstelik İstanbul dışında biriyle evlenmeyi göze alıyor. Fikret tek yönüyle ele alınmıştır, insanın yalnızca duygusal bir varlık olduğu göz önünde bulundurulmuştur. O, bir an toplumsal bağlantıların dışında düşünülmüştür. Fikret'in Düzce'de bir kocaya gitmesiyle bir yaprak daha kayar Fikret'in kocasını Vehbi rolündeki Cengiz Keskinkılıç oynuyor. Cengiz Keskinkılıç yörenin dilini, giysisini, alışkanlıklarını yansıtması bakımından özgün bir oyunculuk ortaya koyuyor, canlandırdığı karakteri tüm boyutlarıyla sahneye taşıyor.

Karşıtlar Bir Arada

Yaprak Dökümü'nün diyalektik bir yapısı var Şevket ve Fıkret gibi ailenin olumlu kişilikteki çocuklarına karşılık ailenin yaramaz çocukları da var Leyla ile Necla, ilki on sekiz ikincisi on altı yaşına basmış iki yaramaz genç kızdır. Bu tabloyla R. Nuri zıtları bir arada verme başarısını ortaya koyuyor Leyla ile Necla ailenin sosyo-ekonomik koşullarını dikkate almazlar. Yemek içmek ve gezmek tozmak istemektedirler. Tek istedikleri bir an önce birer paralı koca bulup "cehennem" olarak niteledikleri baba evinden kurtulmaktır! Evin en küçük kızı Ayşe ise adı var kendi yok türündendir. A. Rıza'nın çok sevdiğidir, ama oyunda ağırlığı pek hissedilmiyor.

Üsküdar vapurunda sözde zengin, gerçekte ise ne iş yaptığı belli olmayan bir Suriyeliyle tanışan Leyla, evlilik hazırlıklarına başlar. Zamanlı zamansız, izinli izinsiz gezmelere gitmeler babayı huzursuz ederse de baba tüm yeni davranış biçimlerine alışmaya çalışır. Leyla'yı oyunun yönetmen yardımcılığını da yapan Aslı Kandemir canlandırıyor İkinci perde daha hızlı geçiyor Bu hızlılığın gereği olarak da Kandemir, hareketli bir oyun ortaya koyuyor. Özellikle nişanlılık sırasındaki bu rolleriyle ilgi toplamayı başarabiliyor Damat adayı Abdülvehap'ı ise yaşıyla, ten rengiyle, fiziğiyle, kırk beş yaşına uygun İbrahim Şirin oynuyor Şirin, fiziksel özellikleriyle oyuna değişik bir renk katıyor. Abdülvehap Leyla'yla bir süre gezip tozar ve baba A. Rıza'nın deyimiyle *"Leyla'dan hevesini alır"* ve evlenmekten cayar Bu yetmezmiş gibi bir de Leyla'nın küçük kardeşi Necla'yla evlenmek istediğini bildiren bir haber gönderir. Bunu duymak, A. Rıza için ayrıca

yıkım olur. Konu aile içinde tiksintiyle tartışılırken Necla pişkin ve bir o kadar da yılışık bir tutumla *"Ne hakla kısmetime mani oluyorsunuz baba... Mademki beni isteyen var, atarsınız gider, bir boğaz eksilir başınızdan..."* der. Baba ise acılı bir ruh haliyle *"çıldırdın mı kızım?"* demekle yetinir. Kardeşler dalaşırlar, sahne kararır. Oyunun doruk noktası burasıdır. Necla'dan bu davranışı beklemeyen seyirci oldukça şaşırır. Necla'yı oynayan Sevinç Erbulak'ın en başarılı oynadığı sahne burasıdır. Erbulak, izleyicinin zihnine uzun süre izleri kalacak güzel bir resim çizmiştir. Bu sahneden sonra kurguda bir gevşeme başlar. Gevşemenin görüldüğü yerlerde müzik kendini duyurur. Gerçi müzik daha ilk sahneden itibaren sahne kararmalarında dikkati çekmektedir. Sahne biterken müzik şiddetli girişlerle başlıyor ve izleyicinin oyuna daha da sıkı bağlanmasını sağlıyor, *Yaprak Dökümü*'nün müziğini oyunda da kısa bir rolü olan Bora Ayanoğlu yapıyor.

Oyunun Sıkıcı Sahneleri

Necla'nın Abdülvehap ile evlenip Suriye'ye gitmesiyle oyun devam ediyor, oyuna Naili girmiştir. Arabulucu, ama sulu ve yılışık bir karakter olan Naili'yi Metin Çoban oynuyor. Bundan sonraki sahneler oyunun en sıkıcı sahneleridir. Naili hokkabazlıklarıyla izleyicinin dikkatini oyunda toplamaya çalışır. Oyuna yeni bir yönelim kazandırılmak istenir, ama başarılı olunamaz. Çünkü oyun bitmiştir aslında. Zaten R. Nuri Naili'yi romanda olmadığı halde romanı tiyatroya uyarlarken, sonradan sokmuştur. Bu da romanın tiyatroya çevrilmesindeki zorluğu gösteriyor. Nitekim R. Nuri 1944'te yazdığı *Romandan Piyes Çıkarmak* adlı makalesinde şunu söyler: *"Tecrübemin bana öğrettiği ilk hakikat şu olmuştur ki eski bir romandan yeni bir piyes çıkarmak yeni bir piyes yazmaktan daha zorlu bir iştir."*(4).

Didaktik bir atmosferle başlayan *Yaprak Dökümü* acıklı, ağlamaklı, hüzünlü sahnelerle devam eder. A. Rıza acıyı, hüznü, gözyaşlarını içine gömerek bir dram abidesine dönüşür. Gelini evden ayrılmış, karısı otoritesini dinlemez olmuş, kızlarına söz geçiremez olmuştur. Necla'dan da *"sıkıntılıyım, oradaki cehenneme razıyım"* anlamında mektuplar alır. Üzüntüsü her geçen gün artar, evden ayrılır, Düzce'deki kızının yanına gider, aradığı ilgiyi kızından da damadından da bulamayınca geri döner. Dönüşte hastalanır. Onu, karısı ve evli, çocuklu bir avukatın metresi olan kızı Leyla bir hastanede bulurlar. İlk evleri olan Bağlarbaşı'ndaki ev borçlar yüzünden satılmış olduğundan, onu avukatın Leyla için kiraladığı eve getirirler.

Kartal Bakışla Adamdan

Şiire Özlem

Sevgilisine hasret bir kadının
Onca zamandan sonra
Çıplak tende
Aşkın bestesini yapması gibi...
Ellerim dizelerin üstünde

Geçtim şiirin altına
Aramaya koyuldum
Yaşamı diriltecek sözleri
Bu istek ki
Her türlü acıyı
Delip geçer

Dilek YILMAZ

Her Şeyi Kabullenen Yaşlıya

R. Nuri'de sanat toplumsal amaçları olan bir etkinliktir. *Yaprak Dökümü*'nde bu anlayışla bir kez daha yüz yüze geliriz. Oyunda ahlak dersi verilmek istenir. İnsanın ahlaklı olmasının bedeli de ortaya konur. Bunu anlamak için A. Rıza'ya bir kez daha bakmak yeterlidir. Artık oyunun başındaki sahnede Muzaffer'in ahlaksızlıklarına karşı kahramanca duran kartal duruşlu adam gitmiş yerini boynu bükük, otoritesi sıfıra inmiş, her şeyi kabullenen bir ihtiyar almıştır. Reşat Nuri, A. Rıza'nın bu durumu için haklı olarak şunları yazıyor: *"Onun asıl yaprak dökümünü çocuklarının birer birer dökülmesinde değil, kendi fikir ve kanaatlerinin dökülmesinde aramak gerekir."*(5) R. Nuri insanın temel sorunlarını ele almak açısından sınırlıdır. *Yaprak Dökümü*'nde ağlatarak eğlendirmeyi dener. Bunu başarır da. Fakat unutmayalım ki sanatın eğlendirirken, insanı incelikli kılan, bilgilendiren, yol gösteren bir niteliği olmalıdır.

Hapisten çıkan Şevket eski, yırtık ceketiyle birkez daha karşımıza çıkar. Eşi evden ayrılmış, aile dağılmış, baba yıkılmıştır. Dramatik bir görsellikte Şevket yatan babasının koluna girer, zorlukla kaldırır, sahnenin önüne doğru yürürler, sahne kararır, perde ikinci kez iner.

Dipnotlar

1. S. Kemal Karaalioğlu, *Türk Edebiyatçılar Sözlüğü*, s.169. İnkilap Kitabevi, İstanbul, 1974.
2. a.g.e., s.168.

Öykü

YAKUTLAR - ELMASLAR

Sabiha ÇETİNKAYA

Dışarıya çıkmaya korkuyorum. Gökyüzünde büyük bir savaş var sanki. Biri göğe taş atmış olmalı. Canı pek acımış gibi devamlı sulusepken ağlıyor. Ağlayan gün, üzerinde taş sektiren haylazlara bir şey yapamadığından olsa gerek, hırsından sağnağa dönüşüyor... Hava üşüdükçe üşüyor. Dışarıya çıkmaya korkuyorum.

Ofisin içine girmeye çalışan rüzgar değil de, burnundan soluyan gökyüzünün buzul renkli nefesi sanki... Burnundan çıkan boğalar, gördükleri tek kırmızıya, ceketimin al rengine, boynuzlarıyla vurmaya çalışıyorlar... Yuvarlak kocaman popom, bütün gün işyerinde oturmaktan öyle uyuşmuş ki, boynuz darbelerinden kaçmak için güçlükle yerimden kalkıyorum. İçimde uykuya kaymış Amazon kadınını uyandıramadığımdan, dışarıya o büyük savaşa ürkerek çıkıyorum. Allah'tan yüzümü yalayan soğuk hava kendimi hemen toparlamama yardımcı oluyor. Hava çok saldırgan... İstemediğimi kendisinden hiç hoşlanmadığımı yinelememe karşın, demir kokulu paslı soğuk diliyle kulaklarımı yalıyor. Kime şikayet etsem onu... Tabiat anaya şöyle bir dilekçe verebilsem keşke. *"Müşteki, Yaz Çocuğu Suna. Sanık, tacizkar kış mevsimi. Suç, sıcak düşleri iğfal... Talep, soğuk havanın düş meydanında asılması, ele avuca sığmayan tüyleri diken diken eden rüzgarın, iştirakçisi yağmurun, Apollon tarafından uygun görülecek ağır bir cezaya çarptırılması... Şikayet edilen makam, Tabiat Ana, Yaz Mevsiminin ta kendisi."*

Kışın geldiği, akşamların erken mesai yapmasından belli... Akşamla birlikte, sağanak ağlayan yağmur trafiği lunaparka çevirmiş... Arabaların birbirine çarpması için gişeden jeton almaya bile gerek yok... Herkes birbirine karışmış... Eve nasıl gideceğim bu karışıklıkta bilemiyorum. Üşüyorum, ayaklarım üşüyor...

Kendimi ilerleyemeyen, ama beni evime götürecek dolmuşa attım. Üzerimize rahmet mi, pislik mi yağıyor anlamıyorum. Bu kente yağmur bile fazla diye düşünüyorum. Yağmur ızgaralarının arasına göçmüş zamanlar ve yaşamlar sıkışmış olmalı, yağan rahmet ızgaraların arasından kayıp aşağılara akamıyor. Alt-yapı-sızlığı-mıza, metropolün kendi pisliğinde büyümesine ağız dolusu küfürler savuruyorum. Kızgın bakışlar ve düğümlenmiş suskunluklarla içten içe, yorucu bir sorgulama yapıyorum... Olduğumuz yerde duruyoruz... Durduğumuz yerde yoruluyorum...

Dolmuşta, benle birlikte sekiz yolcu var... İşten eve gitmeye çalışan yolculardan genç kadın dışındaki herkes yorgun gözüküyor... Yanımda oturan bu genç kadın dudaklarında devamlı bir kıpırtı, gözlerini kısarak gülümsüyor. Ne dediğini anlamak için yaklaşıyorum... *"yakutlar... elmaslar"* gibi bir şeyler mırıldanıyor... Tam duyamıyorum...Köprünün üzerinden denize bakıyorum. Balıkları düşünüyorum. Balıklar bile ağlıyordur, dışarıdaki soğuk ıslaklıkta... Ağladıkça gözleri daha çok yanıyordur balıkların... Tuzlu gözyaşlarını daha çok yakıyordur deniz suyu... Balıklar ağlamasın, üşümesin istiyorum...

Şoförle sekiz yolcunun soluğu puslu ve sıkıştırılmış bir zaman oluşturuyor, dolmuşun içinde... Sıkılan sekiz kişinin of pufuna, gözlerini kısarak gülümseyen kızın şarkısı karışıyor *"yakutlar gidiyor, elmaslar geliyor"* Akvaryumda balık misali hiçbir yere kaçamayan şoför ve altı yolcu, of pufa devam ediyor... Ben of pufu ve tırnaklarımı kemirmeyi bırakıyorum... kadının şarkısını merak ediyorum...

Yakutlar gidiyor, elmaslar geliyor...

Üzerinde taş sektiren ben değilim ki... Git onun başından aşağı dökül... Kaç saattir evime ulaşamadım. Küsüm sana gün. Zaten kendime de küstüm. Moralim de bozuk bugün. İşimde mutlu değilim. Başka şeyler yapabilirim, ama ne? Şey mi olsaydım? Şeyim güçlü değil ki! Her şeye şeytani bir yakınlık hissediyorum. Geçen gün melekleri gördüm, melek ve şeytan figürlerinin arasında... Şeye yakınlığımın nedeni öyleyse aldatmaca mı? Ama şeytanın gözlerini de beğenmiştim. Neden melekleri gördüm ki?!!!... İşim şimdi daha güçleşti, şey olamam. O zaman herhangi bir şey olayım. *"Her"* kocaya kaçmış, *"hangi"*'nin içi geçmiş. Sanırım aynı işe gitmek gerekecek. Köreliyorum işte. Vişne reçeli değil benliğime ağdalaşmış şekeri ile dökülen, kaygım... HİÇBİR ŞEY olamayacağım. Küsüm sana gün. Yüzündeki o kocaman gülümseme ile aynı şarkıyı söyleyen bu genç kadına da kızgınım... Gülecek ne buluyor bu karışıklıkta... Daya-

namayıp soracağım... Genç kadın *"Gülmüyorum nereden çıkarıyorsunuz bunu"* derse... Varsın desin, soracağım... Avazım çıktığı kadar bağırmak istiyorum... Balıkları okşayacağına benim sesime kulak ver, akvaryum suyundaki rahat zaman! Apollon, düşerimin üzerine kurduğum tüm hayallerimi erit! Yaz gel artık... diye. Deli derler... desinler! Omuz silker, gülüp geçerim şu kadın gibi...

Yakutlar gidiyor, elmaslar geliyor...

İyi kulak verince, kadının bu dört kelimeyi tekrarladığını, ama her seferinde melodileri değiştirdiğini fark ediyorum.

"Çok ağladım (şu an gökyüzünün yaptığı gibi)
Çok inledim,
Günlerce ben hep dinledim,
Seni nasıl unutmalı,
Bu sevgiyi uyutmamalı."

Dakikalardır gülümseyen kadının ne söylediğini anlamaya çalışırken hem inliyorum hem dinliyorum...

Secaattin Tanyerli söylemiş, bu tangoyu... Birbirine ulaşmaya çalışan, acı çeken aşıkların söyledikleriyle dolu tangolar... Aşk acı mı? Böyle de sorulmaz ki, lahmacun siparişini teyit eden bir soruymuş gibi... Acılı acısız? *"Hoop usta çek oradan iki acısız, beş acılı sevda..."* Tatlı aşk olmaz mı? Tatsız tuzsuz olmasın da gerisi mühim değil. Aşkolsun! Olsun olsun...

Yakutlar gidiyor, elmaslar geliyor...

Kendi kendime mırıldanmaya başladım bu şarkıyı. Kadın şarkısını mırıldandığımı duyunca şaşkınlık ve memnuniyetle bana bakıp daha kocaman gülümsedi. Aynı anda söyledik terekleme misali şarkıyı.

Yakutlar gidiyor, elmeslar geliyor...

Bu şarkıyı ilk defa duyuyorum.

Ben uydurdum, benden başkası söylemez... İlk kez siz söylüyorsunuz.

Arabaya bindiğinden beri ilk defa gözlerini kısmadan gülümsüyor genç kadın.

Şarkıyı söylerken gözlerinizi kısıyorsunuz.

Gözlerimi kısmazsam yakutları ve elmasları göremem.

Yakut mu görüyorum dediniz.

Evet... Siz de görebilirsiniz.

- Nasıl?

- Bakın.

Dolmuşun ön camını işaret ediyor...

Karanlıkta otomobillerin arka fren lambaları kırmızı, diğer şeritten gelen arabaların far lambaları ise sarı renkte olur... Gözlerimi kısarak baktığımda akşamın üzerinde yalnızca kırmızı ve sarı renkleri görüyorum. Kırmızı fren lambaları yakut, sarı far lambaları elmas gibi oluyor. Hele köprüden geçerken trafik sıkışık ise Boğaz sanki gerdanına sıra sıra elmastan ve yakuttan yapılmış kolyeler takmış gibi gözüküyor. Bunları düşünürken kendimi rahat hissediyorum. Tırnaklarımı koparmıyorum...

İlginç bir kahkaha atıyor. O da beni izlemiş, farkına varmamışım.

- Böyle düşünmemin sebebi içimdeki yarasaların düş görmesi... Baş aşağı düş gördünüz mü hiç? Her an yerle bir olacağınızı bile bile...

Dudak büküyorum, bilmem der gibi.

Düşsünler ne olur ki? Olacağı düş kırıklığı, başka bir şey değil... diyor... Gülüşüyoruz...

Elmasları hiç kaçırmadan cebimize doldurmak için genç kadınla birlikte şarkımızı bir ağızdan, gözlerimizi kısarak söylemeye devam ediyoruz...

Yakutlar gidiyor, elmaslar geliyor...

Puslu dolmuş içinde keyifleniyorum... Derken... büyük bir gürültü ile öndeki yakutlardan birine çarpıyoruz.

Şoför arkaya dönüp iki yaramaz kadına *"Yakutları kaçırdım"* diyor.

Küçük kazamız, Boğaz'ın gerdanına bol yakutlu bir kolye takıyor...

Kum Fırtınası

Sirenlerden önce başlıyor direniş
Yaralı bir çocuğun
Lanetleyen bakışları
İklim iklim yırtılacak elbet
Demokrasi maskesi
Barbar suratında emperyalizmin

Yaprak yaprak dirençten doğar umut
Buharıyla çaydanlığın ısınıyor olmak
Dicle-Fırat Şattülarabım
İnsanlık yüceliyor
Demlene demlene isyan oluyor acılar

Mustafa GÖKSOY

YILDIZ GÜNCESİ

Cengiz GÜNDOĞDU

5 Şubat Perşembe

Kurban Bayramı bitti. Ama *İnsancıl Okuma Tiyatrosu* katılımcıları dün bitirdi bayramı. Dün, beş saat çalıştık. Temiz bir çalışma oldu. Elektrik kesilmedi, müzik aygıtında sorun çıkmadı.

Bayramda n'aptım.

Thomass Mann'ın *Lotte Weimar'da* adlı eserini okudum. (Türkçesi Gürsel Aytaç, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1992.)

Lotte Weimar'da, çetin bir eserdir. Yıllar önce dağdalı bir zamanımda okumuştum. Günler sürmüştü okumam, geriye dönüşlerle. Oysa *Lotte Weimar*'da bir günde, bilemedin iki günde bitirilmeli. Değil tümceler arası, kelimeler arasından bile zihinden başka bir şey geçerse, eserden kopar insan. Son derece dikkatli bir okuma zorunlu.

Eseri Türkçeleştiren Gürsel Aytaç şöyle der, *"Thomass Mann, çok yönlü optik tekniğiyle Goethe'yi romanın çevresindeki kişiler, hayatına girmiş kimseler açısından anlattıktan sonra, ancak 7 bölümde onu sahneye çıkartır. İç monologları, bilinç akım ile olimpik anlatıcının imkanlarıyla gözlerimizin önüne getirir. Romanın bu bölümü, okuyucuya, Goethe dönemi Alman edebiyatını, Goethe'nin kişiliğini önceden bilmiyorsa, sanırım çok şey söylemeyecek, sıkıcı gelecektir. Ama bu bölük parça sözler, yarım cümleler, konudan konuya atlayışlar, Goethe uzmanları için başlı başına bir zevk."*

Bu roman okunmadan önce Goethe'nin hayatı öğrenilmeli. Ama yalnızca edebi yanı değil. Goethe'nin bir başka yanı daha vardır. Bilimle de ilgilenmiştir.

Newton, ışık kuramında, yedi rengin beyaz rengi oluşturduğunu söylüyor. Goethe buna karşı çıktı. O, eserde söylendiği gibi *"karaltının parlaklığa çarptığı yerde rengin"* oluştuğunu savladı. Bu bilinmezse Goethe'nin Newton'a neden kızdığı anlaşılmaz. *Lotte Weimar'da* okunmadan önce *Genç Wether'in Acıları* okunmalı.

Şimdi bu eserde, beni etkileyen tümcelerden biri üstünde durmak istiyorum.

Rimmer, Charlotte'ye şöyle der, *"Her insana, saygıdeğer Hanımefendi, nasip olmaz, kendi yolunda yürümek, kendi hayatını yaşamak, kendi mutluluğunun ustası olmak."*

Bireysel açıdan baktıkta, böylesi çok insan tanıdım. Ne zaman bu kişiler, bir nedenle belleğime düşerse içim acır... Pire için yorgan yakanlar mı dersin, beş kuruş uğruna yön değiştirenler mi dersin, durup dururken didişenler mi dersin.

Geçen gün bir tanıdık geldi. Yana yakıla arkadaşından söz etti. Bundan böyle konuşmayacaklarmış.

İnanın, soğukkanlılıkla beş dakika konuşsalar sorun çözülür. Ama ille de haklı çıkma duygusu iki arkadaşı, akkor çeliğe dönüştürmüş.

Kendi mutluluklarının çırağı bile olamamışlar. Bu bir yana kimi çırak olmamışlar, ustalarına kafa tutarlar sağa sola gösteriş olsun diye.

Bunlar kendi hayatlarını değil, zavallılıklarını yaşar.

Ne acı, kimi ulusların da yazgısı böyledir.

İşte Türkiye, yüzyıllardır kendi yolunda yürümez, oraya buraya heveslenir... bilime parende atmaya kalkar...

Her bayram trafikte yüzlerce kişi can verir. Bina yapımının ilkelerine uyulmadığı için 11 katlı binalar durup dururken çöker. En sonu Konya'da olduğu gibi...

Bu yıl Mekke'de şeytan taşlama sırasında 251 hacı adayı ezilerek öldü. Suudi Arabistan İçişleri Bakanı, bunun üstüne, *"Onlar kaderleriyle buluştu. çünkü doğdukları sırada nerede ve ne zaman öleceleri yazılmıştı. Mekanları cennet olsun"* demiş.

Müslüman ülkelerin niye kalkınamadığı sorusu. işte bu sözlerle yanıtlanıyor.

Bu zihniyetle, insan kendi hayatını yaşayamaz Mutluluğun ustası olamaz. Bu zihniyet bir ulusta çoğunluktaysa, o ulus, acemi güreşçi gibi. hasmını parende atıp tuş yapayım derken, kendi tuş olur.

10 Şubat Pazartesi

Hürriyet Pazar, Nazım Hikmet'in "büyük sırrını" açıkladı. Nazım Hikmet, 1957 yılında Bükreş'te camiye gider, mevlit dinler...

Bu, büyük bir sır değil aslında. Ben, bunu daha önce biliyordum. Öğrendiğim zaman şaşırmadım.

Doğa dışında bir yaratıcıya inanmam ben. Ama ben de giderdim camiye bir zamanlar. Eskiden de dinci, islamcı hot zotçular vardı, ama bu kadar çok değildiler.

Siz, bakmayın islamcı hot zotçulara... eleştiriyorum diye ölmüşlere, gazete sayfalarında sövenlere.

İslam, temiz bir dindir.

Sorun, islamda değil, gelenekleri islama sokuşturanlarda. halkı sömürmek için islamı ideolojiye dönüştürenlerdedir. İslam ülkelerinin geri kalmasının nedenlerinden biri de budur.

"Dünya yuvarlaktır" dedi diye Nadas'lı Abdurrahman'ı katledenler. islam ülkelerini karanlıkta bıraktırdılar

Dünyanın yuvarlaklığı. güneşin çevresinde dönmesi, islamı nerde zedeler. Dünyanın yuvarlaklığı. olsa olsa dünya düzdür diyenlerin egemenliğini zedeler.

Kuran'ın Türkçe okunmasının islama hiçbir dokuncası yoktur. Tabii Kuran'ın Türkçe okunması, Arapça Kuran'la müslümanlar üstünde egemenlik-kuranların egemenliğine dokuncası vardır.

Türkiye'de her sorunda olduğu gibi, bu sorunda da sapla saman karıştırıldığı için işin içinden çıkılmıyor. En çok sesi çıkanın, en çok bağıranin haklı sayıldığı bir ortamda islamcı bağırıyor, buyruk veriyor Soverek, sayarak kalem mücadelesinden kaçıyor

Yoksulluğun, pisliğin, çirkinliğin, bir hırka bir lokma ilkesinin islamla ne ilgisi var. Her gün beş kez okunanlar minarelerde bağırma mı. ezan mı.

Bu ezanların makamı olduğunu bilmiyorlar mı. Bağıracaklarına, makama göre ezan okumaları gerekmez mi.

Nerde islam estetiği..

Siz bakmayın hot zotçulara.. temizdir islam dini.. Ama islam ideolojiye dönüştüğünde düşünce de bir yerde ilerlemiyor. Geçen gün Ömer Naci söyledi. *"insanların kiminde müthiş bir analitik kafa var Ancak. iman yüzünden bu kafa bir yerde duruyor*

Kimi islami yazarlarda ben bu konumu görüyorum. Müthiş bir çözümleme... ama inanç. iman bir yerde durduruyor. çözümlemeden bireşime dönüşemiyor

Sol bu durumu yaşadı. Sorunlar çözümlendi, ama marksizm ideolojiye dönüştürüldüğü için bireşime gidilemedi.

Kimileri Marks'ta, kimileri Lenin'de takıldı. Solun düşüşe geçmesinin temel nedenlerinden biri de budur. Çözüm *"Marksizm-Leninizmde"* diye diye usandırdılar halkı.

Şimdi moda *"çözüm islamda."* Sözgelimi Türkiye'nin durumunu çözümlüyor. ama yazı şöyle bitiyor. *"Bu sorunlar hayatı islamileştirmekle çözülür."*

Çözülmez.

Din. "değer" alanının dışına çıktı mı ideolojileşir. Bilim durur. felsefe durur, sanat durur. Binalar çöker, trenler çalışmaz. elektrikler sık sık kesilir.

Bakın Hac döneminde Mekke'yi anlatıyor Ali Bulaç. *"Sokaklar yoksullarla, dilencilerle dolu. İnsan bunları görünce gönül huzuruyla ibadetini yapamıyor 'Komşusu aç iken tok yatan bizden değildir' denmiştir; kutsal topraklarda açlarla toklar iç içe yaşıyor Belli başlı semtlerin arkasında muazzam bir gecekondu denizi var Dünyanın çeşitli yerlerinden gelmiş insanlar sefalet içinde yaşıyor (...) Sokaklar pislikten ve çöplerden geçilmiyor İnsanların üstleri başları son derece dağınık ve kirli (...) Kimileri plastikten yapma kilimler üzerine bir tencere dolusu pilavı dökmüş eliyle yiyor. sonra ellerini elbiseleriyle. ihramıyla siliyor."* (*Zaman*. 4/2/2004. Pazar)

Ali Bulaç'ın ilginç bir saptaması var bu yazısında. Şöyle diyor, *"İnsanı hayrete düşüren bir nokta şu. Sanki bu din bize neyi emretmişse. tam aksini yapmak için elimizden geleni yapıyoruz."*

Saptama güzel. Peki bu sorun nasıl çözülecek. Müslümanlar bir araya gelip bunu konuşurlarsa sorun çözülürmüş.

Kim engelliyor sizi. Oturup konuşun. sorunu çözün.

Çözemezler.

Önce şurda anlaşmalı. Niçin insanlar dinin buyruklarına karşı geliyor. Niçin burdaki islamcı ölmüşlere bile sövüp sayıyor. Bir yüklenici çimentodan, demirden çalıp bina yapıyor. sonra namazını kılıyor

Neden o adam pilavı elle yiyor, sonra yağlı ellerini giysiyle temizliyor.

Çünkü islam ideolojik bir biçime dönüştürüldü. Değer alanından çıkarıldı. Değer, insanı hem kendine, hem başkasına sorumlu tutar. Bu değerler din kaynaklı olabilir ya da olmayabilir. Ama din kaynaklı olsa bile o kişi güvenilir, temiz biri olur. Kendine sorumlu olan biri, pilavı elle yiyip. giysiyle elini temizler mi.

Ben bir hacı tanıdım. Durmadan yalan söylüyor. Paradan başka bir değeri kalmamış adamın. Şunu söyledim ona. *"sen bin kez hacca gitsen. haccın sayılmaz*

Tabii biçim olarak hacca gitmek yeterli sayıldığı için, o bunu önemsiyor, kırk yalanın ipini kırıyor.

Bu sorunda çözüm şurdadır. İslamı, yeniden değer alanına sokmak...

Biliyorum. bu. ideolojik islamcıyı sinirlendirir. Ama hayat hakkını alır... İdeolojik bakışla hiçbir sorunu çözemeyecekler.

Düşüşe geçecekler.

12 Şubat Perşembe

"İlk karda ağır ağır yürüyorum / Kalbim inci çiçekleriyle dolu / Akşamın yaktığı mavi bir mum / O yıldız aydınlattı yolumu."

Bu dörtlüğü, Yesenin'in *Bir Çift Kuğudur Yârin Elleri* adlı şiir kitabından aldım. (Yesenin, *Bir Çift Kuğudur Yârin Elleri*, Türkçesi, Kanşaubiy Mizi-ev/Ahmet Necdet, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 2004)

Zelinski şöyle der Yesenin için, *"Sergey Yesenin adı anıldı mı, üstümüzden bir güzellik ve insanlık soluğu geçer gibi olur. (...) Yesenin'in lirizmi her gerçek sanat gibi kurtarıcı bir güce sahiptir. (...) Şafak, nehir, gökyüzü, ağaçlar, sazlıklar, ay, çayırlar, otlar Yesenin'in şiirinde her an hareket halinde bir dünya yaratırlar, insanla ve hayatla şiirsel bir ilişki sürdürürler. Bataklık 'bulut üfler' söğütler 'titreşerek tesbih çekerler.' Yesenin için tüm manevi hayat doğadaki yaşam ile sarmaşık."* (K. Zelinski, *Sovyet Edebiyatı*, Çev. Funda Savaş, Konuk Yayınları, İstanbul 1978).

"Doğa liriği" der buna Pospelev.

Bir Çift Kuğudur Yârin Elleri'nde, Yesenin'in doğa liriği yanını gördüm. Şöyle der bir şiirinde *"Hasat bitti, korular çıplak / sular sis içinde, nemli / Mavi dağdan öte yuvarlanarak, / Güneş yavaşça gitti / Kazılmış yol uyukluyor / Bugün o da hayale daldı / Kır ağarmış kışı bekliyor / Az, çok az zaman kaldı / Sık ormanda gördüm ancak / Dün sisler arasında: / Al renkli ay'ı tay olarak / Koşuldu bizim kızağa."*

Görülüyor işte, *"korular çıplak" "yol uyukluyor, "hayale dalıyor, "Kır ağarmış kışı bekliyor" "Al renkli ay"* kızağa konur. Güneş yavaşça gider.

Benim için de doğa canlıdır. Bu açıdan Yesenin'e yakınlık duyuyorum. Seviyorum bu şairi...

Miziev'le Necdet de güzel çevirmiş Yesenin'i. Şiir yitip gitmemiş. Bakın, Yesenin'in bir şiiri şöyle biter. *"Ben Boğaziçi'nden geçmedim ama / Sana bir şeyler uydururum ondan / Gözlerin deniz gibi nasıl olsa / Mavi bir alevle tutuşup yanan."*

Yasenin kendiyle de uğraşır. *Anneme Mektup, Çekip Gidiyoruz Ağır Ağır, Altın Koru Sözünü Bitirirken, Puşkin'e, Yaşam Hüzünle Gelen Bir Yalan, Bu Dünyadan Geçen Biriyim Ben, Hoşça Kal Dostum Ben Yokum Artık* adlı şiirlerinde kendini sorgular Yesenin.

Kimim, Neyim Ben? Düş Seven Biri adlı şiiri şöyle başlar, *"Kimim, neyim ben? Düş seven biri / Karanlıkta mut yüzüğünü arayan / Geçiririm fırsat bilip günleri. / Bu dünyada başkasıyla o zaman"* Bu şiir şöyle biter, *"Kimim, neyim ben? Düş seven biri / Karanlıkta göz mavisi yok olan / Ve fırsat bilip sevdim ben seni / Bu dünyada başkasıyla o zaman.*

Yesenin 30 yaşındayken kendini öldürür.

Ne söylenebilir bu durumda.

Zelinski şöyle der Yesenin için, *"Benim sevdiğim Yesenin, o karmaşık ruhunun derinliklerini cesaretle aydınlatan, yükselişleri ve düşüşleri tanımış, güzelliğin göz kamaştırıcı mutluluğunu, anlaşılmamış olmanın ızdırabını, acısını bilen Yesenin'dir.*

Çal O Kahrolası Gitarında adlı şiirin son dizesi şöyle. *"Ben ölmeyeceğim hiçbir zaman."*

Yesenin 1925 yılında kendini öldürdü. Şimdi 2004 yılındayız. Aradan şunca yıl geçtikten sonra bile Yesenin'in şiirleri çevriliyor. ben, o şiirlerden söz ediyorum.

Hiçbir zaman ölmemek budur belki.

17 Şubat Salı

Kanşaubiy Miziev'le Ahmet Necdet'in Türkçeleştirdiği Yesinin'in *Bir Çift Kuğudur Yârin Elleri* adlı eseri okuduktan sonra merak ettim, ansiklopediler bu konuda ne diyor diye. Önce Adnan Benk'in yönetimde yayınlanan *Büyük Larousse*, Sözlük ve Ansiklopedisi'ne (Milliyet Yayınları, İstanbul, tarihsiz) baktım. Yesenin maddesi şöyle başlıyor. *"( ) rus şair (Konstantinova, Ryazan ili, 1895 Sen Petersburg 1925)"*

Yesenin'in öldüğü yer Sen Petersburg değil. Leningrad... Bu kentin garip bir yazgısı var. Kentin 1703-1914 yıllarında adı Sen Petersburg. Almanya esinli bir ad bu. 1914'de Birinci Paylaşım Savaşı başladıkta Petrograd oluyor. Sovyet devriminden sonra 1924'de Leningrad'a çevriliyor kentin adı

Bu ansiklopedide ölümü için şöyle deniyor. *"( ) Rusya'nın gerçekleriyle uzlaşması (...) intihar etmesini engelleyemedi."*

Meydan-Larousse'a (Meydan-Laurousse Büyük Lûgat ve Ansiklopedi, Meydan Yay. İst 1969) geldikte Yesenin'in ölüm yeri doğru verilmiş. Ancak, ölümü için şöyle deniyor, *"ekim devrimini heyecanla selamladıktan sonra idam edildi.*

Bu söylenen doğru değil.

Peki, *Meydan Laurousse*'da Yesenin'in maddesini kim yazdı, bilmiyorum, derken *Hürriyet*'te Murat Bardakçı'nın yazısı (*Hürriyet*, 15 Şubat 2004, İstanbul) Antalya'ya Attolos'un yontusu dikilecek. Kimi kişiler Attolos eşcinsel diye buna karşı çıktı. Murat Bardakçı bunu eleştiren bir yazı yazmış Murat Bardakçı o dönemde eşcinsel kavramı olmadığını, hemcinslerin ilişkisinin olağan sayıldığını söyledikten sonra şöyle devam ediyor, *"Kral **Attalos**'un zamanında entellektüel çevrelerde **Epiküryen** denilen düşünce sistemi hâkimdi. Sistemi, İsa'dan önce 341 senesinde Sisam Adası'nda doğan 270'te Atina'da ölen **Epikûr** isimli filozof kurmuştu. **'Hayatın maksadı, zevki aramaktır. Acı ve üzüntü, bu dünyada düşünülebilecek en son şeydir. Entellektüel davranışların ve dostlukların temeli, işte bu zevk hissidir. Ölümden sonra hayat olmaması bir** yana, **kendi kendine yeterli bir şekilde ve zevk içersinde yaşanan bu dünyada tanrıların da rolü yoktur'** diyor, **'Ye, iç ve mutlu ol. Zira yarın ölebilirsin.' (...)/ Epikûr,** İsa'dan önce 306 yılında Atina'da içerisinde bir evin de bulunduğu gayet geniş bir bahçe satın aldı. Filozof'un entellektüel dostları burada bir araya geliyor, o güzel yemekler yenilip içilirken günlerce sohbetler yapılıyordu*

Ben bu bölümü okuyup bitirdikte, bir de baktım şaşkınlıktan küçük dilimi yutmuşum, gözlerim faltaşı gibi açılmış.

Karşımda oturan dostum, *"N'oldu sana, niye soluk alamıyorsun"* dedi. Sesimi çıkaramadım. Epikür'ü bilirim, ama bu yanını demek bilmiyormuşum düşüncesiyle, Epikür'ü bir kez daha okudum.

Dostum, *"N'oldu sana niye konuşmuyorsun"* deyince, okuması için yazıyı uzattım. Benim okuduğum bölüme gelince, dostumun da gözlerim gözleri faltaşı gibi açıldı. *"N'oldu sana"* diye sordum. Yanıt veremedi. Anladım. O da küçük dilini yutmuş.

Epikür'ü biliyorum. Bu değil Epikür. Yine de şöyle düşündüm. Murat Bardakçı Epikür'le ilgili böylesine kesin yargı veriyorsa bunun bir dayanağı olması gerekir. Bunu bilmeyebilirim.

Ömer Naci Soykan'a telefon ettim. Ömer Naci, Epikür'e yalnız Türkiye'de değil, Batı'da da haksızlık yapıldığını söyledi. Çünkü Epikür tensel hazdan değil, tinsel hazdan söz eder.

Şimdi Epikür üstüne biraz konuşmak gerekiyor. En başta şu. Epikür felsefesi, *"Ye, iç ve mutlu ol"* temeline dayanmaz. Epikür okulunun kapısına şöyle bir duyuru asmış, *"Ziyaretçi, burada yüksek bir saadet içinde vakit geçirebilirsin. Burada yüce Hayır, şehvettir. Burada eli açık, kâmil ve zarif bir ev sahibi bulacaksın ki, seni yalnız bir has ekmekle karşılayacak ve istediğin kadar saf su verecektir* (Cemil Sona, Büyük Filozoflar Ansiklopedisi, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, tarihsiz.)

Bakın ne diyor Epikür, *"Ben, haz, hayatın gayesidir dediğim zaman, kendisini zapt etmesini bilmeyenlerin anladıkları şehveti kasdetmiyorum; hatta, benim doktrinimi anlamayanlar veya bana sadık kalmayanların zannettiği gibi cinsi zevkleri de kasdetmiyorum."*

Alfred Weber de, Epikür'ün zihni zevkleri, şehvetten üstün tuttuğunu söyler.

Epikür, evinin bahçesinde vur patlasın, çal oynasın yaşamadı. Materyalistti Epikür. Atom görüşünü savundu. Evrende boşluk olduğunu ileri sürdü. Epikür'ün fiziği, ahlak görüşüyle ilişkilidir. İnsanın esenliği için, insanı tanrıların korkusundan, boş inançlardan kurtarmaktı amacı.

Marks, şöyle der, *"Fransız ve İngiliz materyalizmi, Demokritos ve Epikuros ile her zaman sıkı bir ilişki içinde kalmıştır."* (K. Marks- F. Engels, *Kutsal Aile*, çev. Kenan Soner, Sol Yayınlar, Ankara, 1976.)

Lange şöyle der Epikür için, *"Epikuros, açıkça göksel cisimlerin hareketlerinin bir tanrısal varlığın arzu veya eyleminden ileri gelmediğini öğretiyordu. Göksel cisimler tanrısal varlıklar değillerdi. Tersine Epikuros'a göre her şey, birbiri ardından doğum ve ölümü meydana getiren öncesiz-sonrasız bir düzene göre işlemekteydi. Bu öncesiz-sonrasız düzenin nedenini araştırmak, doğa inceleyicisinin amacıydı ve ölümlü varlıklar, bu nedenin bilgisinde mutluluklarını bulacaklardı. / Epikuros'a göre, nedenlerini saptamaksızın doğa olayların basit tarihsel bilgisinin hiçbir değeri yoktur. Çünkü bu bilgi bizi korkudan kurtarmaz ve boş inançların üzerine çıkarmaz. Evrendeki değişmelerin nedenlerini ne kadar iyi bilirsek o kadar çok huzur, rahatlık duyarız."* (F.A. Lange, *Materyalizmin Tarihi*, Türkçesi, Prof. Dr. Ahmet Arslan, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990)

Lange'ı izlersek şunu görürüz. Epikür, kendi kendini yetiştirmiştir. Dönemin hiçbir felsefi okuluna girmemiştir. Hiç kimsenin de adını anmamıştır.Bu özellikle stoa filozoflarını kızdırmıştır. Dedikoduları çıkaranlar onlardır.

Lange'ı Gassendi bölümünde şöyle der, *"Her şeyden önce Gassendi'nin, ilkçağın, en yetkin materyalist sistemini, yani Epikuros'un sistemini ortaya çıkardığını ve ona XVII. yüzyılın düşüncelerine uygun yeni bir biçim verdiğini söyleyeceğiz."*

Epikür, insani kültüre son derece önemli katkılar yapmış bir filozoftur...

Kırk yıldır geceli gündüzlü felsefeyle uğraşan biriyim. Epikür, eşcinsel miydi, değil miydi türünden yazıları okurken kendimi alık gibi duyumsuyorum. Çünkü benim aklıma, bu insan için escinsel mi, değil mi diye bir soru, hiç gelmedi. Hiç düşünmedim bunu.

Baksanıza herkes cin gibi... Bırakın günümüzü, binlerce yıl önce yaşamış kişilerin bile eşcinselliğini bulup çıkarıyorlar.

İyi ama, bir insan eşcinselmiş, ya da değilmiş, size ne.

Şunu da söylemem gerekiyor. Karl Marks'ın bir doktora tezi var. Adı *Demokritos ile Epikuros'un Doğa Felsefesi* (Karl Marks, çev. Hüseyin Demirhan, Sol Yayınlar, Ankara, 2000.)

Gördünüz mü, ilkçağın en yetkin materyalist sistemini kuran Epikür cinsellik açısından ele alınıyor.

Popüler kültür bu işte.

18 Şubat Çarşamba

İnsancıl Atölyesi'nin adını *Değerbilirler Atölyesi* diye değiştirsek yanlış yapmayız. Şöyle bir düşününcec değerbilirlik açısından gözyaşartıcı resimler çıkıyor ortaya.

Tarihsel Süreçte Müzik Semineri'nde ses aygıtı gerekince, bir arkadaşımız evinden getirdi ses aygıtını. Bir yılı aşkın kullandık. Sonra bir arkadaşımız ses aygıtı aldı *İnsancıl Atölyesi*'ne.

Atölye'nin damı yıllardır akar. Mal sahibi ilgilenmez. Biz n'aptıysak durduramadık... Bu yıl bir arkadaşımız değişik bir yöntemle akıntıyı durdurdu.

Bir arkadaşımız azıcık onarım gereken televizyonunu verdi. Televizyon onarıldı. Şimdi film günleri yapılacak.

İnsancıl Atölyesi'nin duvarları filozofların, yazarların, şairlerin resimleriyle süslüdür. Bunu da bir arkadaşımız yaptı.

Dün bir arkadaşımız bilgisayarını *İnsancıl*'a armağan edeceğini söyledi. Yakında bilgisayarla donatılacak *İnsancıl*.

Bugün bir arkadaşımız *İnsancıl Atölyesi*'nin mutfağı için araç-gereç getirdi.

Bu değerbilmezler dünyasında, *İnsancıl Atölyesi*'ndeki değerbilir arkadaşlarımız insana umut veriyor. Sözgelimi, her ay, *İnsancıl*'ı basımevinden bir arkadaşımız alır, arabasıyla. Yardımcı bir arkadaşla basımevine gidilir, ordan *İnsancıl* dağıtıma verilir.

İnsancıl'ın her aşamasında değerbilir insanlar devreye girer.

Peki değerbilmez nankörler yok mu. Olmaz olur mu. Ama onlar *İnsancıl*'da barınamazlar. Ne kadar saklasalar kendilerini, değerbilmez karakterlerini dışa vururlar. Kendini uzun süre saklasa da bir gün irade dışıyla değerbilmezliği çıkar ortaya.

Biz bir şey yapmayız değer bilmezlere. Ama o, anlar *İnsancıl*'da yapamayacağını, kendini saklasa da barınamayacağını anlar.

Ben buna karakter sıkıştırması derim. Değerbilmez bir ailede, değerbilmez bir toplumda oluşmuştur onun karakteri. Yolu bir gün *İnsancıl*'a düşer. Çıraktır o. Usta olacaktır. *İnsancıl*'da çırakların ustalarına, ustaların, kendi ustalarına gösterdiği saygıyı, değerbilirliği görür, şaşırır, *"Demek böyle davranmak gerekir"* der. öyle davranmaya başlar. İyi ama, karakteri böyle değildir onun. Gözünde bir değer yoktur onun. İşte orda karakter sıkıştırması başlar. Sıkıştırma iç dünyasını alt üst eder.

Şunu anlamamıştır hiçbir zaman. Sokrates'e, Farabi'ye, Tolstoy'a, Neruda'ya niçin saygı göstermek gerekir. Kimdir onlar. Sarper Özsan, Ömer Naci Soykan. Berrin Taş, Cengiz Gündoğdu kimdir, niçin bunlara saygı gösterilecek, niçin bunlara değerbilirlik gösterilecek.

Bunları anlamaz. Karakter sıkıştırması sürer. Aslında o, saygı gösterilene, değeri bilinene *"Kimmiş lan bunlar..."* diyecektir. Sahici yaşantısı budur. Ama onlar belli bir süre "gibi"li yaşamıştır "Gibi"liyi sahiciye dönüştürebilse sorunu aşacaktır. Dönüştüremez. Bundan ötürü "gibi"li karakterle sahici karakter arasında sıkışır. Bir gün .patlar... Oh be... kurtulmuştur. Bir daha gelmez *İnsancıl*'a.

Hiç kızmam bunlara... Doğru yapmıştır o.

Sahici karakterle, gibili karakter arasında sıkışmanın bir anlamı yoktur. Böyle bir yaşantı sıkıntı verir insana.

İnsan türüne katkı yapanlara saygı duymayan değerbilmezler barınamaz *İnsancıl*'da.

Şunu da söylemem gerekiyor. Değerbilmezliği, küçümsemek, yol üstünde sıradan bir tekleme saymamak gerekir. Çünkü bu karakterin zorunlu sonucudur. Bu karakter, tahta kurdu gibi kemirir bulunduğu yeri. Karakteri gereği alıkıran baş kesenlik taslar. Özerk kişilik perdesine saklandığı için, özellikle deneyimsiz gençleri etkiler. Bu etki yüzünden kayma başlar insanlarda. Değerbilmezlik kolera gibi hızla yayılır. Daha sonra bunlar serseri mayın gibi dolaşırlar. Tür bilincinden yoksun, yalnızca delikleriyle yaşarlar.

Değerbilmezi, korumak, kollamak yanlıştır. Bu, onun değerbilmezliğini pekiştirir. Burda en doğru hareket, değerbilmezi yalnız başına bırakmaktır. O zaman o kendi kendinin kurdu olur, kendi kendini içten içten kemirir.

Ben, değerbilmezlere hep böyle davrandım. Bu konuda hiç yanılmadım. Kendi kendilerini yiyip bitirdiler. Ama soyu tükenmez bunların.

Niye bunların üstünde duruyorum. Şunun için. Bunlar... değerbilmezler, insanı yaptığı işten soğutur. Sünger gibi emer bütün uğraşları. Yaptığı işten bıkar insan. *"Bunca emek verdim. Değeri bilinmedi."* der küser kişi. İşten bundan ötürü değerbilmezleri koruyup kollamamalı. Bıktırıcı, usandırıcı etkisi ancak böyle kırılır değerbilmezin.

27 Şubat Cuma

Yıllar sonra tirendeyim. Pamukkale Tireni'nde. Yataklıda. Denizli'ye gidiyorum. Postmodern üstüne konuşacağım.

Pazar günü İstanbul'da olmalıyım. Arkadaşlar *"iki gece otobüs çekilmez"* dediler. *"Yataklıyla gidin, otobüsle dönün."*

Ben de öyle yapmaya karar verdim.

Haydarpaşa Garı'nın merdivenlerinden çıkarken, bir elimle gözlüğümü, bir elimle şapkamı tuttum, rüzgar uçurmasın diye. Tiren hareket ederken yağmur başladı, seller sular akıyor. *"Vah İstanbul vah"* dedim.

Haydarpaşa Garı'nı şöyle bir dolaştım, eski günleri düşüne düşüne...

Daha sonra gittim, bekleme salonunda oturdum. *İnsancıl Okuma Tiyatrosu*'nun okuduğu şiirlerin içinde Sennur Sezer'in de şiirleri var. O şiirlerin birinde *"Bilir misin bekleme salonlarını"* der Sennur Sezer.

Gittim bekleme salonuna. İnsanları gözlemledim... Burdan selam gönderiyorum güzel şair Sennur Sezer'e...

Eskiden tirenlerle ilgili düşlerim vardı. Bir tiren düşünürdüm. O tiren beni karlı yollardan, karlı dağlardan aşırıp, güzel bir dünyaya götürecek...

O tirenler kömürlüydü ama. Pencereden bakanların gözlerine kömür tozu kaçardı. Gözlerimiz kanlı kanlı inerdik tirenden.

Kömürlü tirenler yok. Gitti onlar... Ama benim düşlerim gitmedi. Güzel dünya düşü bitmez tükenmez bir güçle yaşadı bende.

İstanbul gerilerde kaldı... Uzaklarda tek tük puslu ışıklar görüyorum... Hızla gidiyor tiren.

Yataklıda tek başıma rahatım. Bir sorun çıkmadı şimdiye kadar. Odanın sıcaklığını sıfıra indirdim. Sıcağı sevmem ben.

Postmodern üstüne konuşacağım dedim.

Peki ne söyleyeceğim.

Postmodern, burjuva aklının başarısızlığıdır bence. Bu çerçevede konuşacağım. Tabii insani akıl, bu başarısızlığı aşacak.

Burjuvazi, fordizmi denedi. Çıkamadı bunalımdan. Şimdi esnek üretimle, savaşlarla bunalımı aşmaya çalışıyor...

Aşamayacak...

Güzel bir dünyanın, insanın esenlikle, güvence içinde yaşadığı bir dünyanın kolay kurulacağını söylemiyorum.

Sancılı... sıkıntılı dönemler yaşanacak... Ama er geç güzel bir dünya kurulacak.

Tiren gidiyor... Kimi istasyonlarda duruyor, kimisinde durmuyor.

Camlarda titreşe titreşe kayan yağmur damlacıklarına bakıyorum. Onun gözyaşları mı acaba bu titreşen damlacıklar diyorum.

Onu özlüyorum. Tirende.

28 Şubat Cumartesi

Sabah... saat 8.50. Şimdi Denizli'de olmamız gerekirdi. İki saat gecikmesi varmış tirenin. Sormadım niye gecikme olduğunu. İki saat gecikmenin gerekçesi, olsa olsa aldırmazlıktır.

Bu, eskiden de böyleydi. Salkım sepet beklerdik istasyonlarda... Demek değişmemiş... yıllar geçiyor. Demiyolları tavrını milim değiştirmiyor.

İstanbul-Ankara arasında gecikme olduğunu sanmıyorum. İstanbul-Denizli önemsenen bir yol değil anlaşılan.

Yolcular beklesin, karşılayıcılar beklesin, n'olacak... İki saatin sözü mü olur.

Gece uyudum. Deliksiz değil ama, uyudum.

Bu tiren hızlana hızlana gitmiyor. Yavaşlıya yavaşlıya gidiyor. Eski dilde bir söz vardır, şöyledir anlamı. Tez gidenin ayakları dolaşır. Yavaş giden erişir menzile. Bu tiren bu sözü ilke edinmiş.

Denizli'ye gidiyoruz. Yavaşlıya yavaşlıya.

Yirminci yüzyıl zamanın sıkıştırıldığı yüzyıl. İnsan saatte 10-15 km yol alırken, yirminci yüzyıl bunu, bin, iki bin km'ye sıkıştırdı. Biz karşı çıkıyoruz buna. N'apıp edip, zamanı yayıyoruz.

Zamanı sıkıştırırsak, kalan zamanda n'apacağız.

Uçak mı, beklet. Tiren mi yavaş git. Otobüs mü, orda burda dur.

Zaman mutlak değil ama. Biz zamanı yavaşlatınca başka yerlerde de yavaşlamıyor zaman.

Hızla akıp gidiyor zaman.

Uzakta dağlar var. Karlı. Hiç olmazsa dağlar var. Dağlara bakıyorum. Dağlar da bana bakıyor. Bakışa bakışa gidiyoruz yavaş yavaş.

1 Mart Pazartesi

Pazar sabahı İstanbul'a indim.

Otobüste rahattım. Yarısı boştu otobüsün. Ortalarda boş olan bir koltuğa geçtim. Tanımadığım biriyle sekiz, dokuz saatlik yolculuklar rahatsız ediyor beni. Bu nedenle uzak kentlerin çağrılarına uçak koşulu koyuyorum. Uçak pahalı olduğu için isteğim karşılanamıyor.

Neden rahatsız oluyorum yanımdakinden. Kimi ille de konuşmak istiyor. Bir tarihte ille de konuşmak isteyene *"Birkaç kelime dışında" konuşmam hekimlerce yasaklandı"* deyivererek kurtulmuştum.

Kimi bacaklarını alabildiğince açarak oturuyor. Uyarıya karşın aldırmıyor. Bir yolculukta, böyle birine sıcak çayı, boca edivermiştim.

Kimileri mutlaka bir şey istiyor. Kalem, kağıt, gazete...

Bütün bu nedenlerle uzak yollarda otobüsü yeğlemiyorum. Aslında yolculuğu severim. Ama tatsızlıklar canımı sıkıyor.

Yataklıda akşam yemeğini, rakıyı vagondaki odama getirdim. Kahvaltıda lokantaya gittim. Salatalık yokmuş, yalnız domatesle kahvaltı yaptım. O sıra genç biri geldi, *"ülen dayı, kahvaltı getirsene"* dedi şefe. Şef, *"Ülene kahvaltı getirin"* dedikten sonra, *"sen ne biçim konuşuyorsun"* dedi. Öbürü, *"Ne var konuşmamda"* dedikten sonra, cebinden bir tomar para çıkarıp *"Ülen korkma, param var"* dedi.

Sinirim bozuldu mu. Yok. Belli, genç için "ülen"in aşağılayıcı bir yanı yok. Ama ülke açısından baktıkta can sıkıcı bir durum var. Ailesi, çevresi, hiç kuşku yok ilkokulu bitirmiştir, okulu, bu gence nasıl konuşulacağını öğretmemiş.

Neyse, bunlar bitmez.

Peki Denizli'ye niye gittim. Denizli'de yol arkadaşımız var, Mehmet İlkimen. Diş hekimi...

Konuştuğum yerin adı *Edebiyat Dostları*'nın eklentisi.

Edebiyat Dostları'nın kurucusu Selma Zencir'le Süleyman Zencir... Sabah kahvaltıda konuşurken tasarılarını anlattılar. Felsefede metin çalışmasına başlayacaklarmış. Platon'un *Devlet*'inden. Sevindim buna.

Sorun şu. *İnsancıl* katkı yapabilir mi. *"Yapabilir"* dedim. *"İnsancıl'da bu çalışmaya katılan arkadaşlar belli sürelerle Denizli'ye gelirler."*

Bunu önemsiyorum. Belirli konularda konuşmacı çağrılmasına karşı değilim. Ama bu tür etkinliklerin pek yararlı olduğunu sanmıyorum. Buna karşılık bir metin üstünde çalışmak, bu konuda katkı için birini çağırmak son derece yararlı olur. Bu tür çalışmalar on kişiyle, dahası beş kişiyle başlayabilir.

Konuşmama geldikte... Konuşma bittikten sonra yanıma gelen bir dinleyen şöyle dedi, *"Dört yıl önce geldiniz, delice bir rüzgar gibi estiniz, dağıttınız hepimizi... Dört yıl sonra geldiniz, yine delice bir rüzgar gibi estiniz, dağıttınız, sarstınız bizi."*

Dört yıl önceki konuşmanın konusu, aşktı.

2 Mart Pazartesi

Denizli'ye giderken tirende Sennur Sezer'in adını anımsayamadığım şiirden bir dizeyi yazmıştım.

Bu güzel şiirin adı *Kirlenmiş Kağıtlar*. Şiir şöyle başlar, *"Bilir misin bekleme salonlarını küçük istasyonların? / Akşam saatleri, uzak İstanbul'a, Ankara'ya, Dünya'ya / birden iner karanlık. Ve üstüne sinmiş is kokusuyla / hep geç kalırsın artık."*

Kadınları anlatır bu şiirinde Sennur Sezer. *"Kadınlar ki yoklukları fark edilir olsa olsa"* der.

Şiir, *"Bilir misin bekleme salonları"* dizesiyle biter.

Sennur Sezer'in şairlik gücünü, bu şiirde de görürüz. O güç beni, tirende yakalamıştı...

Peki nasıl oluyor bu. Sözgelimi, neden Murathan Mungan'ın, Haydar Ergülen'in bir şiiri beni yakalamıyor da Sennur Sezer'in şiiri yakalıyor.

Şundan dolayı oluyor bu. Şairin şiiri, hayatla yoğrulmuyorsa, bu şiir tırıldır. Herhangi bir yerde yakalamaz insanı. Sennur Sezer'in şiiri hayatla yoğrulduğu için tirende bile yakalıyor beni.

Hayat, şiirde bile hakkını alır.

AYIŞIĞI SANAT MERKEZİ

"Bahara Merhaba Etkinliği"yle çalışmalarına başlıyor.

Adres: Ayışığı Sanat Merkezi
İstiklal cad. Rumeli Han No.88/11 Taksim
Tarih: 18.04.2004 Pazar Saat.12.00

SOKAKLARIN ISSIZLAŞMASI

Bir adım adımlar
Adımlar türkeleri
Adımlar rüzgarın eğrimlerine
Bir yumruk yumruklar
Yumruklar binleri
On binleri
Çelişir düşüncenin sonuçları

Ama
O sarhoş gecelerde
Bir ses fısıldar
Fısıldar binlere
On binlere.
Bir adım adımlar
Piyano tıngırtısından
Damlayan su sesi
Ve nefeslerin buharından
Ve çekiç vuruşları ölüm hırıltısından...

Odalarda
Beklenir yalnızca
Gelmesi ölümün
Ve gelmesi gecelerin...
Dışarılarda
Bereketli topraklar üzerinde
Büyüyen denizler gibi
Kaynaşır kalabalıklar...
Yıkarak zengin zamanları
Ateş
Toz
Ve küle!

Hulki CAN

İYİ Kİ DİLİ VAR SEZGİLERİMİZİN

Yüzyıllardır devingen yağmurlar yağar
ağıtları düşlerimize denizler vermiş
anılar ustüne

Üstümüzde
hiç istemediğimiz bir karanlık giz
yükleniyor da yükleniyor
yaşamımızın yangınına

Biz bilmeye başladığımızdan bu yana
istedik
emeğimizin gökkuşağında
gülümseyen renklerini

Karanlıkçılar da
karabasanlar da istediler
uyumayı
ölüme dönüştürmeyi

İyi ki dili var sezgilerimizin

Yana yana
kanaya kanaya
kı-rı-yo-ruz
karanlığın kanımızı emen gizini

Gözlerimiz göre göre
güneşten bir söylem oldu
söylüyor
günyüzünün gözlerinde

Ağıtlar niye yanar
niye yanar sözcüklerimiz
niye
ölüm renginde kuşatılır Söylem'imiz

İyi ki dili var sezgilerimizin
ışığımız
kuşatılmışlığımızın
kuşatılamayan sözcüleri

Mehmet ÇETİNKAYA

SEVDİKLERİNİZE... DOSTLARINIZA
ÖZEL GÜNLERDE ARMAĞAN...
İNSANCIL YAYINLARI

FELSEFE-ARAŞTIRMA DİZİSİ		
Türkiye'den Felsefe Manzaraları 1	Ömer Naci Soykan	8.000.000 TL.
Türkiye'den Felsefe Manzaraları 2	Ömer Naci Soykan	8.500.000 TL.
Türkiye'den Felsefe Manzaraları 3	Ömer Naci Soykan	7.500.000 TL.
Arayışlar 1	Ömer Naci Soykan	9.500.000 TL.
Arayışlar 2	Ömer Naci Soykan	7.000.000 TL.
Gönülden Dile Öz Sözler	Ömer Naci Soykan	6.500.000 TL.
Biçim Sorunu	Nilüfer Öndin	8.000.000 TL.
Soru	Cengiz Gündoğdu	8.000.000 TL.
Kavramlara Felsefe ile Bakmak	Betül Çotuksöken	8.000.000 TL.
Cumhuriyet'in Kültür Politikasi ve Sanat(1923-1950)	Nilüfer Öndin	8.000.000 TL.
ŞİİR DİZİSİ		
Bir Kenti Ağlıyorum	Berrin Taş	3.000.000 TL.
Cumartesi Anneleri	Aydın Öztürk	3.000.000 TL.
Bir Saksılık Dünya	Ayhan Ergün	3.000.000 TL.
Farenin Ölüm Baladı	İsmet Alıcı	3.000.000 TL.
Gül Dikenini Öpünce	Arif Madanoğlu	3.000.000 TL.
Açık Gece	Ömer Bilge	3.000.000 TL.
ABC Denemesi	Aytekin AÇIK	3.000.000 TL.
Aşk Şiiri	Anıl Meriçelli	3.000.000 TL.
Bir Can Yongasıdır Aşk	Ahmet Necdet	5.000.000 TL.
Çocuk Gülünce	Mesut Aşkın	2.000.000 TL.
Suyu Arayan Ateş	Varcan Barış	2.000.000 TL.
Modern İngiliz-Amerikan Şiiri	Anıl Meriçelli	5.000.000 TL.
Direnç Yaprakları	Mustafa Göksoy	5.000.000 TL.
Karanfil Alevleri	Berrin Taş	5.000.000 TL.
Kar Suyu	Gülhan Dikme	4.000.000 TL.
ÖYKÜ DİZİSİ		
Akanyıldız	Cengiz Gündoğdu	5.000.000 TL.
Martısız Deniz	Semiha Uçuk	3.000.000 TL.
Uzaydan Gelen Kadın	Semiha Uçuk	3.000.000 TL.
Yabancı	İnci Aydın	5.000.000 TL.
ÇEVİRİ ŞİİR		
Kırmızı Kırmızı Bir Güldür Aşkım	Anıl Meriçelli	5.000.000 TL.
Umutsuz Bir Aşkın Şairi	Emily Dickinson	5.000.000 TL.
DENEME-ELEŞTİRİ DİZİSİ		
Yıldız Güncesi	Cengiz Gündoğdu	7.000.000 TL.
Eleştiri	Cengiz Gündoğdu	7.000.000 TL.
Tarihin Işıldağı	Adnan Özyalçıner	7.000.000 TL.
Dağlarla	Attila Erdemli	7.000.000 TL.
ÖDP'ye Kenar Notlar	Temel Demirer	3.000.000 TL.
okul Sözlüğünün Eleştirisi	Yusuf Çotuksöken	3.000.000 TL.
Şiir Gündemi	Sennur Sezer	3.000.000 TL.
Değiniler	Osman Bozkurt	3.000.000 TL.
Işığa Doğrulum	Berrin Taş	4.000.000 TL.
Aşk... Yeni İnsanın Dili	Berrin Taş	4.000.000 TL.
Gezi Notları	Semiha Uçuk	3.000.000 TL.